

ANDREY PLATONOV

CAN

roman

metis

Andrey Platonov
CAN

Andrey Platonoviç Platonov bir demiryolu işçisinin oğlu olarak 1899'da Voronez yakınlarında dünyaya geldi. İç savaş sırasında Kızıl Ordu'da savaştı, daha sonra elektrik mühendisi ve arazi ıslahı uzmanı oldu. 1918 yılından itibaren çeşitli gazete ve dergilerde makale, şiir ve denemeleri, 1926 yılından itibaren de kısa öyküleri yayımlanmaya başladı. Yeteneği Maksim Gorki tarafından keşfedilince ilk etapta parlak bir başlangıç yaptı, fakat daha sonra kimi eserleri Stalin dahil pek çok kişinin sert eleştirilerine hedef oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında savaş muhabiri olarak çalışan ve bir kere daha resmi olarak tanınmaya başlayan Platonov, savaş sonrasında yine çeşitli saldırılara maruz kaldı ve zorunlu çalışma kampından dönen oğlundan kapıldığı tüberkülozun ilerlemesi sonucu 1951 yılında öldü. Platonov'un öyküleri 1950'lerin sonlarında Rusya'da yeniden yayımlanmaya başladıysa da başlıca eserleri 1980'lerin sonuna dek yasaklı kaldı. 1990'larda KGB'nin "edebiyat arşivi"nin kısmen halka açılmasıyla yazarın bitmemiş bir romanı gün ışığına çıktı.

Metis'te daha önce yazarın öykü kitabı *Dönüş* (2009) ve romanı *Çevengur*'u (2010) yayımladık.

Metis Yayınları
İpek Sokak 5, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com
Yayınevi Sertifika No: 10726

Metis Edebiyat
CAN
Andrey Platonov

© Anton Martynenko, 2006

FTM Agency Ltd., Moskova ile yapılan
sözleşme temelinde yayımlanmıştır, 2007

© Metis Yayınları, 2007
Çeviri Eser © Günay Çetao Kızıllırmak, 2010

İlk Basım: Eylül 2010
İkinci Basım: Mayıs 2013

Yayıma Hazırlayan: Özde Duygu Gürkan

Yayın Yönetmeni:
Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Resmi:
Andrew Wyeth, "Kış", 1945 (detay).

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık:
Metis Yayıncılık Ltd.

Baskı ve Cilt:
Yaylacık Matbaacılık Ltd.
Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı, İstanbul Tel: 212 5678003
Matbaa Sertifika No: 11931

ISBN-13: 978-975-342-775-3

ANDREY PLATONOV
CAN

Çeviren:
GÜNAY ÇETAO KIZILIRMAK

metis

Moskova İktisat Enstitüsü'nün avlusuna genç bir adam çıktı – Nazar Çagatayev. Rus olmayan bu genç adam geçip giden uzun zamanın etkisinden sıyrılarak şaşkınlıkla süzdü çevresini. Burada, bu avluda birkaç yıl boyunca dolaşmış, ilk gençliğini burada geçirmişti. Pek de yandığı yoktu aslında geçen günlere, zira yükseklere, aklının tepelerine tırmanmıştı artık, batmaya hazırlanan akşam güneşiyle ısınmış tek mil yaz âleminin daha iyi görüldüğü tepelere.

Avluda rasgele otlar büyümedeydi, köşede bir çöp kutusu duruyordu, hemen yanında köhne bir ahşap ambar vardı, yanı başında yapayalnız ihtiyar bir elma ağacı insanlardan en ufak hayır görmeksizin ömür sürmekteydi. Bu ağacın hemen ötesinde, buraya kim bilir nerelerden gelmiş, muhtemelen yüz *pud** kadar çeken doğal bir taş duruyordu; biraz daha ilerideyse bir on dokuzuncu yüzyıl lokomobilinin demir tekerleği saplanmıştı toprağa.

Avlu boştu. Genç adam ambarın eşiğine oturdu ve düşüncelerine yoğunlaştı. Enstitünün idari işler bölümünden diploma tezini savunduğuna dair bir belge almıştı, diplomanın kendisiniyse daha sonra postayla göndereceklerdi ona. Buraya bir daha dönme-yecekti. Tüm buralı, ölü nesnelere vedalaşıyordu içinden. Gün gelecek canlanacaktı onlar da – kendiliklerinden yahut insan eliyle.

Tüm gereksiz avlu eşyalarına yanaştı, eliyle dokundu onlara; nedense bütün nesnelere kendisini akıllarında tutsun ve sevsin is-

* 16,58 kg.'a eşit Rus ağırlık birimi. –ç.n.

tiyordu. Aslında inanıyor değildi bunun olabileceğine. Çocukluk anılarından bilirdi ki, uzun bir ayrılığın ardından tanıdık bir yeri yeniden görmek tuhaf ve üzücü gelir; yüreğin bağlılığını korumuştur mekâna, oysa kıpırtısız nesnelere seni unutmuştur, anımsamazlar, yokluğunda hareketli ve mutlu bir hayat yaşamış gibi yabancılar seni, duyguların karşılıksız kalır, acınası, meçhul bir varlık gibi dikilirsin karşılarında.

Ambarın ardında eski bir bahçe vardı. Masalar diziyor, geçici olarak ışıklandırıyorlardı bahçeyi şimdi, süslüyorlardı orasını burasını. Enstitü müdürü ikinci kuşak Sovyet iktisatçı ve mühendisleri için bir tören tertiplemişti akşama. Nazar Çagatayev okulunun avlusundan ayrılıp yurda doğru yürüdü; dinlenecek, akşam için temiz bir şeyler giyecekti. Karyolasına uzandı ve yanlışlıkla uyuyakaldı – salt gençlikte duyulan o ani bedensel saadet hissiyle.

Sonradan, akşam karanlığı bastırıldığında İktisat Enstitüsü'nün avlusuna tekrar geldi Çagatayev. Uzun öğrencilik yılları boyunca esirgediği güzel gri takım elbisesini giymiş, genç kız işi el aynasının karşısında tıraş olmuştu. Varı yoğun yastığının altında ve karyolasının yanındaki komodinde duruyordu. Akşam çıkarken dolabının iç karanlığına üzüntüyle bakmıştı: Dolap yakında onu unutacaktı çünkü, kıyafetinin ve bedeninin kokusu ebediyen uçup gidecekti bu ahşap kutunun içinden.

Yurtta başka yüksekokullarda okuyan öğrenciler kalıyordu hep, bu yüzden Çagatayev yalnız başına gelmişti törene. Bahçede sinemadan çağrılan orkestra çalmaktaydı, masalar uzun bir sıra oluşturacak şekilde dizilmişti ve tepelerinde elektrikçilerin ağaç aralarına çakılı eğreti direklere astığı projektör lambaları yanıyordu. Boş yaz gecesi, burada törenleri ve son buluşmaları için toplanan gençlerin başları üzerinde sürmekteydi hükmünü; bu gecenin olanca çekiciliği açık ve sıcak boşlukta, göğün ve bitkilerin sessizliğinde gizliydi.

Müzik çalıyordu. Gençler çevrelerindeki dünyaya dağılıp mutluluklarını kurmaya hazır vaziyette oturuyordu masaların başın-

da. Müzisyenin kemanı uzaklarda tükenen bir ses gibi donup kalıyordu arada bir.

Çağatayev'e ufkun ötesinde bir insan ağlıyormuş gibi geliyordu – belki de, bir zamanlar doğduğu, şimdiyse annesinin yaşadığı yahut öldüğü, kimselerin bilmediği o ülkede.

"Gülçatay!" dedi yüksek sesle.

"Nedir o?" diye sordu yanında oturan kız, bir teknik uzman.

"Bir anlamı yok," diye açıkladı Çağatayev. "Gülçatay annemdir, dağ çiçeği. İnsanlara henüz küçüklerken, tüm iyi şeylere benzedikleri sıra verilir isimleri."

Keman çalıyordu yine, sırf sızlanan değil davet de eden sesiyle – dönmemecesine gitmeye çağıran, çünkü kederli bile olsa daima zafer için çalar müzik. Az sonra danslar, oyunlar, gençliğin o bildik eğlencesi başladı. Çağatayev insanları ve gece tabiatım seyrediyordu; daha uzun süre, hatta belki ebediyen kalması gerekecekti burada, acıyla boğuşması, çalışıp mutlu olması.

Çağatayev'in karşısında gözleri kara bir ışıkla parıldayan yabancı bir genç kadın oturmaktaydı; koyu mavi, çenesine dek uzanan ihtiyar işi elbisesi rahatsız ama hoş bir hava veriyordu ona. Ya utandığından ya beceremediğinden dans etmiyor, ilgiyle Çağatayev'i izliyordu genç kadın. Onun iyi ve ciddi bir bakışla kendisini süzüp duran duru çekik gözleri, esmer yüzü, gizli duyguların barındığı yüreğini saklayan geniş göğsü, ağlamayı ve gülme-yi bilen yumuşak, mecalsiz ağzı hoşuna gitmişti. Sempatisini gizlemeye gerek görmeden gülümsedi Çağatayev'e, ama karşılık alamadı genç kadın. Topluluk giderek daha da neşeleniyordu. Öğrenciler –iktisatçı, planlamacı ve mühendisler– masalardaki çiçekleri topluyor, bahçeden otlar koparıyor, bunlardan kız arkadaşlarına hediyeler yapıyor ya da gür saçlarına öylece döküveriyorlardı bitkileri. Sonra konfeti çıktı meydana ve o da eğlenceye hizmet için kullanıldı. Çağatayev'in karşısında oturan kadın yok olmuştu – bahçe patikasında, rengârenk kâğıtlarla bezenmiş, dans ediyordu şimdi ve keyfi yerindeydi.

Masa başında kalan kadınlar da arkadaşlarının ilgisinden, çevrelerini kuşatan tabiattan, uzunluğu ve vaatleri bakımından ölümsüzlüğe denk tuttukları geleceğin sezgisinden ötürü mesutlardı. İçlerinden yalnızca birinin başına çiçek ve konfeti yağdırılmamıştı; acınası bir tebessümle, bayram havasına katılmış, törende bulunmaktan pek zevk alır, pek eğlenmiş gibi görünmeye çalışan bu kadının kulağına şakacı sözlerle eğilen kimsecikler yoktu. Oysa gözleri büyük bir yük hayvaninkiler gibi kederli ve sabırlıydı. Kimileyin çevresini dikkatle süzüyor ve kimsenin kendisine ihtiyaç duymadığına kani olunca komşularının sandalyelerine dökülen çiçekleri, boyalı kâğıtları toplayıp fark ettirmeden saklıyordu. Çagatayev onun bu arada bir gördüğü hareketlerine bir anlam veremiyordu; uzayıp giden tekdüze eğlenceden sıkılmıştı ve buradan uzaklaşmaya niyetliydi artık. Başkalarından düşen çiçekleri toplayan kadın da gitmişti bir yerlere – akşamın vadesi dolmuş, yıldızlar büyümüş, gece başlamıştı. Çagatayev yerinden kalktı, en yakın yoldaşlarına selam verdi – uzun bir süre görüşemeyecekti onlarla.

Çagatayev ağaçların önünden geçerken, gölgede saklanan o at yüzlü kadını fark etti; kadın kendisini görmüyordu, saçlarına çiçek ve kurdeleler takmakla meşguldü çünkü, neden sonra ağaçların ardından çıkıp aydınlatılmış masaya döndü geri. Çagatayev de derhal oraya yöneldi: Masaları devirmek, ağaçları yıkmak, üzerine acınası gözyaşları damlayan bu sefaya derhal son vermek geliyordu içinden; ne var ki kadın mutluydu şimdi, her ne kadar gözleri ağlamaktan şişmişse de gülüyordu, koyu renk saçlarının arasına bir gül iliştimişti. Çagatayev bahçede kaldı, yanına gidip tanıştı kadınlara; Kimya Enstitüsü'nde bitirme tezi hazırladığını öğrendi. Dansa kaldırdı onu Çagatayev, oysa anlamazdı oyundan hiç, neyse ki kadın gayet iyi dans ediyor ve onu müziğin temposuna uygun bir şekilde yönlendiriyordu. Gözleri çabucak kurumuş, yüzü güzelleşmişti; vahşi bir çekingenliği huy edinmiş, ekmek gibi hoş bir sıcaklık yayan, kızılığının son demlerindeki vü-

çudu güvenle sokuluyordu şimdi Çagatayev'e. Çagatayev kendinden geçmişti onun yanında, belki de bir daha karşılaşmayacağı bu yabancı kadından uyku ve mutluluk yayılıyordu; farkına varmadığımız bir saadet sıkça yaşar gider böyle yanı başımızda.

Buluşma ve eğlence, gökte ilk ışık belirene değin sürdü; sonra bahçe boşaldı, ölü edevat kaldı ortalıkta, dağıldı herkes. Çagatayev ve yeni arkadaşı Vera şafakla aydınlanan Moskova'nın sokaklarında yürüdüler. Yabancı Çagatayev bu şehri memleketiymiş gibi seviyordu; burada uzun süre yaşayabildiği, bilimle tanıştığı, başına kakılmadan çok ekmeçler yediği için minnettardı. Yol arkadaşına baktı – uzakta yükselen güneşin ışığında yüzü güzelleşmişti.

Bir süre sonra gök yükselip temizlendi, gergin güneş aralıksız gönderip duruyordu yeryüzüne servetini – ışığını. Vera sessizce yürüyordu. Çagatayev arada bir onun yüzünü inceliyor ve nasıl olup da herkese çirkin görüldüğüne şaşır kalıyordu; mütevazı suskunluğu dilsiz otları, eski bir dostun sadakatini anımsatıyordu oysa. Ancak uzaktan bakınca nefret edebilirdi ondan kişi; bir insan ancak uzaktan bakıldığı takdirde reddedilirdi zaten, yahut kayıtsız kalırdı ona karşı. Oysa şimdi, yanaklarındaki yorgunluk kırışıklarını, arzularını gizleyen yüzünü, gözkapaklarının koruduğu gözlerini, şişkin dudaklarını, yani bu kadının diri maddesinde saklı tüm esrarengiz heyecanı, vücudunun iyi ve güçlü yaradılışını yakından gördüğünde, içinde uyanıveren şefkatten çekinmişti Çagatayev; ona hiçbir kötülük yapamazdı, hatta güzel olup olmadığını düşünmekten dahi utanıyordu.

"Öldüm yorgunluktan, uyumadık hiç," dedi Vera, "gelin vedalaşalım."

"Zıyanı yok," diye yanıtladı onu Çagatayev. "Yakında gideceğim buralardan, biraz daha kalalım birlikte, olmaz mı?"

Biraz daha ilerlediler, uzun caddeleri arkalarında bırakıp sonunda durdular bir yerde.

"Burada oturuyorum," dedi büyük, yeni bir apartmanı göstererek Vera.

"Size gidelim. Yatar dinlenirsiniz, ben de yanınızda birazcık oturur giderim."

Vera mahcup olmuştu.

"Peki, öyle olsun," dedi sonra ve misafirine yolu gösterdi.

Odası büyüktü, sıradan genç kız eşyaları vardı içinde, fakat ke-
derli, perdeli, sıkıcı ve neredeyse boş bir odaydı bu.

Yazlık pardösüsünü çıkardığında Vera'nin görüldüğünden da-
ha kilolu olduğunu fark etti Çagatayev. Misafirini doyurmak için
köşe bucağı karıştırmaya koyulmuştu hamaratça; Çagatayev de
kızın karyolasının üzerinde asılı duran eski mi eski iki kanatlı
tabloya dalıp gitti. Resim, dünyanın düz, gökyüzünün ise yakın
zannedildiği bir zamanın düşünüyordu. Yeryüzünde di-
kilen iri bir adam, kafasıyla gökkubbede bir delik açmış, omuzla-
rına kadar göğün öte tarafına, eski zamanların tuhaf sonsuzluğu-
na sarkarak dalıp gitmişti. Esrarengiz yabancı boşluğa uzun müd-
det bakmaktan vücudunun sıradan gök altında kalan kısmını unu-
tuvermişti. Resmin diğer yarısında ise aynı manzara başka bir şe-
kilde canlandırılmıştı. Sonsuzluk arayıcısının gövdesi bitkin düş-
müş, zayıflamış, galiba ölmüştü; kuruyan kafasıya öbür dünya-
ya yuvarlanmıştı, göğün teneke bir leğeni andıran üst yüzeyine,
hakikaten de bir sonun olmadığı, bir defa varanın yeryüzünün
renksiz düzlüğüne geri dönemediği o yere.

Fakat Çagatayev'e her şey hastalara olduğu gibi tatsız ve sıkı-
cı geliyordu o an. Yüreğinde bir ürküntü duyarak bir işi halledi-
vermek için yanı başına eğilen Vera'ya sarıldı, ısınıp sakinleşebil-
mek için olabildiğince yakınına sokulmayı arzular gibi kuvvetle
ve dikkatlice kendisine çekti onu. Vera hemen anladı Çagatayev'i
ve itmedi. Doğruldu, başını başının altına aldı, siyah sert saçları-
nı okşamaya koyuldu; bir yandan da yüzünü çevirmiş öteye ba-
kıyor, yine de gözyaşları arada bir Çagatayev'in başına düşüp ku-
ruyordu. Vera ses çıkarmadan, sırf gözpınarlarına üşüşen yaşları
akıtarak ağlıyor, hıçkırıklara boğulmamak için yüzünün ifadesi-
ni değiştirmemeye gayret ediyordu. Çagatayev duyuyordu onun

ağladığını ama umurunda değildi olup bitenler ve o an kimseye yardımını dokunamazdı.

"Hamileyim ben," dedi Vera.

"Olsun!" diye yanıtladı onu Çagatayev yüreklenererek, ölüme yazgılı birinin her şeyi bağışlaması gibi.

"Hayır!" dedi Vera kederli kederli; elbisesinin koluyla yaşlarını siliyor, bir yandan da rüyasında bile aklından çıkmayan çirkin yüzünü gizliyordu. "Hayır. Hiçbir şey yapamam ben."

Çagatayev bıraktı onu. Mutlu olmak için Vera'yla coşkun bir zevke kapılması şart değildi. Onun yakınında olmak, elini tutmak, neden ağladığını sormak yeterliydi: Acıdan mı ağlıyordu, incitilmişlikten mi?

"Kocamın öldüğü çok olmadı," dedi Vera. "Ölenleri unutmak nasıl zordur bilirsiniz işte. Çocuk doğduğunda babasını göremeyecek, bir tek anne de az gelecek ona... Az gelecek, değil mi?"

"Öyle," dedi Çagatayev onaylayarak. "Artık ben babalık ederim ona."

Vera'ya sarıldı, gün ağardığında uyuyakaldılar; inşaat halindeki Moskova, toprağı delen sondalar, toplu taşıma araçlarında kavga gürültü – tüm sesler dindi kulaklarında; yalnızca birbirlerini kavramışlardı elleriyle ve her biri uyku arasında diğerinin boğuk, yumuşak nefesini dinliyordu.

Akşama doğru, dairelerde mesainin bitmesine az kala, en yakın nüfus memurluğuna gidip nikâhlandılar. İki çiçek buketinin ortasında durdular; nüfus müdürü kısa bir konuşma yaparak kutladı onları, ömür boyu sadakati simgeleyen birer öpücük vermelerini söyledi birbirlerine ve devrimci kuşak ebediyete erişsin diye çok çocuk yapmalarını öğütledi. Çagatayev iki kez öptü Vera'yı, sonra müdürle vedalaştı dostça, onun da görevinin gereklerini yerine getirmekle yetinmeyip Vera'yı öpmesinin iyi olacağını düşünerek.

O günden sonra Çagatayev her akşam, kendisini bekleyen ve gelişine sevinen Vera'yı ziyaret etmeye başladı. Hemen kucakla-

şıyorlardı, fakat Çağatayev ölen babanın çocuğunu korumak için son derece dikkatli davranıyordu Vera'ya. Sonra gezmeye çıkıyorlardı, tüm insanlar gibi kol kola yürüyorlardı sokakta, birçok şey almaya niyetleri varmışçasına dikkatle vitrinleri inceliyor, çeşitli hadiselerin yaşandığı gökyüzünü takip ediyor, çevrelerinde aralıksız sürüp giden olayların hiçbirini unutmuyorlardı; aşk zamanı yürek öylesine ağırlaşıyordu ki, kendi yoğun çabasını duymasın diye devamlı boş şeylerle oyalamak gerekiyordu onu sanki.

Fakat Çağatayev henüz gerçek anlamda kocası olmuş değildi Vera'nın, çünkü Vera birlikteliği mütemadiyen reddediyordu, şefkat ve korkuyla, Çağatayev'i incitmemeye çalışarak ama teslim de olmayarak ona. Tutkusuna teslim olup, hayatına apansız ve tuhaf bir şekilde giriveren bu küçük teselli yok etmekten korkar gibiydi; yine de kim bilir, kurnazlık ediyordu belki, hesap kitap yapıyordu, kocasının içindeki sıcaklığı muhafaza etmeyi tek derdi, böylece uzun zaman güven içinde ısınabilirdi yanı başında. Çağatayev ise Vera'ya duyduğu hissi salt ruhsal ve gayriinsani bir bağlılık düzeyinde yaşamaya katlanamıyordu; çok geçmeden, karyolada görünüşte çaresiz ama gülümseyerek ve yenilgi tanımaz bir edayla yatan Vera'nın üzerinde ağlayıveriyordu.

Çağatayev içindeki yaşam gücünü zaptetmeyi beceremezdi, bu gücün masumiyetinden ve iyiliğinden emin olduğu için karşısındakinin ulaşılmazlığı incitirdi onu, sonunda şuurunu ve idrakini yitirirdi. Çocukluğunda da kalın cam ardından gördüğü bir yiyeceği derhal alıp yiyemezse çıplak ayaklarını yere vurmaya başlar, dindiremediği bir öfkeyle gözyaşlarına boğulur, gelene geçene tehditler savururdu.

Yaz devam ediyordu. Sıcaktan Moskova civarındaki torf bataklıkları tütüyor, akşamları yanık kokuyordu hava; uzak kolhoz ve tarlalardan gelen sıcak toprak kokusu karışıyordu bu kokuya, tabiatın dört bir köşesinde akşam yemeği pişiyordu sanki. Çagatayev Vera'yla son günlerini geçirmekteydi: Tayini çıkmıştı, memleketine, annesinin yaşadığı yahut çoktan öldüğü Asya çölünün ortalarına gitmeliydi. Çagatayev on beş yıl önce, küçük bir çocukken ayrılmıştı oradan. Yaşlı annesi, Türkmen Gülçatay, oğlunun başına bir papak geçirmiş, çantasına bayat çörek, biraz da dövülmüş hasırotu, *crambe** ve yarma köklerinden pişirdiği pidelerden koymuş, eline de kamıştan bir değnek tutuşturmuştu, bu kamış yaşça büyük bir arkadaş misali çocuğun yanı sıra yürüsün, ona yol göstereceğini diye.

"Yürü, Nazar," demişti Gülçatay; onu ölü görmek istemiyordu yanında. "Babanı görür de tanırsan yanına yaklaşayım deme sakın. Pazarlar görürsen, zenginlik görürsen, Köhne Ürgenç'te, Taşoğuz'da, Hive'de, gitme oralara, hepsinin önünden geç, uzağa, ellere git daha iyi. Baban yabancı bir adam olarak kalsın varsın."

Küçük Nazar annesinden ayrılmak istemiyordu. Ölmeye alıştığını, az yiyeceği için artık hiç de korkmadığını söylemişti ona. Fakat annesi kovmuştu onu.

"Hayır," demişti. "Seni sevemeyecek kadar güçsüzüm artık, yalnız yaşayacaksın bundan böyle. Unutacağım seni."

Nazar annesine sokulup ağlamıştı. Çelimsiz soğuk bacaklarından birine sarılmış, alıştığı bitap bedene yapışıp kalmıştı uzun bir süre; küçük yüreği hasta düşmüş, birdenbire yorulmuştu, su

* Endüstride kullanılan bir bitki cinsi. -ç.n.

yutmuş gibi güçlkle atıyordu. Toz toprağın içine oturup şöyle demişti annesine çocuk:

"Ben de unutacağım seni, ben de seni sevmiyorum. Küçücük bir insanı doyurmayı beceremiyorsunuz, öldüğünüzde de kimse-niz olmayacak işte."

Yüzükoyun uzanmış, gözyaşlarının ve nefesinin ıslaklığında uyuyakalmıştı Nazar. Boş bir yerdeydi uyandığında. Annesi gitmişti, bozkırdan hiçbir kokusu, canlı bir sesi olmayan, cılız, yabancı bir rüzgâr esmekteydi. Çocuk bir süre uslu uslu oturmuş, annesinin çöregini yemiş, çevresine bakınmış ve sonradan, ileriki yaşlarında unuttuğu bir düşünceye dalmıştı. Doğduğu ve yaşamaya heves ettiği topraklardı önünde uzanan. Çocukluk ülkesi çölün son bulduğu siyah gölgenin içine gömülmüştü; bozkır orada toprağını derin bir çukura bırakıyor, kendi elleriyle mezarını hazırlıyordu adeta ve kuru rüzgârın kemirdiği yassı dağlar o alçak yere siper oluyor, göğün ışığını kesiyor, Çagatayev'in memleketini karanlık ve sessizlikle örtüyordu. Ancak geç vakitlerin ışığı ulaşabiliyordu oraya ve gözyaşları kurumuş ama acısı hâlâ geçmemiş gibi tuz bağlamış solgun toprağın tek tük bitkilerini hüznü bir alacakaranlıkla aydınlatıyordu.

Nazar eğimli karanlık toprağın kıyısında duruyordu; buradan sonra daha mutlu ve aydınlık çöl başlamaktaydı ve o yitip giden çocukluk gününde, ölü kum tepelerinin arasında sessiz saatlerde bile ağır ağır sürüklenip ağlayan, uzaklardan kovulmuş küçük bir rüzgâr esiyordu. Çocuk bu rüzgâra kulak vermiş, onu görmek, yanında olabilmek için gözleriyle takip etmiş, fakat hiçbir şey göremeyerek bir çığlık koparmıştı. Rüzgâr ondan kaçıp gitmiş, kimse yanıt vermemişti sesine. Uzakta gece oluyordu; annesinin onu uzaklaştırdığı karanlık, alçak topraklara gölgeler inmişti bile, çocuğun eskiden yaşadığı oba ve zeminliklerden beyaz bir duman tütüyordu yalnız. Nazar şaşkınlık içinde ayaklarını ve vücudunu yoklamıştı: Kendisini anımsayan ve seven kimsecikler yokken o halen mevcut muydu sahi? Düşünecek bir şeysi kalmamıştı, baş-

ka insanların gücü ve arzusuyla yaşamıştı sanki hep ve şimdi başkaları yoktu işte, kovmuşlardı onu... *Perekati-pole** diye bilinen pürtüklü avare bir çalı, rüzgârın yardımına gereksinim duymadan yürüyor, tozlara bulana bulana geçip gidiyordu önünden yuvarlanarak. Toz içindeydi bu çalı, yorgundu, yaşamak için sarf ettiği emek ve hareket yüzünden ahı gitmiş vahı kalmıştı; kimsesi de yoktu üstelik, ne bir akrabası, ne bir yakını; her daim bir yerlerden bir yerlere gidip duruyordu. Nazar ona avucuyla dokunmuş ve şöyle demişti: "Seninle geleceğim ben de, yalnızken canım sıkılıyor, benimle ilgili bir şeyler düşün, ben de seni düşünürüm. O insanlarla yaşamak istemiyorum ama, hem onlar da beni istemiyorlar, ölürler inşallah!" Ve kamıştan değneğini, memleketini ve kendisini unutan annesini tehdit edercesine sallamıştı.

Nazar *perekati-pole* çalısının peşi sıra karanlık çökene değin yürümüştü. Akşamın inmesiyle uzanmış, güçsüz düşerek uyuyakalmıştı, bir yandan da gitmesin, yanında kalsın diye çalıyı tutuyordu eliyle. Sabahleyin uyandığında çalının yanında olmadığını görerek korkuya kapılmıştı: Geceleyin tek başına, yuvarlana yuvarlana gitmişti demek. Nazar ağlamak istemiş, neyse ki çalının o sırada en yakın kum tepesinin üzerinde kıpırdandığını görmüş ve yakalamıştı onu.

Memleketi ve annesi çoktan gözden yitmişti, yüreği unutulirdi onları büyüdüğü müddetçe. Çalı sürüklene sürüklene bir koyun çobanının yanına götürmüştü Nazar'ı o gün; çoban, çocuğu yedirip içirmiş, çalıyı ise biraz dinlenmesi için sopasına bağlamıştı. Nazar uzun bir süre bu çobanla birlikte gezmiş, kar yağıp da patronu işlerini halletmesi için çobanı Çarcev'e gönderene kadar onun evinde kalmıştı; gözleri körleşen çoban çocuğu da yanında götürmüş, şehre vardıklarındaysa Sovyet iktidarına teslim

* *Rus.* "tarlada sürüklenen". Bahar yıldızı (*Gypsophila*), kuduzotu (*Limonium*) gibi bitkilerin kurumasiyla oluşan, rüzgârda büyük bir balon gibi sürüklenip yuvarlanan çalı. —ç.n.

etmişti, kimsenin ihtiyaç duymadığı biriydi ne de olsa. Sovyet iktidarı daima gereksizleri ve unutulmuşları toplar, fazladan bir boğazın hesabını tutmaya gerek görmeyen çok çocuklu, dul bir kadın gibi.

Uzun yıllar geçmişti bunların üzerinden ama hiçbir şey unutulmuş değildi; kaybedilen anne aynı şekilde seviliyordu, çocukluk hiç bitmemiş gibi, onu anımsamak için yürekte yeterince güç bulunacaktı her zaman. Babasını ise hiç tanımamıştı Nazar. Hive Seferi Kuvvetleri'nde görev yapan Rus askeri İvan Çagatayev, Gülçatay'ın Nazar'ı doğurmasına kalmadan kaybolmuştu ortalarından; o vakitler Gülçatay, Koçmat'ın genç karısı ve iki küçük çocuğunun da anasıydı; Koçmat'tan olan çocukları Nazar daha bebekken ölmüşlerdi, sonradan bahsetmişti annesi Nazar'a onların bir vakitler yaşamış olduğundan. Koçmat yoksuldu, yaşça da epeyi büyüktü karısından; ailesine hiç değilse yazları ekmek getirebilmek için Köhne Ürgenç ve Taşoğuz'daki bey topraklarında, *hoşar*'larda* çalışıyordu. Kışlarıysa Üst Yurt'un eteklerine kazılmış bir zeminlikte neredeyse hiç uyanmadan uyurdu. Koçmat yoksul gücünü korumaya gayret ederken, Gülçatay da kocasıyla aynı keçenin altında yatar, ısınmaya çalışır, daha az yemek için uzun kış ayları boyunca uyuklardı; çocukları da aralarında yatardı hayattalarken. Gülçatay arada bir dışarı çıkar, yemek için bir yerlerden ot bulup getirir ya da Hive'ye gidip yanaşma olarak kapılanırdı. Bir defasında Hive'de iş bulamamıştı Gülçatay; mevsimlerden kıştı, zenginler çay içip koyun eti yiyor, yoksullarsa havanın ısınmasını ve otların büyümesini bekliyordu. Gülçatay pazar yerinde yatıp kalkıyor, satıcıların yerde bıraktığı artıkları yiyor, fakat dilencilik etmeye utanıyordu. İşte İvan Çagatayev adlı asker onu bu Hive pazarında fark etmiş, her gün bir bakraç içinde

* Orta Asya'da topluca, imece usulüyle yapılan, ancak zamanla kölelerin çalıştırıldığı bir sömürü sistemine dönüşen sezonluk tarım işleri. Platonov 1934 yılına ait notlarında *hoşar*'ı, "suni toprak sulama sisteminin onarımı için yapılan işler" olarak tarif etmiş. -ç.n.

devlet yemeği getirir olmuştu ona. Glatay akşam vakti boşalan pazaryerinde etli asker çorbasını yerken, İvan ağatayev de yavaş yavaş sokulmaya, sarılmaya başlamıştı ona. Kendisine böyle ikramlarda bulunan birini geri çevirmeye utanmıştı Glatay: Susmuş, direnmemişti. Rus'a duyduğu minnet borcunun altından nasıl kalkacağını dşnyordu, tabii şekilde yetişmiş şeyleri dışında da hiçbir şeyi yoktu. Böylece bir bakraç yiyecek karşılığında, sessiz sedasız bütün bir kadın düşmüştü asker Çağatayev'in payına.

"Gözlerin neden yaşlı senin?" diye sordu Vera ağatayev'e, memleketine gideceği gün.

"Annemi anımsadım, küçükken bana gülümseyişini."

"Nasıl gülümserdi?"

ağatayev zorlandı.

"Tam anımsayamıyorum... Varlığıma sevinirdi ama ağlardı da halime – şimdiki insanlar öyle gülümsemiyor. Gözyaşları akar-ken bile mutluydu onun yüzü."

Annesinin anlattığına göre kocası Koçmat, Nazar'ın kendisinin değil, bir Rus askerinin oğlu olduğunu öğrendiğinde ona vurmamış, öfkeden çılgına dönmemişti; sadece keyfi kaçmış, yabancılaşmıştı herkese. Sonra bir başına uzaklara gitmiş, kederinin üstesinden gelip de dndğndeysel Glatay'ı eskisi gibi sevmişti yine.

Nazar ağatayev Vera'yla son bir gezintiye ıktı. Akşamleyin trenle Asya'ya gidecekti. Vera uzun yolculuğa hazırlamıştı bile onu: oraplarını yamamış, eksik düğmelerini dikmiş, çamaşırını kendi elleriyle tlemiş ve eşyalarını birkaç kez gözden geçirmiş, kocasıyla birlikte gidecekleri için imrenerek okşamıştı onları hatta.

Dışarı çıktıklarında Çağatayev'den kendisiyle birlikte bir tanıdığa uğramasını rica etti Vera. Belki de yarın saat sonra ebediyen sevmez olacaktı onu ağatayev.

Büyük bir daireye girdiler. Vera kocasını tanıştırdığı yaşlı kadına, "Ksenya nerede – evde mi, yoksa bir yerlere mi gitti?" diye sordu.

"Evde, evde, yeni geldi," dedi kadın.

Geniş, dağınık odada on üç - on beş yaşlarında, siyah saçlı bir kız oturmaktaydı. Kitap okuyor ve saç örgüsünü sallıyordu.

"Anne!" dedi kız. Vera'nın gelişine sevinmişti.

"Merhaba Ksenya!" dedi Vera. "Bu benim kızım," diyerek tanıttı onu Çagatayev'e.

Çagatayev Ksenya'nın hem çocuksu, hem kadınsı tuhaf elini sıkı; yapışkan ve kirliydi bu el, çünkü çocuklar temizlik alışkanlıklarını kolay edinemezler.

Gülümsüyordu Ksenya. Annesine pek benzediği söylenemedi, yüzü bir delikanlınıninki gibi düzgündü, utançtan ve hayatı yabancılarmaktan bir nebze kederli ve büyüme yorgunluğundan ötürü solgun. İki gözünün farklı renklerde oluşu –biri siyah, biri mavi– yüzüne uysal ve âciz bir ifade veriyordu; Çagatayev acınası ve narin bir ucubelik görmüştü onda. Aslında sadece yayvan ağızıydı Ksenya'yı çirkin gösteren, ve devamlı su içmek istemiş gibi duran şişkin dudakları; güçlü, yıkıcı bir bitki, masum teninin sessizliğini delerek uç veriyordu sanki.

Herkes durumun belirsizliğinden ötürü susuyordu, oysa Ksenya her şeyi sezmişti bile.

"Burada mı oturuyorsunuz?" diye lüzumsuz bir soru sordu Çagatayev.

"Evet, babamın annesinin yanında," dedi Ksenya.

"Babanız nerede peki, öldü mü?"

Vera köşede durmuş, pencereden Moskova'yı izliyordu.

Ksenya güldü.

"Yok canım, olur mu hiç! Babam genç daha, Uzakdoğu'da oturuyor, köprüler inşa ediyor. İki tanesini bitirdi bile!"

"Büyük köprüler mi?" diye sordu Çagatayev.

"Büyük: biri asma köprü, diğeri çift mesnetli ama kesonları* kayıp. Kaçıp gitti kesonlar, sonsuza dek kayboldu!" dedi Ksenya sevinç içinde. "Gazetede çıkan fotoğrafları var bende!"

"Babanız sizi seviyor mu?"

"Hayır, yabancıları sever o, annemle beni sevmek istemiyor."

Biraz daha konuştular, Çagatayev'in yüreğinde müphem bir esef vardı, rüyada ya da seyahatte duyulan o hafif, kederli his. Olağan hayatı bir an için unutup Ksenya'nın elini eline aldı ve bırakmamacasına tuttu.

Ksenya korku ve şaşkınlık içinde oturuyor, farklı renkteki gözleri iki yakın ama yabancı insan gibi dertli dertli bakıyordu. Vera ötede durmuş, kızına ve kocasına sessizce gülümsüyordu.

"İstasyona gitme vaktin gelmedi mi?" diye sordu.

"Hayır, bugün gitmeyeceğim," dedi Çagatayev. Bu kız çocuğu karşısında ruhunda ayaklanıveren sabırsızlıkla boğuşurken pa-buçlarını yere sürtüp duruyordu. Bir yandan da Vera ve Ksenya'nın, erkekçe, kaba bir sevgiye kapıldığını düşünmelerinden çekiniyordu; oysa Ksenya'ya karşı hissettiği şey bağlılıktı sadece, bu his muğlak bir keyif veriyordu ona, bir insanı akraba gibi görmenin, kaderi için kaygılanmanın keyfi. Onun gözünde koruyucu bir güç olmak isterdi, bir baba ve ruhunda iz bırakmış bir anı.

Çagatayev özür dileyerek yarım saatliğine dışarı çıktı, Mostorg'dan** üç yüz rubleye aldığı bir sürü armağanı getirip Ksenya'ya verdi, bunu yapmasa uzun günler dert olacaktı içine.

Ksenya armağanlara sevinmişti, ama Vera için aynı şey söylenemezdi.

"Ksenya'nın yalnızca iki elbisesi var, son ayakkabısı da parçalandı," dedi Vera. "Babası bir şey göndermiyor ki, ben de yeni başladım çalışmaya... Ne diye aldın bu ıvır zıvırı, küçük bir kız parfümü ne yapsın, şu güderi çantayı, rengârenk örtüyü?.."

"Boş ver anne, olsun, önemi yok!" dedi Ksenya. "Çocuk tiyatrosunda bedavaya elbise verecekler bana, oranın faal üyesiyim,

* Sualtı çalışmalarında kullanılan su geçirmez hücre, temel atma sandığı. Fransızca *caisson*'dan Rusçaya *kesson* olarak geçmiş, Türkçede de *keson* olarak kullanılıyor. —ç.n.

** Moskova İl Yürütme Komitesi Ticaret Müdürlüğü'nün Rusça kısaltması. —ç.n.

takımımıza da yakında dağcı pabuçları dağıtmaya başlayacaklar, ayakkabıya ihtiyacım yok. Çantam ve örtüm olsun daha iyi."

"Yine de gerek yoktu," dedi sızlanarak Vera. "Para kendisine de lazım, uzağa gidiyor."

"Yeterince var bende," dedi Çagatayev. Ksenya'nın beslenmesi için dört yüz ruble daha çıkarıp bıraktı.

Küçük kız ona yaklaştı. Elini uzatıp teşekkür etti ve şöyle dedi: "Yakında ben de size armağanlar vereceğim. Yakında zenginlik başlayacak!"

Çagatayev kızı öptü ve vedalaştı onunla.

"Nazar, beni artık sevmiyor musun?" diye sordu Vera dışarı çıktıklarında. "Gidip boşanalım sen gitmeden... Gördün işte – Ksenya benim kızım, sen üçüncü kocamsın ve otuz dört yaşındayım."

Vera sustu. Nazar Çagatayev şaşırmişti:

"Niye sevmeyecekmişim seni? Diğer kocalarını sevmiş miydin peki?"

"Sevdim, ikincisi öldü, yalnız kaldığımda hâlâ ağlarım onun için. Birincisi de beni kızımınla bırakıp gitti, onu da seviyordum, sadıktım ona da... Ve uzun bir süre yalnız başıma yaşamam gerekti; eğlenceli partilere gidiyordum, renkli kâğıtları kendim taşıyordum saçıma..."

"Peki neden sevmeyecekmişim seni?"

"Ksenya'yı seviyorsun, biliyorum. O on sekizine geldiğinde sen otuzunda olacaksın, belki birkaç yaş daha büyük. Evleneceksiniz, ben evlendireceğim sizi. Bana yalan söyleme yeter – ve endişelenme, insanları kaybetmeye alışkınım ben."

Çagatayev bu kadının karşısında anlayışı kıt biri gibi kalakalmıştı. Garipsediği Vera'nın acısı değil, onunla evlendiği ve yazgısını paylaştığı halde kadının yalnızlığa mahkûm olduğuna inanasıydı. Acısını esirgiyor ve harcamak için acele etmiyordu Vera. Demek ki insan zihninin derinlerinde ve yüreğinin orta yerinde düşman bir güç barınmaktaydı, ömrün yaz mevsiminde, vefalı kollarda, hatta kendi çocuklarının öpücüklerine boğulurken bi-

le gözlerinin ferini söndürebilecek bir güç.

"Bu yüzden mi ilişkiye girmiyordun benimle?" diye sordu Çagatayev.

"Evet, bu yüzden, böyle bir kızım olduğumu bilmiyordun ki, daha genç ve daha temiz olduğumu sanıyordun..."

"Ne olmuş yani! Bu umurumda bile değil..."

"Hayır, söyle bana: Ksenya'ya âşık oldun az önce, değil mi? Fark ettim."

"Oldum," diye yanıtladı Çagatayev, "tutamadım kendimi."

Vera'nın odasına kadar konuşmadan yürüdüler. Pardösüsünü çıkarmadan, kendisine ait nesnelere karşı duyarsız ve yabancı dikildi evinin ortasında Vera. Şimdi beklenmedik bir olay patlak verse tüm eşyasını komşusuna armağan ederdi ne güzel; bu iyilik onu biraz olsun avutur, mülkünün azalmasıyla, sızlayan ruhu da ufalırdı.

Gelgelelim peşinden vücudunu da son parçasına varana kadar dağıtması gerekirdi; üstelik bu son parça da, kıyafet, eşya ve konfora sahip olan bütün bir bedenin çektiği acıyı çekmeyi sürdürürdü ve yok edip unutmak için o son parçayı da teslim etmek gerekirdi.

Çaresizlik, elem ve yokluk insanın en küçük rahnesine kadar sızabilir ve ancak son nefes süpürür onları oradan dışarı.

"Ne yapacağım ben şimdi peki?" diye sordu Vera, bu sözcükleri kendisine hitaben telaffuz ederek.

Çagatayev anlıyordu Vera'yı. Kucakladı, hiç değilse sıcaklığıyla yatıştırmak için uzun süre göğsüne bastırdı onu, zira mevhum ıstırap en avutulmaz şeydir, kelimeler kâr etmez ona.

Vera acısından sıyrılmaya başladı.

"Ksenya da sevecek seni... Yetiştireceğim onu, aklına kazıyacağım, kahraman yaratacağım senden. Güvenebilirsin bana Nazar, seneler çabuk geçecek, alışacağım ayrılığa."

"Kötü şeye ne diye alışsın insan?" dedi Çagatayev; mutluluğun herkese neden inanılmaz geldiğini, insanların birbirlerini ne-

den yalnızca hüznle cezbetmeye çalıştıklarını anlamıyordu.

Acıdan daha çocukluğunda bıkmıştı Çagatayev, şimdiyse, eğitim aldıktan sonra, bayağı geliyordu ona acı ve memleketini şen bir saadet diyarına çevirmeye karar vermişti – başkaca neye yarardı ki şu hayat?

"Her şey yolunda," dedi Çagatayev ve çocuğun, gelecek mutluluk sakininin yattığı büyük karnını okşadı Vera'nın. "Bir an önce doğur onu, sevinecektir doğduğuna."

"Belki de sevinmez," dedi Vera kuşkuyla. "Belki de ebediyen çile çekecek."

"Biz bundan sonra mutsuzluğa izin vermeyeceğiz," diye yanıtladı Çagatayev.

"Siz kimsiniz?"

"Biziz işte," dedi Çagatayev sessizce ve belli belirsiz. Açık seçik konuşmaktan utanıyordu nedense, gizli fikrinde bir kötülük varmış gibi hafifçe kızardı.

Vera son bir kez sarıldı ona: Gözü saatteydi, ayrılık vakti yaklaşıyordu.

"Mutlu olacağını biliyorum, kalbin temiz senin. O zaman Ksenya'mı da alabilirsin."

Duyduğu sevgiden ve gelecek kaygısından ötürü ağladı Vera; yüzü önce daha bir çirkinleşti, sonra gözyaşlarıyla yıkandı ve tanınmaz bir hal aldı – sanki bir yabancıнын gözleriyle uzaklardan bakıyordu.

Tren Moskova'dan ayrılalı çok olmuştu; birkaç gündür yoldaydılar. Pencerenin önünde dikilen Çagatayev çocukluğunda dolaştığı yerleri anımsar gibi oluyordu, ama belki de küçükken gördüklerine pek benzeyen başka yerlerdi bunlar. Aynı ıssız, kadim top-

raklar üzerinde çocukluğundaki o rüzgâr esiyordu yine otları inletip kıpırdatarak; yılgın, yabancı bir ruh gibi engin ve sıkıcıydı boşluk. Çagatayev bazen trenden inip herkesin el çektiği o çocuk gibi yayan devam etmek istiyordu yola. Ne var ki çocukluk ve eski günler çoktan geçip gitmişti. Küçük bozkır istasyonlarında Stalin'in portreleri görülüyordu; çoğunluğu acemi ellerden çıkma bu portreler rasgele çitlere yapıştırılmıştı. Portrelerdeki yüz tasvir edilen kişiye herhalde pek az benziyordu, ama bir çocuğun yahut *pioner*'in* güçlü hisleriyle çizilmişlerdi muhtemelen. Stalin yüzündeki cümle kimsesizlere babalık eden iyi yürekli bir ihtiyarı andırıyordu; sanatçı farkında olmadan yüzü kendisine de benzetmeye çalışmış, böylece onun da şu âlemde yalnız başına yaşamadığı, bir babasının, bir akrabasının olduğu bilinsin istemiş, neticede sanat acemilikten üstün gelmişti. Böyle bir istasyondan hemen sonra, yaşama alanı ve barınaksızlara barınak hazırlamak için toprağı kazan, bir şeyler eken ve inşa eden çeşitli insanlar görmek mümkündü. İnsanın yalnızca sürgün edildiği takdirde yaşayabileceği boş, insansız istasyonlar çarpmamıştı Çagatayev'in gözüne; her yerde insanlar çalışıyor, asırlık çaresizliğin, babasızlığın, hepsinin içlerine sinen öfkeli şuursuzluğun acısını çıkarıyorlardı.

Çagatayev annesinin sözlerini anımsadı: "Uzağa git, ellere, baban yabancı bir adam olarak kalsın." Uzağa gitmişti ve dönüyordu işte; kendisini büyüten, yüreğini genişleten, şimdi de annesini eğer hayattaysa bulup kurtarması, dünya yüzünde bir yerlerde terk edilmiş ve ölü vaziyette yatıyorsa gömmesi için evine geri yollayan bir yabancıda, Stalin'de bulmuştu babasını.

Bir gece tren karanlık bozkırda beklenmedik bir şekilde duruverdi. Çagatayev kapıya, vagon sahanlığına çıktı. Ortalık ses-

* V. İ. Lenin Sovyetler Birliği Pioner Demeği üyesi. Bu kitlelesel komünist çocuk örgütü SSCB'nin tüm okullarında faaliyet gösterirdi; öğrencilere ideolojik bilinç aşılacak, Komünist Parti ve Sovyet iktidarına bağlı bireyler yetiştirmek başlıca hedefiydi. -ç.n.

sizdi, uzakta lokomotif hırıldıyor, yolcularsa huzur içinde uyukluyordu. Ansızın bozkırın karanlığında, galiba bir şeylerden ürkererek, bir kuş haykırdı. Çagatayev seneler sonra anımsayıverdi bu sesi, dilsiz karanlığın içinde hazin hazin bağırان çocukluğuydu sanki. Kulak kesildi; o sırada bir başka kuş hızlı hızlı bir şeyler mırıldanıp sustu, bu sesi de anımsıyordu Çagatayev ama kuşun adı aklına gelmiyordu şimdi: Bir çöl ötleğeni olabilirdi ya da belki bir kerkenez. Çagatayev vagondan indi. Az ötede bir çalılık gördü, yanına kadar gidip bir dalını eline aldı ve şöyle dedi ona: "Merhaba *kuyan-suyuk!*" *Kuyan-suyuk* insanın dokunmasıyla hafifçe kıpırdandı, sonra eski lakayt ve uykulu haline döndü.

Çagatayev biraz daha ilerledi. Bozkırda bir şey kıpırdayıp haykırıyordu arada bir: Ancak yabancı kulaklara sessiz gelebilirdi burası. Az sonra toprak bir çukurluğa doğru meyillendi, uzun lacivert otlar başladı. Anıların büyüüne kapılan Çagatayev otların içine daldı; çevresindeki bitkiler köklerinden başlayarak titriyor, çeşitli görünmez yaratıklar kaçışıyordu ötesinden berisinden: karnı olan karnının, ayağı olan ayağının üzerinde, kimileri de alçaktan uçarak. Az önce sessizce oturuyorlardı herhalde, fakat içlerinden yalnızca bazıları, pek azı uyuyor olmalıydı. Her birinin öyle çok kaygısı vardı ki gün yetmiyor olmalıydı onlara; belki de gönülleri kısacık ömürlerini uykuya harcamaya razı olmadığından gözlerini yarı yarıya perdeleyip kestirmeyi yeğliyorlardı, hayatın hiç değilse yarısını görebilmek, karanlığı duyup gündüzün zaruretlerini unutmak için.

Çagatayev işini unutmuştu, bir su kokusu gelmişti burnuna; yakında bir yerlerde bir göl veya kuyu olmalıydı. Kokuya doğru yöneldi ve az sonra küçük Rus korularını andıran ıslak kısa otların içinde buldu kendini. Gözleri karanlığa alışmıştı artık, açık seçik görebiliyordu çevresini. Bir sazlık uzanıyordu önünde ve

* Orta Asya çöllerinde yetişen bir akasya türü. *Lat. Ammodendron Karelini.*
—ç.n.

Çagatayev içine girdiği anda tüm sakinleri bağırmağa, uçuşmaya, dönmeye başladı. Sazlığın içi sıcaktı. Hayvan ve kuşların hepsi korkup kaçmamıştı insanı görünce, seslere bakılırsa kimileri yerlerinde kalmıştı. Öylesine ürkmüşlerdi ki ölümlerini beklerken bir an evvel üremeye ve haz almaya bakıyorlardı. Çagatayev bu sesleri çok eskilerden tanıyordu ve şimdi sıcak otların içinden yükselen bu cılız, sıkıntılı sedaları dinlerken, son sevincinden kolay kolay vazgeçmeyen tüm bu yoksul hayata karşı merhamet duyuyordu içinde. Tren ses çıkarmadan hareket etti. Çagatayev yetişebilirdi ona ama acele etmedi; giden bavulunun içinde çamaşırları vardı sadece, onu da Taşkent'te teslim alabilirdi. Ancak Çagatayev bavulu da almamaya, oyalanmadan bir an önce işe girişmeye karar verdi. Eski günlerdeki gibi otların arasında, huzurun içinde toprağa kapaklanıp uyuyakaldı.

Yedi gün sonra Çagatayev en yakın yaya yolunu takip ederek Taşkent'e vardı. Uzun zamandır beklendiği Parti Merkez Komitesi'ne uğradı. Komite sekreteri Çagatayev'e Sarıkamış*, Üst Yurt ve Amuderya deltası dolaylarında çeşitli uluslardan kimselerin oluşturduğu küçük bir halkın göçebelik ettiğini ve yoksulluk çektiğini söyledi. İçlerinde Türkmenler, Karakalpaklar, birkaç Özbek, Kazaklar, İranlılar, Kürtler, Beluciler ve kim olduğunu unutmuşlar vardı. Eskiden bu halk Sarıkamış çukurluğunda neredeyse yerleşikmiş, oradan Hive vahasına, Taşoğuz'a, Hocaeli'ye, Köhne Ürgenç'e ve diğer uzak memleketlere *hoşar* ve su dolaplarında çalışmaya gidermiş. Halkın yoksulluğu ve çaresizliği o kadar büyükmüş ki, senede birkaç hafta süren *hoşar* işini nimetten sayarmış, çünkü o günlerde ona çörek ve hatta pirinç verirlermiş yemesi için. Su dolaplarının işletilmesinde bu halk eşek niyetine çalışır, arklara su yürüsün diye tahta çarkı vücuduyla hareket ettirmiş. Eşeği koca bir yıl boyunca beslemek gerekir, oysa Sarıkamış

* Aral Denizi kıyısında, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarında yer alan, Sarıkamış Gölü'nün etrafındaki havza, Sarıkamış Havzası. —ç.n.

mıŖlı iŖçiler kısa bir süre zarfında yiyeceğini yer, sonra da çekip gidermiŖ. Hem büsbütün de ölmez, ertesini yıl, çölün dibinde bir yerlerde çilesini doldurup dönermiŖ gerisingeri.

"Biliyorum o halkı ben, orada dođmuŖtum," dedi Çagatayev.

"Bu yüzden gönderiyorlar ya seni oraya," diye açıkladı sekreter. "Ne denirdi o halka, hatırında mı?"

"Bir Ŗey denmezdi," diye yanıtladı Çagatayev. "Ama kendi kendisine kısa bir ad vermiŖti."

"Nasıl bir ad?"

"Can. Ruh ya da tatlı hayat anlamında. O halkın, ruhundan ve kadınların, anaların ona bađıŖladıđı tatlı hayatından başka hiçbir Ŗeyi yoktu – halkı doğuran analardır çünkü."

Sekreter kaŖlarını çattı ve kederlendi.

"Demek varı yoğu göğsündeki yüređiyymiŖ, o da çarptığı sürece..."

"Sırf yüreği," dedi Çagatayev onaylayarak, "bir tek yüreği; vücudunun dıŖında kalan hiçbir Ŗeye sahip değildi. Zaten hayat da onun sayılmazdı, yaŖadıđını sanırdı sadece."

"Annen Can halkının kim olduğunu söylemiŖ miydi sana?"

"SöylemiŖti. Kaçaklar, yetimler ve dermanı kesilince kapı dıŖarı edilen yaŖlı kölelermiŖ. Sonra kocalarını aldatan kadınlar vardı, korkudan düŖmüŖlerdi oraya; aniden ölüp giden birilerini seven, başka da koca istemeyen kızlar geliyordu temelli kalmaya. Bir de tanrı bilmez insanlar yaŖardı orada, dünyayla dalga geçenler, suçlular... Gerçi hepsini anımsayamıyorum, küçüktüm daha."

"Oraya git iŖte Ŗimdi. Bu kayıp halkı bul – SarıkamıŖ çukurluğu bomboŖ."

"Gideceğim," dedi Çagatayev kabul ederek. "Ne yapacağım peki orada? Sosyalizmi mi kuracağım?"

"Daha ne olsun?" dedi sekreter. "Halkın cehennemi görmüŖ, Ŗimdi biraz da cennette yaŖasın, biz de ona var gücümüzle yardım edeceğiz... Yetkilimiz sen olacaksın. Bölgeden birini gönderdiler oraya ama bir Ŗey baŖarması düŖük ihtimal, bizden değil..."

Konuşmanın ardından sekreter, Çagatayev'e ayrıntılı, itinalı talimatlar, bir de tayin kâğıdı verdi ve vedalaştı onunla Çagatayev.

Memleketine, Çarcev'den kayığa binip Amuderya Nehri boyunca yol alarak gitmek niyetindeydi.

Taşkent postanesinde Vera'dan bir mektup aldı. Çocuğunun dünyaya yaklaştığını, şimdilerde galiba vücudunun içinde bir şeyler düşündüğünü, çünkü sık sık hareket ettiğini ve ara sıra bir şeylerden hoşnutsuz olabildiğini yazıyordu.

"Ama ben okşuyorum onu, karnımı ovuşturuyorum ve başımı iyice eğip ne istediğini soruyorum," diyordu mektubunda Vera. "Sıcak ve sessiz değil mi yerin, diyorum, hem pek hareket etmeye de çalışıyorum sen sinirlenme diye – neden çıkmak istiyorsun içimden?.. Alıştım ona, bir arkadaşımımış gibi yaşıyorum onunla hep, seninle yaşamayı istediğim gibi, ve doğacağı için korkuyorum – canım acıyacağından değil de, bu onunla ebedi ayrılığımızın başlangıcı olacağı için. Şu an karnıma vurduğu ayakları annesinden uzaklaşmak için sabırsızlanacak, hep biraz daha, biraz daha uzağa gidecek ömrü ilerledikçe; sonunda oğlum büsbütün kaçacak benden ve ağlamaktan şişen gözlerimden... Ksenya seni unutmadı ama uzakta olduğun için sıkılıyor, yakında geleceğin de yok, hiçbir şey belli değil üstelik. Bir yerlerde ölmüş olabilir misin şimdiye?"

Çagatayev Vera'ya gönderdiği kartpostalın arkasına, onu ve iki renkli gözlerinden Ksenya'yı öptüğünü, bir memleketin orta yerinde mutluluğu kurup da gelmesine az kaldığını yazdı.

Dört kayık kooperatif malı götürmek üzere Çarcev'den Nukus'a doğru yola çıkmaya hazırlanıyordu. Çagatayev görevli olduğundan doğan hakkını savunmaya kalkışmadı, çünkü bu hak pek de kabul görüyor sayılmazdı burada, onun yerine tayfa yardımcısı olarak kapılanmayı yeğledi. Hive vahasına kadar kayıkla gitmek, orada kıyıya inmek üzere anlaştı.

Böylece uzun sefer günleri başladı. Sabah ve akşam saatlerinde, güneşin eğik ışınlarının suyun içinde diri diri sürüklenen lığın içine işlemesiyle nehir altın rengi bir akıntıya dönüşüyordu. Bu sarı çamur daha nehrin içinde seyahat ettiği sırada ekmeğe, çiçeğe, pamuğa ve hatta insan bedenine benziyordu. Kimileyin sazlığın tepesinde oturan adı sanı bilinmez rengârenk bir kuş içi içine sığmayarak kıpırdanıyor, dipdiri güneşin altında tüyleri parlıyor, tüm canlılar için saadet vakti gelmiş de çatmış gibi ışıltılı, tiz sesiyle şarkılar söylüyordu. Kuş Çagatayev'e Ksenya'yı anımsatıyordu, şu an kendisi hakkında bir şeyler düşünen renkli gözlü o küçük kadını.

On dört gün sonra Çagatayev Hive vahasının kıyısında parasını ve lostromonun teşekkürlerini alıp kayıktan indi.

Birkaç gün Hive'de kaldıktan sonra çocukluk yolundan memleketine, Sarkamış'a doğru ilerlemeye koyuldu. Silinmeye yüz tutmuş işaretlerden anımsıyordu bu yolu: Kum tepeleri daha bir alçak görünüyordu gözüne şimdi, kanal daha ufak, en yakın kuyuya götüren yol daha kısa. Güneş eskisi gibi sunuyordu ışığını ama Çagatayev'in küçüklüğündeki kadar yükseklerde değildi. *Kurgança*'lar,* obalar, yoluna çıkan eşek ve develer, arklar boyun-

* Orta Asya'da kilden ev. -ç.n.

ca sıralanan ağaçlar, uçuşan haşereler – her şey eski ve değışmez fakat Çağatayev'e karşı, o yokken kör olmuş gibi ilgisizdi. Yabancı bir dünyaya düşmüşçesine küskün ama çevresinde ne varsa dikkatle inceleyerek, unuttuklarını anımsayarak yürüyordu Çağatayev, fakat kendisini tanıyan çıkmıyordu. Her küçük varlık, nesne yahut bitki, insana kıyasla daha bir gururlu ve geçmiş bağılılıklarından azadeydi demek.

Köhne Derya Nehri'nin* kuru yatağına varan Nazar Çağatayev lığın içine ön ayaklarına dayanarak insan gibi oturmuş bir deve gördü. Deve zayıftı, hörgüçleri çökmüştü, kara gözleriyle akıllı, üzgün bir insan gibi ürkek ürkek bakıyordu. Çağatayev yanına geldiğinde deve ona en ufak bir ilgi bile göstermedi; rüzgârın sürüklediği ölü otların hareketini takip etmekteydi: Yaklaşıyorlar mıydı yanma, yoksa geçip gidiyorlar mıydı önünden? Tozun üzerinde ilerleye ilerleye ağızına kadar yanaşan küçük bir ot sapını dudaklarıyla çiğneyip yuttu. İleride yuvarlak bir *perekati-pole* sürükleniyor, deve bu büyük canlı otu ümitle aydınlanan gözleriyle takip ediyordu, ne var ki *perekati-pole* geçip gitti yanından; o zaman deve gözlerini yumdu, çünkü nasıl ağlanacağını bilmiyordu.

Çağatayev devenin ötesini berisini inceledi: Açlık belasından zayıf düştüğü çok olmuştu, neredeyse tümünden dökülen tüylerinden geriye birkaç tutam kalmıştı ve halini yadırgamaktan, bir de soğuktan titreyip duruyordu. Herhalde buralardan geçen bir kerwan, güçsüz düşünce yükünü çözüp bırakmıştı onu yahut da sahibi ölmüş, hayvansa yaşam kaynakları tükenene değin beklemeye koyulmuştu onu. Hareket kabiliyetini yitiren deve kalan gücüyle ön ayaklarına dayanmış ve rüzgârın kendisine doğru savurduğu ot saplarını görüp yemek için doğrulmuştu. Rüzgâr dindiğinde görünümünü boş yere harcamamak için gözlerini yumup kestiriyordu; adamakıllı çöküp yatmak istemiyordu, kalkamazdı bir da-

* Amuderya Nehri'nin Deryalık da denen bir kolu. –ç.n.

ha çünkü, böylece kâh uyanık, kâh uykulu oturup oturacaktı devamlı, ölüm kendisini aşağı çekene ya da herhangi bir zavallı çöl hayvanı minik pençesinin tek darbesiyle bitirene kadar işini.

Çagatayev bu devenin yanında uzun bir süre, onu izleyip anlayarak oturdu. Sonra öteden birkaç kucak *perekati-pole* getirip deveye yedirdi. Su içiremezdi ona, zira kendisinin de topu topu iki matara suyu vardı, fakat Köhne Derya yatağının ilerlerinde tatlı su gölleri ve küçük kuyular olduğunu biliyordu. Gelgelelim deveyi sırtlanıp kum üzerinde taşınması zordu.

Akşam indi. Çagatayev civardan ot bulup getirerek, nihayet başını toprağa dayayınca, yeni hayatının itaatkâr uykusuna dalıncaya kadar besledi deveyi. Hava gecenin maharetiyle soğumaya başladı. Çagatayev torbasındaki pidelerden yedi, sonra ısınmak için devenin gövdesine sokuldu ve içi geçti. Gülümsüyordu; kısa, alaycı bir oyun için yaratılmışa benzer bu dünyada her şey tuhafına gitmekteydi. Üstelik bu yapmacık oyun uzamış, ebedi bir hal almıştı ve artık kimse gülmek istemiyordu, kalmamıştı gelecek hal. Issız çöl toprağı, deve, hatta acınası avare otlar – tüm bunların ciddi, yüce ve muzaffer olması gerekmez miydi? Sefil varlıkların içinde kutlu, gerekli ve zorunlu bir göreve adanmışlık hissi yaşar, yoksa ne diye böyle güçlülere katlanıp bir şeyler beklesinler? Çagatayev devenin kamına sokulup kıvrıldı ve sıradışı gerçekliğe şaşırarak uyuyakaldı.

5

Köhne Derya yolculuğunun altıncı gününde Çagatayev Sarıkamış'ı gördü. Bütün bu süre boyunca artık dirilmiş, kendi gücüyle yürüeyebilen deveyi sürüklemişti peşi sıra. Hâlâ sırtında insan taşıyacak durumda değildi deve.

Çagatayev kumların bittiği, toprağın çukura, uzak Üst Yurt'a doğru eğildiği sınırda yere oturdu. İlerisi karanlık ve alçaktı; ne bir duman, ne bir oba görülüyor, yalnız çok ötede küçük bir göl parlıyordu. Çagatayev kumu avuçladı, değişmemiştir: Rüzgâr geçip giden yıllar boyunca kumu bir ileri bir geri kovalamış, o ise ezeli yerinde kalmaktan ötürü yaşlanmıştır.

Bir zamanlar annesinin elinden tutup çıkardığı, onu bir başına yaşamaya gönderdiği, şimdiye geri döndüğü yeri burası. Deveyle birlikte memleketinin içlerine doğru ilerledi Çagatayev. Ufak tefek ihtiyarlara benzer yabancı çalılıklar vardı burada: Çagatayev'in çocukluğundan beri büyümemişlerdi ve galiba yerli varlıklar içinde onu unutmayan da bir tek onlardı; öylesine alımsızlardı ki uysal denebilirdi onlar için, kayıtsız ve belleksiz olduklarına inanmaksa olanaksızdı. Bu çirkin garibanlar anılarla yahut yabancıların hayatlarına tutunarak yaşıyor olmalıydı, başka bir şey yoktu ellerinde.

Çagatayev birkaç günü çocukluğunun ülkesinde insanları arayarak geçirdi. Deve yalnız kalıp sıkılmaktan çekinerek peşi sıra yürüyordu kendiliğinden; kimi vakit gergin ve dikkatli bakışlarla uzun uzun bakıyordu insana, ağladı ağlayacak yahut gülümsedi gülümseyecek, birde bunları beceremeyişinden dolayı azap çekerek.

İssiz yerlerde gecelerken, son yiyeceklerini de tüketirken Çagatayev kendi refahını düşünmüyordu. Kadim denizin dibinden acele ve telaşla insansız çukurun göbeğine doğru ilerliyordu. Yalnızca bir kez, gündüz yolculuğunun ortasında toprağa kapaklandı. Kalbi hemen sancıyıverdi, sabrını ve yüreğiyle baş edebilmesi için gereken gücü kaybetti; Ksenya'yı düşünerek, utandığı hislerini inkâr ederek ağladı. Aklında ve anılarında yakından görüyordu onu artık; yalnızca ruhuyla sevebilen ama kucaklaşmak istemeyen ve öpücüklerden sakatlanacakmış gibi korkan küçük bir kadının acınası tebessümüyle bakıyordu kendisine. Vera da ötede oturmuş, kocasıyla arasındaki ayrılığı kısaltırcasına çocuk elbisesi dikey ve artık neredeyse hiçbir şey hissetmiyordu ona karşı,

ne de olsa içinde daha çok sevdiği başka bir çaresiz insan hareket edip kıvranıyordu şimdi. O insanı bekliyor, yüzünü görmek istiyor, ondan ayrı düşmekten korkuyordu Vera. Onu daha uzun yıllar boyunca canı ne zaman isterse, o büyüyene ve kendisine, "Yeter ama yapıştığın anne, bıktım senden!" diyene kadar öpüp koklayacağı düşüncesiyle avunuyordu.

Çagatayev başını kaldırdı. Deve damarlı ince bir bitki çiğnemekteydi, küçük bir kaplumbağa sevecen kara gözlerle uyuşuk uyuşuk bakıyordu yerde yatan insana. Ne vardı acaba o an bilincinde? Belki esrareniz dev adama karşı sihirli bir merak, belki de yarı ölü zihninin kederi.

"Seni yalnız bırakmayız!" dedi Çagatayev kaplumbağaya.

Her canlının üzerine kutsal bir varlıkmiş gibi titriyordu ve yüreği öylesine yoksuldu ki teselli verebilecek bir şeyi fark etmemesi olanaksızdı.

Deveyle, eteğinde unutulmuş bir ihtiyarın yaşadığı Üst Yurt'a doğru ilerlemeye devam ettiler. Bu ihtiyar tepenin meyline kazılmış kuru bir zeminlikte yaşıyor, küçük hayvanlar ve platonun boğazlarında bulduğu bitki kökleriyle besleniyordu. Ezeli yaşlılık ve sefaletten insana benzemez olmuştu. Fani ömrünü çoktan doldurmuş, tüm duyguları doyuma ermiş, aklıysa yörenin doğasını denenip tüketilmiş bir hakikat gibi ezber etmişti. Yıldızları bile, hem de binlercesini ezbere biliyordu, öyle alışmış, öyle bıkmıştı onlardan.

Adı Sufyan'dı; Rus askerlerinin giydiği türden eski mi eski, ta Hive savaşı zamanlarından kalma bir kaput giymiş, başına bir kasket takmış, ayaklarına ise pabuç niyetine bez dolamıştı.

İhtiyar, Çagatayev'i fark edince zeminlikteki evinden çıktı ve tenha bakışlarını boşluğa dikti.

Yanında deveyle bir adam geliyordu kendisine doğru. Sufyan geleni derhal tanıdı ve bilmediği hiçbir şeyin kalmayışına gizli-den gizliye üzüldü.

"Tanıyorum seni," dedi Çagatayev'e. "Sen Nazar çocuktun."

"Ben seni tanımıyorum," diye yanıtladı onu Çagatayev.

"Tanımazsın, yemek yer gibi yaşıyorsun çünkü: İçine giren şey aynen çıkıp gidiyor. Bende dersin kalıyor her şey."

İhtiyar selamlaşırken gülümsemek gerektiğini anımsayarak yüzünü buruşturdu, fakat sakinken bile kurumuş ölü bir yılanın boş derisini andırıyordu bu yüz. Çagatayev hayretle eline, alınına dokundu Sufyan'ın. Hayatla ve canlılarla kimsenin ilgilendiği yoktu, oysa zamanı gelmişti artık...

Çagatayev ihtiyara uzaklardan annesi ve insanları için geldiğini söyledi; peki sahiden de mevcut muydu yeryüzünde insanları, yoksa çoktan silinip gitmiş miydi?

İhtiyar susuyordu.

"Babana rastladın mı bir yerlerde?" diye sordu.

"Hayır. Peki sen Stalin'i biliyor musun?"

"Bilmiyorum," diye yanıtladı Sufyan. "Bir defasında buradan geçen birisinden duymuştum bu kelimeyi, iyi bir şey olduğunu söylemişti. Ama zannetmiyorum. İyi bir şeyse Sarıkamış'a gelsin, tekmil dünyanın cehennemi buradaydı, ben de cümle insanlardan kötü yaşıyorum bu yerde."

"Ben geldim işte yanına," dedi Çagatayev.

İhtiyar yine şüpheyle tebessüm etmek üzere yüzünü buruşturdu.

"Sen de yakında gidersin, tek başıma öleceğim ben burada. Gençsin sen, kalbin yüklüdür, sıkılırsın."

Çagatayev ihtiyara yaklaştı ve eskiden Vera'yı öptüğü gibi, yorulmak bilmeden sımsıkı öptü onu. İhtiyarın dudakları uzaktaki genç kadının dudaklarıyla aynı insanca tada sahipti.

"Burada pişmanlıktan, anılardan ölürsün. İranlılar derdi ki, tekmil dünyanın cehennemi buradaymış..."

Sufyan'ın sazdan bir örtü üzerinde yaşadığı zeminliğe girdiler. Konuğuna plato otlarının köklerinden pişirdiği pideden verdi Sufyan. Zeminliğe girdikleri oyukta, eski zamanlarda dünya cehenneminin bulunduğu Sarıkamış çukuruna vuran akşam gölgesi görülüyordu. Çagatayev bu efsaneyi çocukluğunda duymuş-

tu ve ne anlama geldiğini şimdi tam olarak anlayabiliyordu. Burarlardan uzakta, Horasan'da, Kopet Dağları'nın ardında, bahçe ve tarlaların içinde Ormuzd adında bir mutluluk, meyve ve kadın tanrısı yaşarmış, çiftçilik ve insan soyunun koruyucusu, İran'da huzurun dostu. İran'ın kuzeyinde, dağların öte tarafındaysa ıssız kumlar varmış; tek tük otların azap çektiği ve hatta onların bile rüzgârla yerlerinden kopup uzaklara, Turan'ın aralıksız ruh sancısı çekilen o kara yerlerine kaçtığı gecenin ortasına doğru uzanmış bu kumlar. Çaresizliğe ve açlıktan ölmeye sabrı kalmayan cahil insanlar oradan İran'a kaçarmış. Sık bahçelere, kadınların odalarına, kadim şehirlere dalar ve karınlarını doyurmaya, etraflarını seyreylemeye, kendilerinden geçmeye koyulurlarmış, ta ki bulunup yok edilene kadar – hayatta kalmayı başaranları da çölün içlerine kadar takip edermiş İranlılar. Çölün bittiği yerde, Sarıkamış'ın çukurunda gizlenir, uzun bir süre perişan halde beklermiş bu insanlar, yokluk ve aydınlık İran bahçelerinin anısı tekrar ayaklandıranı kadar onları... Eninde sonunda kara Turan'ın atlıları tekrar Horasan'da, Atrek'in ötelinde, Astrabad'da* belirir ve menfur, yerleşik, semiz adamın topraklarında ortalığı yakıp yıkar, gününü gün edermiş... Galiba Sarıkamış'ın ihtiyar sakinlerinden birinin adı da Ariman'mış, ki şeytan demekmiş bu. İşte bu fukara derdinden çılgına dönmüş; en öfkeli o değilmiş ama en bedbaht oymuş. Ömrü boyunca yemek ve zevk arzusunun pençesinde dağları aşmış İran'a, Ormuzd'un cennetine varmaya çalışmış Ariman, en sonunda alını Sarıkamış'ın çorak toprağına kapanıp ölene kadar.

Sufyan Çagatayev'i alıkoydu gece. İktisatçı, günler ve gecelerin boşa geçtiğini sezerek kıvranıyordu döşeğinde; elini çabuk tutmalı, Sarıkamış cehenneminin dibinde mutluluğu kurmalıydı artık. Yüreğindeki sabırsızlık uzun süre uyku vermedi, zamanın akışını saydı durdu Çagatayev. Yıldızlar gökyüzünde vicdanının

* İran'da bulunan Gürgan şehrinin eski adlarından biri. –ç.n.

ışıkları gibi yanıp sönerken deve dışarıda hırıltılı hırıltılı soluyor, gündüz rüzgârının söktüğü dermansız otlar kuma usulca sürtünüyor, saptan ayaklarının üzerinde yürüyordu sanki.

Ertesi gün Çagatayev ve Sufyan kayıp insanları bulmak için yerlerinden ayrıldılar. Bir âşîğın sevdiğinden ayrı düşmekten korkması gibi yalnızlıktan korkan deve de peşlerinden gitti.

Sarıkamış'ın sınırına vardıklarında Çagatayev tanıdık yerler gördü. Burada Nazar'ın çocukluğundan beridir hiç büyümeyen kır otları vardı. Burada annesi ona, "Korkma çocuk," demişti, "ölmeye gidiyoruz seninle" – ve elinden çekip yaklaştırmıştı onu kendisine. O zamanlar hayatta olan herkes çevrelerinde toplanmıştı, anne ve çocuklarla birlikte belki bin kişilik bir kalabalık oluşmuştu. Halk sevinç içinde bağrıışıyordu: Hive'ye gitmeye karar vermişti, orada hep birden, topyekûn öldürülsün, daha fazla yaşaması gerekmesindi. Hive hanı kölelerden oluşan bu naçiz halkı iktidarıyla çoktandır ezmekteydi. Başlarda nadiren, sonra giderek daha sık gönderdiği saray atlıları her defasında Sarıkamış halkının içinden birkaç kişiyi seçip Hive'ye getiriyor, ya idam ediyor ya da ebediyen zindana kapatıyordu. Hırsızlar, suçlular ve dinsizlerdi aradığı ama zordu onları bulmak. O zaman tüm gizli ve meçhul insanların getirilmesini buyurmuştu han, böylece Hive halkı onların idamını, çektikleri eziyeti görüp korku sahibi olacak, tir tir titreyecekti. Can halkı Hive'den korkuyordu; birçok kişi kapıldığı dehşetten peşinen bitkin düşmüş, kendileri ve aileleriyle ilgilenmeyi bırakmış, kesintisiz bir halsizlik içinde sırtüstü yatıyordu. Sonra tüm insanlar korkmaya başlamıştı – boş çölden gelecek atlı düşmanları bekliyor, kumulların doruğundaki kumu havalandıran en ufak esinti bile donup kalmalarına yetiyor, atlıların dörtnala kendilerine doğru geldiğini sanıyorlardı. Ama insanların üçte biri ve hatta fazlası habersizce Hive'ye götürüldüğünde, halk ölümünü beklemeye alışmıştı artık; hayatın ümit eden yüreğın sandığı kadar kıymetli bir şey olmadığını anlamıştı, öyle ki sağ kalanlar Hive'ye götürülmediklerine yanar olmuştu. Bir

tek genç Yakubcanov ve arkadaşı Oraz Babacan istememişti özgürken de ölebilecekleri halde boş yere Hive'ye götürülmeyi. Dört han korumasının üzerine bıçaklarla saldırmış, şanlarını da hayatlarını da oracıkta ellerinden alıp yere sermişlerdi onları. Küçük Nazar'sa silahlı yabancıları görünce, oynamak üzere sakladığı sivri demir parçasını almak için annesine koşmuş, fakat geri döndüğünde çok geç olmuştu: Korumalar onun demirine hacet kalmadan ölmüştü. Oraz ve Yakubcanov ölü askerlerin atlarına binip ortalıktan yok olmuş, geride kalan halksa güruh halinde, neşe içinde ve barışçıl niyetlerle Hive'nin yolunu tutmuştu; o sıra insanlar hanlığı yerle bir etmeye de, orada hiç tereddüt etmeden hayatla vedalaşmaya da hazırdılar, zira sağ kalmak kimseye sevinç ya da imtiyaz gibi görünmüyor, ölüm ise can acıtıcı bir şey gibi gelmiyordu. En önde şarkısını mırıldanan *bahşi** vardı, yanı başında da o zaman bile ihtiyar bir adam olan Sufyan yürüyordu. Nazar annesine bakıyor, onun ölmeye gittiği bir sırada böylesine neşeli olmasına şaşırıyordu, üstelik tüm diğer insanlar da güle oynaya gitmekteydiler. On - on beş gün sonra Sarıkamış halkı Hive kulesini görmüştü. Hive yolu zorlu, aşması güçtü, fakat hareket-siz yaşamın zorlukları ve perişanlığı da bileylenmiş yürek gerektirirdi, bu yüzden fazladan yorgunluk insanları yıldırılmıyordu. Hive'ye yaklaşan halkın çevresini küçük bir atlı ordusu sarmış, bunu gören insanlar neşelenerek şarkılar söylemeye başlamıştı. Herkes, en suskun ve beceriksizler bile şarkı söylüyordu; Özbek ve Kazaklar en öne çıkmış dans ediyor, zavallı bir Rus ihtiyar armonika çalıyordu. Nazar'ın annesi gizli bir dansa hazırlanırcasına kollarını kaldırmıştı, Nazar da askerlerin az sonra herkesi ve kendisini öldüreceği ânı merakla bekliyordu. Sarayın önünde hanı herkesten koruyan cesur şişman muhafızlar dikiliyordu. Önlerinden değerli ve mutlu kimseler gibi mağrur bir edayla geçen, kur-

* Orta Asya halklarında halk ozanlarına, müzisyenlere, hikâye anlatıcılara ve şairlere verilen ad. -ç.n.

şun ve demirin gücünden çekinmeyen bu göçebe halkı şaşkınlıkla izliyorlardı. Bu saray muhafızları önceki atlılarla birlikte Sarıkamış halkını çepeçevre kuşatıp hapishane zindanına atmalıydı, fakat neşeli insanları cezalandırmak zordur çünkü kötülükten anlamazlar.

Hanın yardımcılarında biri Sarıkamış'ın ihtiyarlarına yanaşıp sormuştu:

"Ne istiyorlar? Sevinçlerinin sebebi nedir?"

Birisi, belki Sufyan yahut başka bir ihtiyar yanıtlamıştı onu:

"Ölmeyi öğrettin durdun bize kaç zamandır, artık alıştık ve hep birden geldik işte, bir an evvel, öğrendiklerimizi unutmadan, halkın keyfi yerindeyken ölüm ver bize!"

Han yardımcısı geri gitmiş, bir daha da dönmemişti. Atlılar ve yaya askerler sarayın önünde kalmışlardı ama halka dokunmuyorlardı: Ölüm karşısında korku duyanları öldürebilirlerdi, fakat koca bir halkın onlara aldırmadan neşe içinde ölüme gidişini gören han ve öncü askerleri bu işten ne anlamaları ve nasıl davranmaları gerektiğini bilmiyordu. Hiçbir şey de yapmamışlardı, çukurluktan gelen insanlar yollarına devam etmiş, az sonra bir pazaryeri görmüşlerdi. Tüccarlar satış yapıyordu orada, önlerinde yiyecekler seriliydi ve gökyüzünde parlayan akşam güneşi yeşil soğanları, kavun-karpuzu, sepet sepet üzümü, ekmeklik sarı tahılı, yorgunluk ve kayıtsızlıktan uyuklayan kır katırlarını aydınlatıyordu.

Nazar annesine sormuştu o zaman:

"Ölüm ne zaman olacak peki? İstiyorum işte!"

Fakat annesi şimdi ne olacağını bilmiyordu; herkesin hâlâ sağ olduğunu görüyor, tekrar Sarıkamış'a dönmekten, orada sonsuza dek yaşamaktan korkuyordu. Hive pazarında halk karnını çeşitli meyvelerle bedavaya doyurmaya koyulmuştu, tüccarlar sessizce dikiliyor, bu vahşi insanları dövmüyordu. Nazar yavaş yavaş yiyor, cinayet beklentisi içinde çevresine bakınıyordu; bir kavun yiyebilmişti ancak. Karnı doyan halkın keyfi kaçmıştı, zira eğlen-

ce bitmişti ve ölüm yoktu. Gülçatay Nazar'ı gerisingeri çöle götürmüştü, tüm insanlar da çekip gitmişti eski yaşam yerlerine.

Nazar'la annesi Sarkamış'a dönmüşlerdi. Çagatayev'in şimdi Sufyan'la birlikte dikildiği bu sert, kır otların üzerinde dinlenirken şöyle demişti anne oğluna:

"Hadi yeniden yaşayalım, madem ölmedik!"

"Evet ya, sağız," diye onaylamıştı Nazar. "Bak ne diyeceğim anne, gel hiçbir şey düşünmeden yaşayalım, yokmuşuz gibi."

"Annesinin karnındayken ölenlere ne mutlu," demişti Gülçatay.

"Karnında mı?" diye sormuştu Nazar. "Neden bırakmadın beni orada? Ölürdüm ne güzel, şimdi de burada olmazdım, sense yedin içtin beni düşündün, canlıymışım gibi."

Gülçatay'ın oğluna bakan yüzünden mutluluk ve acıma duygusu geçmişti o zaman.

Çagatayev o eski otları okşadı – bunca zamandır hiç değişmemişlerdi, çünkü daha Nazar'ın doğumundan önce ölmüşlerdi, derine saldıkları ölü köklerin üzerinde canlı gibi dikiliyorlardı. Sufyan o an Çagatayev'in içinde hayatla ilgili bir heyecanın hareketlendiğini anlıyor ama ilgilenmiyordu bununla: İnsanın ruhunu ilaki bir şeylerle doldurması gerektiğini, hiçbir şey bulamazsa kalbin açgözlülükle kendi kanını emeyeceğini bilirdi.

Dört gün sonra Sufyan ve Çagatayev öylesine acıktılar ki ayakları yürür, gözleri sıradan günü takip ederken rüyalar görmeye başladılar. Deve insanların peşinden ayrılmıyor ama onlardan ayrı, karşısına ottan yiyeceklerin çıkabileceği yoldan yürüyordu. Sufyan gözünün önünde dalgalanan rüyaları ümitsizce izliyor, Çagatayev ise kâh gülümsüyor, kâh bunalıyordu bu rüyalardan. Mangırçardar önlerinde Deryalık denen nehir koluna varan iki yaya alışkın oldukları şekilde gecelemeye hazırlandılar; Sufyan'ın daha bulanık, yoğun ve besleyici olsun diye karıştırdığı kıyı suyundan kana kana içip mağaraya girdiler ve vücutları yaşadığını unutsun, gece bir an önce bitsin diye yattılar. Sabah uyandıkla-

rında Çagatayev devenin ölmüş olduğunu gördü; oracıkta donuk gözlerle yatıyordu, kanı boynundaki yarığın üzerinde durup kalmıştı ve Sufyan bir çuval ganimeti karıştırır gibi devenin iç organlarını kurcalıyor, kanı temiz diri parçaları seçerek karnını doyuruyordu. Çagatayev de sürünerek deveye yanaştı; açık bedenden sıcaklık ve bereket kokusu yükseliyor, kan gövdenin uzak boğazlarındaki gediklerden damla damla akıyordu hâlâ – uzun sürüyordu hayatın tükenmesi. Karınlarını doyuran Çagatayev ve Sufyan yeniden bahtiyar bir uykuya daldılar ve uyanmaları uzun sürdü.

Sonra su basmış ovalardan Amuderya'nın ağzına doğru yollarına devam ettiler. Deve eti almışlardı yanlarına ama Çagatayev pek iştahsız yiyor, kederli bir hayvanla beslenmek zoruna gidiyordu; deve de insanlığın bir ferdiymiş gibi geliyordu ona.

6

Sarıkamış çukurluğunun sakinleri Amuderya ağzının sazlık ve çalılıklarına dağılmıştı. Can halkının buralara geldiği ve ıslak bitkiler arasına karıştığı on yılı bulmuştu neredeyse. İlk başta sivri-sineklere yem olan insanlar derilerini kemikleri görünene kadar aşındırıyordu kaşıya kaşıya, neyse ki bir süre sonra kanları sinek zehrine alışmış, haşereleri çaresiz bırakıp toprağa düşüren bir tür panzehir üretir olmuştu. Bu nedenle sivriler insanlardan korkuyor, hiç yanaşmıyorlardı onlara artık.

Kimi insanlar diğerlerinden ayrı bölgelere yerleşmişti; böylece yiyecek bir şey bulunamadığında başkası adına kahırlanmaları, yakınları öldüğünde ağlamaları gerekmiyordu. Yine de yer yer aileler halinde de yaşıyordu insanlar; böyle durumlarda birbirlerine karşı duydukları sevgiden başka şey kalmıyordu ellerinde çünkü ne doğru düzgün yiyecekleri, ne geleceğe ilişkin umutları,

ne insanı eğlendiren cinsten bir mutlulukları vardı; hem yürekleri öylesine dermansızdı ki ancak eşlere karşı duyulan sevgi ve bağlılık sığıyordu içine – en çaresiz, en fakir ve ebedi duygu.

Sufyan ve Çagatayev ilk iki gün boyunca loş sazlıkların arasında, nemli toprak üzerinde gezindiler, ta ki otlardan örülmüş bir alaçık görünceye değin. Bu alaçıkta kör Molla Çerkezov oturuyordu, on yaşındaki kızı Aydın bakıp besliyordu onu. Molla, Sufyan'ı sesinden tanıdı ama konuşacak bir şeyleri yoktu. Hasır örtünün üzerinde karşılıklı oturup, ufalanıp kurutulmuş saz köklerinden yapılmış çaydan içtiler ve vedalaştılar.

"Haber var mı sizde?" diye sordu Sufyan ayrılırlarken.

"Hayır, hayat aynen devam ediyor," diye yanıtladı onu Çerkezov. "Eşim, sevgili Gün, suda boğulup öldü."

"Neden öldü kıymetli Gün'ün?"

"İstemedi yaşamayı. Dilersen kızım Aydın'ı alıp genç bir dişi eşek getir bana – geceleri onunla yatarım, düşüncelerden ve uykusuzluktan kurtulurum."

"Yoksulum ben," dedi Sufyan, "eşeğim de yok. Kızını ihtiyar bir kadınla değiştir iyisi mi. Geçinir gidersen ihtiyarla, senin için fark etmez."

"Fark etmez," dedi Molla Çerkezov kabullenerek. "Ama ihtiyarlar çabuk ölür, insana yetmezler."

"Moskova'dan Nazar geldi yanımıza, duydun mu? İyi bir ömür sürmemiz için bize yardımcı olmasını buyurmuşlar ona."

"Nazar'dan evvel dört kişi gelmişti," dedi Çerkezov. "Sivriilere yem olup gittiler. Kör bir adamım ben, anca karanlıktan anlarım, iyi olmam mümkün değildir."

"Eşekle ihtiyar bile iyi geliyor ama sana," dedi o zaman Çagatayev. "Mutluluğun acıya benziyor."

"Bir eşin olursa vaktin nasıl geçtiğini anlamazsın," diye yanıtladı Molla Çerkezov.

Aydın kız toprağın üzerinde bacaklarını ayırmış oturuyor, küçük bir taşla koca bir saz kökünü eziyordu; evin hanımı oydu ve

yemek hazırlıyordu. Saz dışında küçük kızın etrafında birkaç de-
met bataklık ve çöl otu, ayrıca uzak kumlarda bulunmuş temiz
bir eşek ya da deve kemiği duruyordu – haşlama niyetine. Aydın,
bacaklarının arasında duran yıkanmış kazanın içine arada bir eli-
nin hazırladıklarını atıyor, öğle yemeği için çorba yapıyordu. Mi-
safirlerle ilgilenmiyordu kız; gözleri kendi düşünceleriyle meş-
guldü – herhalde gizli, kendine ait bir hayalin içinde yaşıyor, ev
işlerini neredeyse şuarsuzca, içe dönük kalbini çevresinden büs-
bütün soyutlayarak yapıyordu.

"Kızını bırak, benimle gelsin!" dedi Çagatayev ev sahibine
rica yollu.

"Daha büyümedi ki, ne yapacaksın onu?" dedi Molla Çerke-
zov.

"Sana yaşlısını getiririm, başkasını."

"Bir an önce getir," dedi Çerkezov kabullenerek.

Çagatayev Aydın'ı elinden tuttu; göz alacak denli ışıltılı fakat
görüp görmediği şaibeli kara gözlerle, çekinerek ve anlamayarak
bakıyordu kız ona.

"Gel benimle," dedi Çagatayev.

Aydın ellerini toprağa sürüp temizledi ve ayağa kalktı, sonra
bütün işlerini yerli yerinde yarım bırakıp, bir şeyciğe olsun dö-
nüp bakmadan yürüyüverdi, sanki burada bir tek dakika yaşa-
mıştı ve ardında bıraktığı canlı babası değildi.

"Sufyan, benle gelmişsin ya da gelmemişsin senin için fark
etmiyor değil mi?" dedi Çagatayev ihtiyara dönerek.

"Etmiyor," diye yanıtladı Sufyan.

Çagatayev ona körün yanında kalmasını, kendisi dönene ka-
dar karnını doyurup yaşaması için Çerkezov'a yardım etmesini
söyledi.

Nazar kızla birlikte insanların saz ormanında bıraktığı dara-
cık izden yürüdü. Bu ot bürümüş ülkenin tüm sakinlerini, sefalet-
ten buraya saklanmış halkın tamamını görmek istiyordu. Annesi
Gülçatay'ı bir kez olsun sormamıştı Sufyan'a, onu ansızın canlı

ve kendisini hatırlar halde bulmayı ümit ediyordu, ama şayet ölüyseyse kemiklerinin nerede kaldığını öğrenmeye fırsatı olurdu nasılsa.

Aydım Çagatayev'in peşi sıra uslu uslu yürüyordu uzun yol boyu. Sazlık kimileyin kesiliveriyordu. O zaman Nazar ve küçük kız kum ve lığdan boş arazilere, ufak derelere çıkıyor, sert, ihtiyar çalılıkların çevresinden dolanıyor ve tekrar ortasından bir partikanın geçtiği sık sazlığın içine giriyorlardı. Aydım susuyordu; bitkin düştüğünde Çagatayev onu omzuna alıp dizlerinden tutarak taşıyor, kollarını Nazar'ın boynuna doluyordu kız. Arada bir dinleniyor, temiz kumluk birikintilerden su içiyorlardı. Çagatayev, kızın kendisine yönelttiği tuhaf ve sıradan insanca bakışın anlamını çözmeye çalışıyordu. "Yanına al beni," demek istiyordu belki kız, belki de "Kandırma beni, eziyet etme bana, seni seviyor ve korkuyorum senden". Bir ihtimal, bu ışıltılı kara gözlerdeki çocuksu ifade şaşkınlıktandı: "Neden böyle kötü burası, iyi olsun isterdim ben!.."

Çagatayev Aydım'ı kucağına oturttu ve saçlarını okşamaya koyuldu. Az sonra kollarında uyuyakaldı küçük kız, güven dolu ve zavallı, salt mutluluk ve şefkat için doğmuş.

Akşam oldu. Karanlıkta ilerleyemezlerdi daha fazla. Çagatayev biraz ot toplayıp gece soğuşuna karşı korunaklı, sıcak bir yatak hazırladı ve küçük kızı yumuşak otların içine yatırdı, kendisi de bu küçük insanı koruyup ısıtmak üzere yanı başına uzandı. Yaşamak her zaman olanaklı, mutluluksa hemen uzandığı yerdedi kişinin.

Çagatayev uyumuyordu: Dalacak olsa Aydım üstünü açar, çıplak kalıp donardı. Engin kara gece doldurdu gökle yeri, otların dibinden dünyanın ucuna kadar. Bir tek güneşti giden; yıldızlarsa göğe serpilmiş, birileri az önce üzerinden geçip dönülmez bir sefere çıkmışçasına dağınık, kabarık duran kıpır kıpır Samanyolu belirmişti.

Şafağın ışıkları otların üzerinde uyuyanları aydınlattı. Çagatayev, uykusunda yerin sertliğini ve rutubetini hissetmesin diye bir kolunu Aydın'ın başının altına koymuş, diğeriyle doğan günden gizlenmek için gözlerini örtmüştü. Uyuyanların yanı başında meçhul bir ihtiyar kadın oturuyor, şuarsuzca onlara bakıyordu. Kadın neredeyse hiç değmeden Çagatayev'in saçlarına, ağzına, ellerine dokunuyor, giysilerini kokluyor, bir yandan da, birilerinin kendisine engel olmasından korkar gibi çevresini kolaçan ediyordu. Kimseleri hissedip de sevmesin, o an yalnızca kendisiyle olsun diye Nazar'ın kolunu kızın başının altından çekti dikkatlice. Beli çoktan ve ebediyen bükülmüştü, bir şeyi dikkatle incelediği vakit yüzü neredeyse yere değiyordu, gözü görmezmiş de kaybettiği bir şeyi aramış gibi. Nazar'ın giysilerini gözden geçirdi, elleriyle pantolon ve ayakkabısının kemer ve bağlarını yekeledi, ceketinin kumaşını ovuşturdu ve ağzında ıslattığı parmağını Çagatayev'in tozlanmış kara kaşlarında gezdirdi. Sonra sakinleşti ve Nazar'ın ayakucuna uzandı, mutlu ve yorgun, sanki ömrünün sonuna gelmiş ve başkaca yapacak bir şeyi kalmamış, içleri terden çürüyen, çöl tozu ve bataklık çamuruyla vıcık vıcık olmuş bu pabuçların yanında son tesellisini bulmuş gibi. İhtiyar kadın azıcık dalmış yahut uyuyuvermişti ki, az sonra tekrar ayaklandı. Çagatayev ve Aydın uyuyorlardı hâlâ: Çocuklar çok uyur, güneş, kelebekler ve kuşlar uyandıramaz onları.

"Çabuk uyan!" dedi ihtiyar kadın Çagatayev'i kollarıyla sarak.

Nazar gözlerini açtı. İhtiyar yüzünü üzerine sürte sürte, boynunu, kıyafetinin üstünden göğsünü, elini öpüyor, tüm vücudunu santim santim inceliyor, yokluyordu: Sağlam mıydı her parçası,

birbirlerinden ayrılarak bir yerleri sakatlanmış yahut eksilmiş miydi?

"Dur, yapma," dedi Çagatayev ona, "annemsin sen."

Ayağa kalktı, fakat annesi öylesine kamburdu ki o ayaktayken yüzünü göremiyordu; elleriyle aşağı, yanına çekti oğlunu. Çagatayev eğildi, oturdu onun önüne.

Çagatayev annesinin gözlerine baktı; solgun ve yabancıydılar, o eski parlak, kara güç ışıldamıyordu artık içlerinde; zayıf küçük yüzü ardı arkası kesilmez kederlerden, belki de yaşamak için neden ve yol kalmadığı halde sağ kalmaya çalışmanın geriliminden yabanileşmiş, hırçınlaşmıştı. Böylesi zamanlarda, çarpmasını istiyorsa yüreğini her daim hatırında tutmalı, çalışmaya zorlamalıdır insan; aksi takdirde her an ölebilir, yaşadığını, bir şeyler arzulamak, kendini gözden kaçırmamak gerektiğini unuttur yahut fark etmez olur.

Nazar annesine sarıldı. Şimdi küçük bir kız çocuğu gibi hafif ve uçucuydu Gülçatay; çocuk misali baştan başlamalıydı yaşamaya, çünkü olanca gücünü sonsuz ıstırapla mücadele edebilmek için gereken sabra harcamış, yüreğinden geriye tek bir acısız parçacık dahi kalmadığından varlığının hayrını hiç görememiş, kendisini anlamaya dahi fırsat bulamamış, ihtiyar bir kadın olduğunu, ölme vaktinin gelip çatıldığını idrak edememişti.

"Nerede kalıyorsun?" diye sordu ona Nazar.

"Orada," dedi Gülçatay eliyle işaret ederek.

Küçük otların, seyrek sazların arasından geçirdi onu, az sonra saz ormanının ortasındaki alana kurulmuş küçük bir köye vardılar. Çagatayev sazdan alaçıklar, yine sazdan örülmüş birkaç oba gördü. Toplam yirmi ya da biraz daha fazla ev vardı. Ne bir köpek, ne de bir eşek ya da deve çarpmıştı Çagatayev'in gözüne bu yerleşimde, kümes hayvanları da otların üzerinde geziniyordu.

En uçtaki alaçığın önünde, paralanmış yorgun bir giysiyi andıran kat kat sarkık derisiyle çıplak bir adam oturuyor, kendisine

bir ev eşyası ya da süs yapmak için dizlerinin üzerine yığıldığı saz saplarını ayıklıyordu. Çagatayev'in gelişine şaşırılmamış, selamını da almamıştı; kimselere görünmeyen bir hayali büyüterek, ruhunu kendine ait gizli avuntusuyla oyalayarak bir şeyler mırıldanıyordu.

"Bütün halkımız burada mı yaşıyor, başkaları da var mı?" diye sordu Çagatayev annesine.

"Unuttum gitti Nazar, bilmiyorum," dedi onun peşinden güçlükle ilerleyen, başını ağır bir yük gibi alçaktan güçlükle taşıyan Gülçatay. "Birileri daha vardı, on kişi kadar, buradan ta denize uzanan sazlıklarda yaşıyorlar, yaşadılardı yani eskiden, ölme vakitleri gelmiştir, ölmüşlerdir herhalde, bizim buraya gelen giden yok..."

Alaçık ve obalar bitmişti. İleride yine sazlık başlıyordu. Çagatayev durdu. Her şey buradaydı: annesi ve memleketi, çocukluğu ve geleceği. Taze gün yöreyi aydınlatmaktaydı: yeşil ve solgun sazlığı, ayakaltında büyüyen seyrek otları, grimsi kahverengi köhne alaçıkları ve güneş ışığıyla, nemli bataklık pusuyla, kurumuş vahaların tozlu lösüyle, yükseklerde esen sessiz rüzgârla dolu, tabiatın da salt elemli, umutsuz bir güç olduğunu düşündüren, canından bezmiş, donuk gökyüzünü.

Etrafını süzen Çagatayev tüm bu belirsiz, can sıkıcı tabiat olaylarına, ne yapacağını bilemeyerek gülümsedi. Saz ormanlarının üzerinde, gümüşü ufukta donup kalmış bir serap görülmekteydi: gemiler yüzen bir deniz ya da göl ve kıyısındaki uzak şehrin bir dizi parlak beyaz sütunu. Gülçatay gövdesini eğdikçe eğmiş, konuşmadan duruyordu oğlunun yanında.

Bir alaçıkta, kil zemin üzerinde eşsiz ve akrabasız yaşamaktaydı Gülçatay. Sazdan iki hasır paspas seriliydi evinin toprak tabanında, biriyle örtünüyor, diğersinin üzerinde uyuyordu. Yiyecekler için dökme demirden bir çömleği, bir de kilden testisi vardı; boyunduruğun üzerinde genç kızlık yaşmağıyla memede bebekken Nazar'ı sardığı bez asılıydı. Koçmat altı yıl önce ölmüş,

ondan geriye bir pantolon bacağı (diğerini etek yamamaya harcamıştı Gölçatay) ve vahadaki hoşar'lara çalışmaya gittiğinde vücudundaki ter ve kirleri silmek için kullandığı lif kalmıştı.

Nazar'ın annesi burada kimsesiz bir düşkün gibi yaşıyordu. Nazar'ın hâlâ hayatta olmasına şaşır mış ama döndüğüne şaşır mıştı: Âlemde kendininkine benzemez bir hayatın yaşandığından haberi yoktu, yeryüzünde her şeyin tekörnek olduğunu sanıyordu.

Çagatayev Aydın kızın yanına gitti ve uyandırıp annesinin sazdan alaçđına getirdi onu. Gölçatay ot kökü deşmeye, sazdan sepet yardımıyla su birikintilerinden küçük balıklar tutmaya, gür çalılar arasına gizlenmiş kuş yuvalarından yemeklik yumurta ya da kuş yavrusu toplamaya, yani varlığını sürdürebilmek için tabiattan bir şeyler koparmaya gitmişti. Dönüşü akşamı buldu; otlardan, saz kökü ve küçük balıklardan yemek yapmaya koyuldu hemen; artık oğlunun yanında oluşuyla ilgilenmiyor, bakmıyordu bile ona, olanca aklı ve yüreği tüm gücünü zapteden derin, aralıksız düşüncelerle meşguldü sanki – tek söz etmiyordu. Oğlunun canlı ve büyümiş olması karşısında duyduğu kısacık insani sevinç sönüp gitmiş, hatta belki hiç olmamıştı; bu ender buluşma karşısında duyumsadığı tek şey hayretti belki de.

Gölçatay Nazar'a aç olup olmadığını, memleketinde, bu sazdan yerleşimde ne yapmayı düşündüğünü bile sormadı.

Nazar onu izliyor ve alişkın olduğu işlerle uğraşırken yaptığı hareketlere bakarak aslında uyuduğunu, gerçekte değil, rüyada devindiğini zannediyordu. Gözleri öylesine solgun ve çaresiz bir renkteydi ki anlaşılan görmeye mecalleri kalmamıştı, kör ve suskun gibi ifadesiz bakıyorlardı. Kartlaşmış koca ayaklarına bakılırsa Gölçatay ömrünü yalınayak geçirmişti; tüm giysisi, boğazına kadar çekip ev elbisesine benzettiği, çeşitli kumaş limeleriyle yamanmış, hatta uçları ayakkabı abasıyla çevrenlenmiş koyu renk bir etekten ibaretti. Çagatayev annesinin elbisesine dokundu; çıplak bedenine giymişti onu, içinde gömlek yoktu – annesi gecele-

ri ve kışları üşümekten, sıcak havalarda bunalmaktan vazgeçeli çok olmuştu, alışmıştı bunlara.

Nazar annesine seslendi. Yanıt verdi Gülçatay, demek anlıyordu onu. Nazar onun, eğimli sazdan duvarın dibinde küçük bir mağara gibi duran ocakta ateş yakmasına yardımcı oldu. Aydın, çocukluğunun parlak gücünü ve çekingenliğini koruyan kara, duru gözlerle bakıyordu yabancılara; aslında keder demekti bu çekingenlik, çünkü çocuk dediğin bir alaçığın loşluğunda kendisine yemek verilip verilmeyeceğini düşünerek oturmak değil, mutlu olmak isterdi. Çagatayev Aydın'inkine benzeyen, yalnız biraz daha canlı, neşeli, sevecen gözleri nerede gördüğünü anımsamaya çalıştı; hayır, buralarda değildi o gözlerin sahibi, hem Türkmen ya da Kırgız da değildi ve çoktan unutmuş olmalıydı kendisini. Zaten o da anımsamıyordu artık ismini bu kadının, üstelik Çagatayev'in şimdi nerede olduğunu, nelerle uğraştığını tahayyül edemezdi o: Moskova uzaklardaydı, Çagatayev ise burada yapayalnız sayılırdı; sazlıklar, su basmış araziler, ölü otlardan yapılmış gevşek evler kuşatmıştı yanını yöresini. Moskova'yı, birçok arkadaşını, Vera'yı ve Ksenya'yı özleyiverdi, akşamleyin tramvaya binip bir yerlere, ahbablarının evine misafirliğe gitmek istedi canı. Ne var ki Çagatayev hemencecik anladı kafasından neler geçtiğini. "Hayır, burası da Moskova!" dedi yüksek sesle ve Aydın'ın gözlerine bakıp gülümsedi. Kızsa utandı, Çagatayev'e bakmayı kesti.

Anne kendisine dökme demir çanakta pişirdiği kıvamsız yemeği tek lokma bırakmadan yemiş, iyice doymak için çanağın dibini sıyırdığı parmaklarını bir güzel emmişti. Aydın Gülçatay'ı, onun yemek yiyişini, lokmaların zayıf boğazından, damarlarının kenarından geçişini dikkatle izliyordu; bakışlarında açgözlülük ya da imrenme yoktu, otluk kaynar suyu yutan yaşlı kadına şaşıyor ve acıyordu sadece. Yemekten sonra Gülçatay yata yata ezdiği sazdan örtünün üzerinde uyuyakaldı, aynı anda herkesin akşamı ve gecesi başladı.

Memleketinde ilk günü böylece geçmişti Çağatayev'in; başlarda güneş parlıyordu ve birtakım ümitler beslemek olasıydı, oysa şimdi gökyüzü sönmüş, uzakta solgun, hiçten bir yıldız belirmişti.

Rutubetlenmiş, sessizleşmişti ortalık. Sazdan ülkenin halkı susmuştu, sesini duymak nasip olmamıştı Çağatayev'e. Yakınlardan biraz ot toplayıp bir yatak yaptı ve Aydın'ı uyuması için annesinin alaçığında sıcak bir yere yatırdı.

Sonra tek başına dışarı çıktı Çağatayev, Amuderya'nın güçbe-la sürüklenen cılız bir koluna kadar yürüyüp geri geldi. Ülkenin üzerinde kudretli bir gece yükselmişti bile, küçük genç sazlar yaşlı bitkilerin dibinde rüya gören çocuklar gibi kıpırdanıyordu. İnsanoğlu çölde hiçbir şeyin bulunmadığını zanneder, renksiz yabani bir yerdir ona göre çöl; karanlıkta kederli bir çoban uyuklar, ayakucundaysa pis Sarıkamış çukurluğu uzanır, bir zamanlar bir insani felaketin yaşandığı fakat onun da geçip gittiği, çilekeşlerinse ortadan yok olduğu. Gerçekteyse burada, Amuderya kıyısında ve Sarıkamış'ta kendi kaderiyle meşgul, kocaman, karmaşık bir dünya vardı.

Çağatayev kulak kesildi: Yakınlarda birisi alaycı bir edayla, hızlı hızlı konuşuyor fakat sözleri yanıtsız kalıyordu. Nazar sazdan eve yanaştı. İçeride uyuyan insanların nefes alıp verdiklerini, yerlerinde rahatsızca dönendiklerini işitebiliyordu.

"Şu yerdeki yünleri al da koynuma sokuştur," dedi uyuyan ihtiyarın sesi. "Çabuk topla, develer tüy dökmeyi kesmeden..."

Çağatayev sazdan duvara yaslandı. İhtiyar rüyasında fısıllı fısıllı sayıklıyor, ne dediği işitilmiyordu. Bir hayat, ebedi bir hareket görmekteydi rüyasında, uzaklaşmış gibi giderek işitilmez oluyordu mırıltıları.

"Durdu, Durdu!" diye sesleniverdi o sırada bir kadın sesi; kıpırdandıkça altındaki hasır hışırdıyordu kadının. "Durdu! Kaçma benden, canım çıktı bak, yakalayamam seni... Dur, eziyet etme bana, bıçağım keskin, doğrayıveririm seni ha, bekle de yetişeyim."

Sesleri kesildi az sonra, huzura kavuştu uykuları.

"Durdu!" diye seslendi Çagatayev dışarıdan alçak sesle.

"Ha?" diyerek ses verdi içerde mırıldanan ihtiyar.

"Uyuyor musun?" diye sordu Çagatayev.

"Uyuyorum," diye yanıtladı Durdu.

Çagatayev bu Durdu'yu çocukluğunun mavi sisleri arasından anımsamıştı; Yomud boyundan zayıf bir adam vardı o zamanlar, karısıyla birlikte göçer, kaplumbağa yedi. Sarıkamış'a sıkılmaya başladığı için gelir, geldi mi de insanların içinde sessizce oturur, sözlerini dinlerken gülümser ve buluşmadan ötürü duyduğu gizli mutluluktan hoşnut kalırdı; sonra tekrar kumlara, kaplumbağa avlamaya, ruhunda düşünceler büyütmeye giderdi. Yapayalnız kadın da (Nazar'a o zamanlar da yaşlı gibi gelen) omuzlarında teknil aile mülkünü taşıyarak kocasının peşi sıra yürürdü. Küçük Nazar onları kumlara kadar yolcu eder, arkalarından, parlak ışıkta yüzen vücutsuz kafalara kayığa, kuşa, bir seraba dönüşerek gözden yittiklerini görene kadar uzun uzun bakardı.

Oracıkta oba şeklinde örülmüş sazdan bir kulübe daha vardı. Önünde ufak tefek bir köpek oturuyordu. Çagatayev şaşırmıştı onu gördüğüne çünkü buralarda herhangi bir ev hayvanı görmüş değildi. Kara köpek Çagatayev'e bakıyor, hınçla havlamaya niyetlenerek ağzını açıp kapıyor ama ses çıkarmayı başaramıyordu. Bir sağ, bir sol ön ayağını kaldırıyor, içinde öfke biriktirip yabancı adama saldırmaya çabalıyor ama bir türlü beceremiyordu. Çagatayev köpeğe doğru eğildi, ağzıyla yakaladığı elini boş dişetleri arasında ovuşturdu hayvan – tek bir dişi bile yoktu. Vücuduna dokundu onun Çagatayev, katı, sefil bir kalp sık sık atıyordu içinde, gözlerinde çaresizlik yaşları duruyordu.

Obanın içinde biri yumuşak bir sesle kıs kıs gülüyordu ara sıra. Çagatayev sırtına asılı parmaklığı kaldırıp eve girdi. İçerisi sessiz ve havasızdı, göz gözü görmüyordu. Çagatayev eğildi ve obada yaşayan insanı aramak üzere emeklemeye koyuldu. Yünsü sıcak hava boğuyordu onu. Elleri güçsüzleşerek meçhul insanı arayan Çagatayev nihayet birinin yüzüne dokundu. Bu yüz Çagatayev'in parmaklarının altında buruştu birdenbire ve sahibinin ağzından tek başlarına anlamlı ama bütün olarak bir şey ifade etmeyen kelimelerin oluşturduğu sıcak hava yükseldi. Çagatayev yüzünü avuçlarının içinde tuttuğu bu adamı şaşkınlıkla dinliyor, ne dediğini anlamaya çalışıyor fakat başaramıyordu. Obanın bu oturup duran sakini konuşmayı kestiği zamanlarda bilinçli, kesik kesik bir gülme tutturuyor, ardından tekrar konuşmaya başlıyordu. Adam kendi konuşmasına ve bir şeyler düşünen ama düşündüğü şey hiçbir anlama tekabül etmeyen aklına gülüyor gibi gelmişti Çagatayev'e. Sonunda anlayıverdi ve gülümsedi: Sözcükler anlaşılmasız olmuştu çünkü sestem ibaretiler; merak, duygu ve ilham içermiyorlardı, onları telaffuz eden adamın içinde tonlama yapabilen bir kalp yokmuş gibi.

"Git Üst Yurt'a çık da görelim, bir şeyler al oradan, bana getir, getir de göğsüme koyayım," dedi adam, sonra tekrar gülmeye koyuldu.

Zihni hayattaydı hâlâ, belki de kalbi attığı, ruhu nefes aldığı halde hiçbir şeye ilgi ve arzu duymadığı için korkup afalladığından gülüyordu böyle; büsbütün yalnız oluşu, obanın içine sinen gece karanlığı ve bir yabancıнын varlığı bu adama tesir etmiyor, içinde korku yahut merak uyandırmıyordu. Çagatayev onun yüzüne, ellerine dokunuyor, gövdesine değiyordu, istese öldürebilirdi bile onu; oysa adam bir şeyler anlatıp duruyor, heyecanlanmıyordu, kendi hayatının yabancıısı olmuştu sanki.

Dışarıda aynı gece sürmekteydi. Çagatayev kulübeden uzaklaştıkça geri dönmek, mırıldanan adamı yanına katıp götürmek istiyordu, ama yardım görmeyi değil unutmayı isteyecek denli hal-

siz düşmüş birini nereye götürebilirdi ki? Dönüp arkasına baktı; dilsiz köpek peşi sıra yürümekteydi, sazdan alaçıklarda uyku ve rüyalarıyla sarmaş dolaş insanlar yatıyordu, gür sazlığın tepele-
rinde arada bir titreyen cılız rüzgâr buralardan ta Aral'a doğru es-
mekteydi. Annesiyle Aydın'ın uyudukları alaçığın hemen yanın-
daki kulübede birisi alçak sesle konuşuyordu. Köpek kulübeye
girdi, geri çıktı, sahibi ve barınağının yerini unutmaktan, kaybet-
mekten korkarak evine doğru koştu.

Çagatayev annesinin yanına döndü ve soyunmadan Aydın'ın
yanına uzandı. Küçük kız uykusunda nadiren, belli belirsiz nefes
alıyor, ona bakınca solumayı ihmal edip ölmesinden korkuyordu
insan. Kilin üzerinde yarı sızmış vaziyette yatan Çagatayev, in-
sanlarının uykulu mırıltılarının yerin uğultulu derinliklerinde yan-
kılındığını, midelerinde alkalili ekşi otların zulmedercesine kay-
naştığını duyuyordu. Yanlarındaki ottan evde bir adam karısıyla
söyleşiyor, çocuk istediğinden, hatta belki hemen şimdi yapabi-
leceklerinden söz ediyordu.

Karısı şöyle yanıtladı onu:

"Olmaz, ne sende derman var, ne bende, on yıldır yapıp duru-
yoruz ama bir türlü büyümüyor içimde, ölü gibi boşum hep..."

Kocası bir müddet sustu, sonra şöyle dedi:

"Yine de gel bir şeyler yapalım birlikte, sevinecek bir şeyimiz
yok ki başka."

"Eh, öyle," diye yanıtladı onu kadın, "üstüme giyecek şeyim
bile yok, senin de: Nasıl geçireceğiz kışı?"

"Uyurken ısınırız," diye yanıtladı adam, "yoksulluk işte ne ya-
parsın: Bir sen kaldın elimde, baktıkça ister istemez seviyor in-
san!.."

"Yok başka şey," diye onayladı onu kadın, "ne elimizde var
ne avucumuzda. Düşündüm taşındım ben, anladım ki seviyormu-
şum seni."

"Ben de seni," dedi kocası, "başka türlü ömür geçmez..."

"İnsanın zevcesinden daha ucuz şeysi yoktur," diye yanıtladı

kadın. "Şu yoksullukta vücudumdan başka ne malın var ki?"

"Malımız pek az sahi," diye onayladı kocası, "zevce dediğin kendiliğinden doğup büyüyor ya ona da şükür, bizzat yapamazsın onu: Göğüslerin var, karnın, dudakların var, gözlerin bakıyor, bir sürü şeyin var. Ben seni düşünüyorum, sen beni, vakit geçiyor böylece..."

Sustular. Çagatayev kulaklarında biriken kiri temizledi ve dinlemeye devam etti – başka kelimeler de gelecek miydi karıkocadan?

"Beş para etmeyiz ikimiz de," dedi kadın, "sen zayıfsın, kuvvetin az, benimse göğüslerim kuruyor, kemiklerim sızlıyor içimde..."

"Artıklarını da severim ben," dedi kocası.

Ve hepten kesildi sesleri; yegâne mutluluklarını elleriyle tutabilmek için kucaklaşmış olmalıydılar.

Çagatayev bir şeyler fısıldayıp gülümsedi, memleketinde iki insan arasında yoksul da görünse mutluluğun var olmasından ötürü hoşnut, uyuyakaldı.

Sabahleyin Gülçatay ne oğluyla ne de yanında getirdiği kız çocuğuyla ilgilendi. Patika kıyısındaki otların üzerinde Aydın'la birlikte yatan oğlunu hatırlamaya yetmişti ancak ruhunun gücü, şimdiyse tümüyle kendi hayatına dönmüştü Gülçatay. Alaçığın içinde yapacak bir iş yoktu, yine de anne, eğimli duvarlardaki sapsarı düzeltti, yerdeki otları topladı, kazanın içini temizledi, hasır düzeltip dürdü; bütün bunları büyük bir özen ve gayretle, malını mülkünü esirgeme gayesiyle yaptı, ne de olsa bunlardan başka hayata ve diğer insanlara bağlayan bir şey yoktu onu. Hem insanın durmadan bir şeyler düşünmesi şarttır; belli ki Gülçatay da yararsız sayılabilecek ufak tefek işlere koştururken kendince bir şeyler ta-

savvur ediyordu. Uğraşsız kaldığı vakitlerde düşünmek de gelmiyordu elinden; ev işleri, düzenlediği bu alaçık ona anılarını teslim ediyor, boş, güçsüz yüreğini yaşam hissiyle dolduruyordu.

Oğlundan kendisine bir şey vermesini rica etti Gülçatay. Ürkekçe, fazla ümitlenmeden ve açgözlülük etmeden, sırf daha fazla eşyası olsun, bu sayede de ev içindeki meşguliyetleri çoğalsın diye rica etmişti bunu – işler arttığında ömür daha rahat geçiyordu. Nazar annesini anladı ve ona pardösüsünü, revolver kuburluğunu (revolveri pantolonun cebine koydu), not defterini ve kırk ruble parasını verdi, sonra da ondan Aydın'ın karnını doyurmasını istedi. Fakat kız kendi otunu toplamaya yine kendisi gitti, Gülçatay alaçıkta kaldı.

"Molla Çerkezov'u tanıyor musun?" diye sordu ona Nazar.

"Herkesi tanırım ben," dedi annesi.

"Git onun evinde yaşa, daha rahat edersin orada. Adam kör, ölene kadar korur seni."

Kambur ihtiyar yere bakıyordu; yüreği çoktandır duygudan değil alışkanlıktan çarptığı, yaşadığının neredeyse ayırında olmadığı için Çerkezov'un ne işine yarayacağını da bilmiyordu doğrusu. Yine de, yanına oğlunun verdikleri dışında hiçbir şey almadan gitti – onları da sırf elinde tuttuğu için götürmüştü ya. Demek ev eşyaları da görünmüyordu şimdi gözüne, zira açgözlülük etmeye yetecek insani güce sahip değildi.

Çagatayev Aydın'la yaşayacaktı bundan böyle, annesinin yüreğinin de Molla Çerkezov'la sürdüreceği aile yaşantısı içinde ısınmasını diliyordu. Aydın ev işlerini hemen üstlenmişti: Ot toplayıp kaynatıyor, balık tutup öğle yemeği hazırlıyordu. Bir defasında dereleri ve su basmış toprakları geçip iyice uzaklaştı, *saksaul** çalılarına kadar uzanıp kışlık odun getirdi. Çagatayev de o uzak *saksaul* çalisından odun taşıdı sonra, küçük kıza ise yasakladı oralara gitmeyi: Evdeki ocakta küçük bir ateş yakıp günde

* Orta Asya çöllerinde başlıca yakıt kaynağı olan dikenli çalı. –ç.n.

bir kez çorba pişirse yeterdi. Ne var ki bir müddet sonra ev işleri tamamen Çagatayev'in üzerine kaldı çünkü Aydınım hastalanmıştı, ateş gibi yanıyor, su gibi terliyordu. Nazar, üşümesin diye üzerini otlarla örtüyor, kuruyan gözlerini ovuşturuyor, sıcak ot çorbası içiriyordu ona ama küçük kız hastalıkla baş edemeyecek denli zayıflamıştı, ölüme doğru sessizce yol alıyordu. Çagatayev'e şursuz gözlerle bakıyordu, nasıl rahatlayabileceğine dair bir fikri yoktu. Çagatayev uzun ıssız günler boyunca hastanın başucunda oturup onu keder ve korkulardan esirgedi.

Diğer alaçık ve obalarda da hasta ve mecalsiz kimseler yatmaktaydı. Çagatayev Can halkını saymış, toplam kırk yedi kişiden oluştuğunu görmüştü, içlerinden yirmisi de hastaydı. Halkın arasında topu topu on bir kadın vardı, on iki yaştan küçük çocukların sayısı Aydınım da dahil olmak üzere üçtü. Kadınlar, yani en büyük emekçiler herkesten evvel ölüyor, hayatta kalanlarsa nadiren çocuk doğuruyordu. Sefil güçlerini toparlamaya çabalayan bu insanlar uzaktaki zenginlik ülkelerinde yaşayanlardan daha çok istiyordu çocukları olmasını, arada bir hayata gelen çocuklar da ebeveynlerinin elinde ne varsa onu miras alıyorlardı, yani saz köklerini ve boş arazilerde uzun bir ömür sürme yazgısını.

Aydınım'ın hasta yattığı sıra Çagatayev'in yanına Bölge Yürütme Komitesi yetkilisi Nurmammed geldi. Çagatayev ona halka yardımcı olması için gönderildiğini söyledi; insanların mutlu olması, ilerlemesi ve çoğalması gerekiyordu. Nurmammed Nazar'a halkın kalbinin yokluktan çoktan harap düştüğünü, zihninin gerilediğini, bu yüzden de mutluluğu hissedecek bir organı kalmadığını söyledi; bu halk rahat bırakılsa, ebediyen unutulsa ya da çölün bir yerlerine, bozkıra yahut dağlara götürülüp orada kaybedilse, sonradan da yok sayılsa daha iyi olurdu.

Çagatayev usulca süzdü Nurmammed'i: Yaşını başını almış bu adamın boyu uzundu; gözkapaklarının altından ince birer çizgi halinde, süreğen bir sızımın içinden bakar gibi bakıyordu gözleri. Bir Özbek kaftanı giymişti, başında bir takke, ayakların-

da keçe çizmeler vardı, halkın içinde bu şekilde giyinme alışkanlığını koruyan tek kişiydi. Bu durum, Nurm Muhammed'in aslında Can halkından olmayışıyla açıklanıyordu: Altı ay önce görevli olarak gönderilmişti buraya ve insanlara yabancı gözlerle bakıyordu.

"Altı ayda neler yaptın burada?" diye sordu ona Çagatayev.

"Hiçbir şey," dedi Nurm Muhammed. "Ölüleri diriltmek elimden gelmez."

"Neyi bekliyorsun o zaman, neden buradasın?"

"Ben buraya geldiğimde halkın nüfusu yüz on kişiydi, şimdi daha az. Ölenlere mezar kazıyorum, bataklığa gömemeyiz onları, salgın başlar, ölenleri uzak kumlara götürüyorum. Sonları gelene kadar gömeceğim, sonra da gideceğim buradan, görevimi yerine getirdim diyeceğim..."

"Halk yakınlarını kendi de gömebilir, bu iş için sana ihtiyaç yok."

"Hayır, gömemez, bilirim ben."

"Neden gömemezmiş?"

"Ölüleri diriler gömmeli, burada diri yok, vadesini uykuda dolduran ölmemişler var. Mutlu edemezsin onları, acılarının farkında bile değiller artık, ıstırap çekmiyorlar, çekmişler çekeceklerini."

"Senle biz ne yapmalıyız peki?" diye sordu Çagatayev.

"Bir şey yapmaya lüzum yok," dedi Nurm Muhammed. "İnsana çok uzun zaman eziyet edemezsin; Hive hanları böyle düşünmüyordu ama doğrusu bu. Eziyeti uzatırsan ölür insan, acele etmeyeceksin, bırakacaksın biraz oynasın, sonra tekrar süründürecek..."

"Ben mezar kazmayacağım onlara," dedi Çagatayev. "Kim olduğunu bilmiyorum, yabancısın sen, iyisi mi git buradan, bizi yalnız bırak."

Nurm Muhammed uyuyan Aydıml'ın alnına dokundu, ardından ayağa kalktı.

"Benim işim benim kafamda, seninki senin kafandadır. Yakında bu kızı toprağa götüreceğim. Görüşürüz."

Zeminliğine gitti Nurmammed. Çagatayev Aydın'ı ot ve hasırlara sarıp annesiyle Molla Çerkezov'un yanına götürdü hemen: Arada bir su içirmelerini, gece ayazından korumalarını tembihledi. Kendisiye yüz-yüz elli kilometre mesafedeki Çimgay'ın yolunu tuttu. Günün kalanında, gece boyu ve ardından koca bir gün daha, bir yerlerde yumuşak yosunlara yüzünü gömüp kalıncaya kadar, üstü başı paralanıp sefil düşerek, yolunu şaşırıp sabırsızlığa kapılarak ve zihni karararak susuz nehir yataklarından, sazlıklardan, karman çorman bitkilerin içinden yürüdü. Uyandığında az ilerisinde büyük yıkıntılar gördü, erimeye yüz tutmuş kilden duvarlara yaklaştı. Tepedeki güneş yıllanmış duvarların diplerinde sıcak biriktiriyordu; uyku, unutkanlık ve boğucu baygın hava yükseliyordu kuru kilin ihtiyarladığı duvar diplerinden. Çagatayev istihkâmın içine sel sularının duvarı deldiği yıkılmış yerden girdi. İçerisi sessizlikten ötürü daha da havasızdı; göğün sıcaklığı yağlı kalın gövdeleriyle dev otların büyüdüğü bir yuvada toplanmıştı; yağlıydı otlar çünkü onları yiyecek kimse yoktu buralarda ve sırf keyifleri için büyüyorlardı. Çagatayev bu besili bitkileri, altlarında yemeye elverişli küçük bir ot arayarak nefretle süzdü. Kırılmış küçük kemikler buldu: Haşlandığında suyu daha kıvamlı olsun diye kırmışlardı onları, yahut sahipleri bir insandı da doğrayıvermişlerdi birkaç kılıç darbesiyle. Çagatayev az ileride birkaç kemik daha gördü, bir de sağlam kafatasıyla yarım insan iskeleti; bu insan yüzüstü yatarak ölmüş, kaburgaları sanki ölümden sonra da soluk alabilsin diye ikiye ayrılmıştı; kaburgalardan birinin sivri ucu, ezilmiş bir Kızıl Ordu miğferine saplanmış, çoktan çürüyen miğfer solgun otlarla örtülmüştü. Çagatayev onu kaburganın altından kurtardı; üzerindeki beş uçlu yıldızın gölgesi seçilebiliyordu hâlâ, Kızıl Ordu şehidinin alın şeridinin üzerine kopya kalemle yazılmış adı da okunuyordu: Oraz Golomanov. Çagatayev miğferi temizleyip başına taktı, ken-

di kasketini de Golomanov'un kafatasına geçirdi. Kalenin kilden iç duvarına herhalde Golomanov'un ya da kemikleri toprağa saçılmış bir başka Kızıl Ordunun süngüsüyle şu kelimeler kazınmıştı: "Yaşasın devrim yoldaşı!" Süngü kilin epeyi derinine girmişti, zaman, rüzgâr ve yağmur ölü ve dirilere ait bu ümidin izini silip süpürmesin diye. Otuz ya da otuz bir yılında burada *basmaç*'larla,* yani Hiveli ve Türkmen köle sahipleriyle vuruşmuş bir Kızıl Ordu müfrezesi konuşlanmış olsa gerekti ve Golomanov burada yoldaşlarıyla birlikte, yarım bıraktığı hayatın onun kadar başkaları tarafından da dolu dolu yaşanabileceğinden eminmiş gibi huzur içinde çürümeye kalmıştı. Çagatayev kartallar ya da yalnız hayvanlar kemiklerini oraya buraya götürmesin diye Golomanov'un iskeletinin üzerine toprak ve ot serpip tekrar Çimgay yollarına düştü.

Çagatayev Çimgay'da kolhozlarda kullanılan ecza kutularından bir tane satın aldı ve Bölge Komitesi aracılığıyla on-on beş paket kınakına tozu buldu; ne var ki tüm bu malzemelerin, ölmeden katlanılabilecek ama henüz var olmayan bir hayata şimdi daha çok gereksinim duyan halkına pek faydası olmayacağını biliyordu. Ne olur ne olmaz diye Moskova'dan mektup gelip gelmediğini sormak için postaneye de uğradı – gelmişti belki de, kim bilir? Postane binasının içinde hava yolu ulaşımıyla ilgili afişler asılıydı; eğimli masalardaki cam kaplamaların altında posta adreslerinin ne şekilde yazılması gerektiği gösterilmişti örneklerle: Moskova, Leningrad, Tiflis, sanki bura halkı cümleten sırf bu noktalara mektup gönderiyor, yalnızca bu nefis şehirleri özlüyordu.

Çagatayev "postrestant" yazılı pencereye yanaştı, Moskova'dan yollanmış sade bir mektup uzattılar ona; Özbekistan Parti Merkez Komitesi'nin ihtimamlı çalışanları tarafından Taşkent'ten bu-

* Yirminci yüzyılın ilk yarısında Orta Asya halkları arasında örgütlenen Sovyet karşıtı askeri-politik partizan hareketinin üyeleri. Türki dillerdeki "basmak" kelimesinden türemiş bir ad. Halk arasında "haydut", "eşkıya" anlamlarında da kullanılıyor. -ç.n.

raya nakledilmişti mektup. Ksenya'ydı yazan: "Nazar İvanoviç Çagatayev! Eşiniz, annem Vera Moskova kentinde, İkinci Klinik Hastanesi'nde ölü dünyaya gelen kızının doğumu sırasında öldü. Kızın cesedini gördüm; onu hastanede eşinizle, annem Vera'yla aynı tabuta koydular, Vagankovskoye mezarlığında toprağa verdiler, yazar Batyuşkov'un mezarına pek uzak sayılmaz. Ben mezara iki kez gittim, biraz durup ayrıldım. Geldiğinizde mezarın yerini size de göstereceğim. Annem sizi anımsamamı ve sevmemi öğütlemişti, sizi anımsıyorum. Ksenya'dan *pioner* selamı."

"Postrestant" penceresinin arkasında oturan Türkmen kızı Çagatayev'e seslendi:

"Bekleyin, bir de telgraf gelmiş size, altı günlük."

Ve Çagatayev'e Taşkent'ten yollanmış bir telgraf uzattı: "SİZE ULAŞMADA ZORLUK ÇEKİLDİĞİNDEN EŞİNİZİN ÖLÜMÜYLE İLGİLİ MEKTUP OKUNDU STOP ÖZÜR DİLERİZ STOP BİR AYLIĞINA MOSKOVAYA GİTMENİZE İZİN VERİLDİ STOP SELAMLAR ORGANİZASYON DAİRESİ İSFENDİAROV STOP YİRMİ GÜN İÇİNDE ULAŞMAZSA TAŞKENTE GÖNDERİCİYE İADE EDİLECEK."

Çagatayev mektupla telgrafı sakladı ve ecza kutusunu alıp posta dairesinden ayrıldı. Çimgay beş para etmez bir yerdi, yerleşimi çevreleyen kör duvarlar ve kilden evler boş dünyanın dümdüz arazilerinde göze neredeyse hiç çarpmadan duruyordu. Çagatayev çayhaneden arpa çöreği aldı, beş dakika sonra şehrin dışında, yolunun rüzgârındaydı; güneş yükseklerde alev alev yanıyor fakat ışığı insan kalbini mutluluk kademesine erdirecek kadar ısıtmıyordu. Çagatayev düşünmeyi bırakmış, yol üzerinde karşısına çıkan çeşitli nesnelere, mesela iki tekerlekli el arabasından düşmüş ölü otların saplarına, eşeğin tekinin sindirdiği yiyecek parçalarına, kim bilir hangi uzun yol gezgininin aşınmış Rus pabucuna vermişti dikkatini: Başkalarının yaşamından ya da faaliyetinden kalma izler Çagatayev'i kendi düşüncelerinden koparıyordu. Nihayet küçük bir kaplumbağa gördü: Şişkin boynunu çıkarmış, ayaklarını çaresizce salıvermiş yatıyordu; kendini

kabuk altında korumayı bırakmış, burada, yolun üzerinde ölüvermişti. Çağatayev onu eline alıp inceledi. Sonra bir kenara götürüp kumların içine gömdü. Bu kaplumbağa şimdi ölen eşi Vera'ya ondan daha yakındı demek – şaşkınlık içinde durakaldı Çağatayev. Bilinci güçsüz düşerek, yaşadığını ve belirli bir amaç uğrunda hareket ettiğini unutarak yere oturdu; karşısına çıkan olağan tabiat hadiseleri yabancı ve sıkıcı geliyordu ona; herhangi bir temaşa yahut keyfe ihtiyacı yoktu artık. Elinde ısınan arpa çöreklerini tiksintiyle fırlatıp attı, sonra annesi çocukluğunda onu Sarıkamış'tan çıkardığında yaptığı gibi bağırdı, bu yabancı yerde kendisini duyacak, yanma gelecek birini aramaya koyuldu gözleri; her insanın peşinde yorulmaz bir yardımcı gezer ve ortaya çıkmak için en son çaresizlik ânının gelip çatmasını beklemiş gibi... İleride, sessizliğin içinde, ölü bir perdenin gerisindeki yakın ama başka türlü bir dünyada bir şey durmaksızın uluyordu. Bu sesin bir anlamı veya netliği yoktu. Çağatayev kulak verdi; bu sesleri eskiden de tanıdığını anımsadı, ama hiçbir zaman anlam verememiş, dikkatinden kaçırmıştı onları daima. Sesler tekrarlanıyor, seyrek adımlarla, ölü molalar vererek, boşluğun boş yerlerini katederek yaklaşıyordu, suyun dondu donacak devasa damlalar halinde damlaması gibi, lacivert ormanların derinliğinde uzaklaşan kavalın arada bir seslenmesi gibi, ölen parçalarını saya saya dönmemesine geçip giden uzun yıldız vaktinin ilerleyişi gibi; fakat belki de bu sesler çok daha yakından, Çağatayev'in bedeninin içinden, ruhunun ağır nabzından geliyor, ona şimdilerde unuttuğu, acıyla büzüşen kalbinde boğulan o asıl hayatı anımsatıyordu.

Çağatayev kalktı ve hızlıca halkının yerleşim yerine doğru yürüdü. Akşam çökerken öylesine bitap düşmüştü ki toprağın sıcak bir boğazına gizlenmeden uyuyakaldı ve bütün gece çevresinde belirsiz bir uğultu, bir galeyan, tesirine ve görevine inanan tabiatın telaşlı kıpırdanışlarını duydu.

İkinci gece gür sazlıkların sınırından içeri girip akrabalarına

ulaştı. Şimdi Can halkı uyuyordur diye düşündü, uyusun ve hiç değilse rüyasında açlık, eziyet çekmesin; sabahleyin ölmemek için düştten farksız gerçekliği azıcık da olsa tasavvur edebilmesi gerekecekse, uzun sürsün gece. Bu sebeple geceleri genellikle daha az kaygılanıyordu Çagatayev: Uyuyanlara hayatın daha kolay geldiğini biliyordu, hem annesi de o an ne oğlunu, ne kendini anımsıyor, küçük Aydın'ı sa mutluymuş gibi kendi kendisini ısıtarak, kimselere gereksinim duymadan yatıyordu.

Dinlenmeye çalışır gibi ağır ağır yürüyordu Çagatayev. Bodur *saksaul*'ların içinden geçti, küçük bir derenin üzerinden aştı; geç saatlerin çelimsiz ayı kimsenin onayını almadan akıp duran suyu aydınlatıyordu. Hive önlerinden geçip Afganlara ya da daha uzaklara giden kadim kervan yolunun üzerine ay ışığının tozumsu pırlırtısı vuruyordu. Çagatayev için anlaşılmaz bir şeydi bu: O yol asırlardır terk edilmiş vaziyette duruyor, sert, sıkı kumların içinden geçiyor ve yalnızca bir yerinde lösten köreşeye uğruyordu; işte şimdi galiba kuru olan o yerde birtakım yayalar toz kaldırmaktaydı. Deve ve eşeklerin toz kaldırması değildi bu, onların tozu iyice havalanır, kervanın kuyruğuna doğru da kesifleşir. Çagatayev yolundan saptı ve kimsenin olmaması gereken yerde gezinenin kim olduğunu öğrenmek için yabancı yerleri enlemesine keserek güney yönünde ilerlemeye koyuldu. Uzun bir süre baktaklara saplanarak, sazlıkların içinde elleriyle hoş kokulu, dikenli çalılıarı aralayarak yol almaya çalıştı ve sonunda, altı unutulmuş bir arkeolojik şehre mezar olan, dört bir yandan rüzgârların tokatladığı kuru, boş bir kurgana çıktı.

Kadim yol bu kurganı eteklerinden çevreliyor, sonra güneydoğuda, Çin ya da Afganistan yönünde karanlığa karışıp yitiyordu. Meçhul yayalar buraya ulaşmamıştı henüz, çit çıkarmadan sessizce ilerliyorlardı, belki de yollarından sapmış, geri dönmüş ya da uyumak üzere toprağa serilmişlerdi. Çagatayev onlara doğru ilerledi; mutlu ya da şaşkırtıcı bir şey görmeyi beklemiyordu, ay ışığında toz kaldıranın, koyun etine doymak niyetiyle uzak

vahalara, kolhozlara varmak için derin Amuderya deltasındaki sefaletten kaçmış hayvanlar olabileceğini biliyordu.

Fakat karşıdan insanlar gelmekteydi ona doğru. Çağatayev yolun kenarına uzandı ve gördü onları. Bölge yetkilisi Nurmuhammed kör Molla Çerkezov'u elinden tutmuş götürüyor, arkalarından Çağatayev'in annesi geliyor, Aydın küçük ayaklarını sürüyordu. Arkalarında başkaları da vardı, ihtiyar Sufyan, mırıldanan Nazar Şakir ve hayatının tek ödülü olarak görüp sevdiği karısı, sonra eşiyle birlikte Durdu, toplam on dört, bilemedin on sekiz kişi ediyordu gelenler. Halkın kalanı uyanamamış ya da hareket etme güç ve arzusunu yitirmişti.

Gülçatay oğlunun pardösüsüne sardığı yemeklik saz köklerini taşıyordu; Aydın bir deste yenebilir otu ucundan tutmuş sü-rüklüyordu toprağın üzerinde, Nazar Şakir başının üzerinde koca bir yorgan dürüsü tutuyordu; Molla Çerkezov sol eliyle Muhammed'e tutunuyor, sağ eliyle havada bir şeyler aranıyor; hepsi de gözleri yumulu, uyuklar gibi yürüyor, hayal gücüyle yaşamaya alışmış kimileri birtakım kelimeler fısıldıyor ya da mırıldanıyordu. Bir tek Nurmuhammed gözleri açık ileriye bakıyor, bütün dünyayı açık seçik kavrayabiliyordu. Bataklık kamışının kurutulmuş yaprağına sardığı ufalanmış otu içiyor, susuyordu.

Çağatayev Muhammed'e yaklaştı ve insanları nereye götürdüğünü sordu.

Nurmuhammed Çağatayev'i selamladı ve yanıt verdi:

"Hangi insanlar?.. Ruhları çoktan dağılıp gitmiş bunların, yaşayıp yaşamadıklarını umursamıyorlar."

Yürümeyi sürdürüyordu. Çağatayev de onun yanı sıra yürümeye koyuldu. Muhammed bıyık altından güldü ve uzağa baktı: Etraflarındaki doğa karanlıkta bile zavallı ve menfur görünüyordu ona, arkasından gelenler ise varla yok arasında kimselerdi.

Yol Çağatayev'in az önce çıktığı küçük kurganın çevresinde daire çiziyordu. Altında kemikleri iç içe geçmiş, bundan böyle hiçbir zalimi cezbetmemek için adını ve bedenini yitirmiş küçük

bir halkın yattığı bu toprak tepeye yeni düşüncelerle baktı. Köle emeği, bitkinlik, sömürü salt fiziksel gücü, elleri zaptetmez, zihni ve kalbi de ele geçirir olduğu gibi; ruh ilk kemirilen olur, peşinden de vücut göçüp gider, o zaman insan ölüme gizlenir, bir kale yahut barınağa sığınır gibi toprağa sokulur, damarları boşalmış, yaşamsal çıkarlarından uzaklaştırılmış ve vazgeçirilmiş, yalnızca inanmaya, rüya görmeye, hükümsüz bir şeyler tahayyül etmeye alışkın bir kafayla yaşamış olduğunu anlamadan. Yakında Çagatayev'in halkı Can da mı bir kenara devrilip yatacaktı, rüzgâr toprakla mı örtecekti üzerini, silinecek miydi o da hafızalardan? Halkı taş ya da demirden bir şeyler dikmeye bile fırsat bulamamış, ebedi güzelliği icat edememişti henüz; tek yaptığı kanallar kazmaktı, oysa su abanıp basıyordu o kanalları, halk lığı sil baştan kazıyor, suyun içindeki fazla toprağı atıyor fakat yeni bir çamur dalgası bulanık akıntıyı basarak bir kez daha iz bırakmadan örtüyordu emeklerinin üzerini.

"Diğerleri nerede peki, uyuyorlar mı?" diye sordu Çagatayev Nurmuhammed'e.

"Hayır, geride kaldılar ama izimizden geliyorlar, varırlar sonra."

Öndeki insanların yakınında yürüyen Aydım uykusunda düşüverdi ve yatıp kaldı. Çagatayev düşme sesini duydu ve arkasına baktı; arkada uyuyakalan iki insanın daha bedenleri yatıyordu.

"Olsun!" dedi Muhammed ona. "Sonra ayılır, yetişirler."

Fakat Çagataev Aydım'ı kucağına alıp taşıdı. Uyuyor ve titre-miyordu artık hummadan, hastalık yakasından düşmüş olmalıydı. Otlarla beslenmesine, hastalığına rağmen zayıf değildi vücudu, kuru kamışlardan bile en faydalı şeyleri alıyordu içine, uzun, mutlu bir ömür sürmeye müsaitti.

"Nereye götürüyorsun onları?" diye sordu Çagatayev Nurmuhammed'e.

"Sarıkamış'a, memlekete," diye yanıtladı Nur. "Eskiden yaşadıkları yere."

"Neden?"

"Bir yerlere gidiversinler işte... Uzun yoldan götürüyorum, su basmış arazilerin çevresinden dolanacağız. Yürüyenin işi her zaman daha kolaydır."

"Ya hastalar?" diye sordu Çagatayev.

"Onlar da yavaş yavaş yürüyorlar. Yol onları iyileştirir, bataklıktan çıktık, hummadan kurtulduk."

Çagatayev Muhammed'in iyi niyetine inanmıyordu. Akılları çıkarlarını boşlamış, yürekleri çile çekmeye alışmış hastaların sağlık denen şeyi hissedebileceklerinden bile emin değildi. Aynı sebepten hastalık ve acıya da dilsizce ve duygusuzca, kendileriyle ilgisi olmayan şeylermiş gibi katlanıyorlardı. Çagatayev annesine bakmak için Muhammed'in gerisinde kaldı. Aydınım huzur içinde uyuyordu kucağında; Gülçatay Nazar yanına varınca gözlerini açtı ama hiçbir şey söylemedi; kör Molla Çerkezov, halsiz ve meczup, Gülçatay'ın koluna dayanıyordu. Anne tanıdığı ama yakınında görmediğinde anımsamadığı oğluna dalgın dalgın bakıyordu. Nazar annesine baktı uzun uzun ama beriki bakışlarını çevirdi, oğlunun karşısında böyle güçsüz ve perişan bir vaziyette yaşamaktan utanıyordu zira; o eski, unuttuğu gücüyle sevmek isterdi onu ama yapamazdı, şimdi ancak nefes almasına yetecek kadar yüreği vardı, üstelik oğlunun taktığı Kızıl Ordu miğferi hoşuna gitmişti, uyurken başını ısıtmak için hediye olarak almayı düşünüyordu onu.

Bir süre sonra ağır ağır sürüklenen halkın yoluna kuru, sıcak kumlar çıktı, sabaha değin uyuklamak için uzandılar kumlara. Çagatayev uyumak istemiyordu; Aydınım'ı annesiyle Molla Çerkezov'un arasına yatırdı ve sabaha nasıl çıkacağını bilemeyerek yalnız başına kaldı. Kâh dertlenip kâh gülümseyerek, gereksiz bir şey gibi yaşadığı ömrünün ortasında kelimeler mırıldanmaya koyuldu içinden.

Sabaha karşı önceki gün yollarda düşenler ya da bitkinlikten geride kalanlar da vardı yanlarına ve hep birden Nurm Muhammed'in peşine düşüp yola düzuldüler. Aydın artık kendiliğinden yürüyor, hatta Çagatayev'le şakalaşip bir şeylere gülüyordu. Kızın alınına dokundu Çagatayev, yanmıyordu; gerçi ateşi yarım derece olsun düşse anında canlanır, afacanlaşır derdi Aydın. Öğleyin ihtiyar Sufyan Çagatayev'i kuru yolun kenarına çekti. Kimileyin, Amuderya kollarının yakınlarında yalnız yaşayan, insanları unutmuş ama gördüklerinde bir zamanların çobanlarını anımsayıp yanlarına koşuveren iki-üç yaşlı koyuna rastlanabildiğini söyledi. Bu koyunlar tesadüfen hayatta kalmış ya da beylerin Afganistan'a götürmek isteyip de fırsat bulamadıkları yabanileşmiş koca sürülerden artmışlardı. Koyunlar birkaç yıl çoban köpekleriyle birlikte yaşamıştı; köpekler bir süre sonra onları yemeye başlamış, ama zamanla ölüp gitmiş ya da sıkıntıdan oraya buraya kaçmışlardı, koyunlarsa yalnız kalmışlardı ve yaşlılıktan ya da susuz kumlarda yolunu kaybetmiş vahşi hayvanların saldırılarından ölüyorlardı yavaş yavaş. Yine de içlerinden birkaçı sağdı ve şimdilerde yalnız kalmaktan çekindikleri için birbirlerine yakın durarak dolaşıyorlardı titreye titreye. Yoksul bozkırda büyük çemberler çiziyor, dairesel yollarından dışarı sapmıyorlardı; akliselimleri böyle buyurmuştu onlara çünkü yiyip ezdikleri küçük otlar onlar yollarını tamamlayıp da eski yerlerine dönene kadar yeniden doğuyordu. Sufyan'ın bildiği, yabanileşmiş, soyu tükenmiş sürülerden artakalan koyunların ölene kadar takip ettiği böyle dört göçebe yolu vardı. Bunlardan birisi yakınlarından geçmekteydi, Can halkının şu an Sarıkamış'a doğru ilerlediği yolla neredeyse kesişiyordu.

Sufyan ve Çagatayev kumların ortasındaki nemli küçük bir çukurluğa varıp durdular. Sufyan elleriyle çukurluğun derinindeki kumu kazdı ve ıslak olduğunu gördü; ihtiyar, koyunların ön ayaklarıyla toprağı eşleyerek susuzluklarını gidermek için yaş kum emdiklerini söyledi, koyunları tam da burada beklemek gerekiyordu: Dairesel yollarını ne kadar zamanda tamamladıklarını biliyordu Sufyan ve hesaplarına göre buraya varmak üzereydiler; geçen yıl da onları takip ettiğinde bu yere varmışlardı. O zaman sürüde kırk baş kadar koyun vardı, Sufyan içlerinden altısını yemiş, yedi koyun can vermiş, diğerleri devam etmişti yollarına.

Nurmuhammed de halkı Çagatayev ve Sufyan'ın koyun bekledikleri bu yere getirdi; hep birlikte yatıp, koyunların geçen yıl yaş kum emdikleri patikanın kenarında sızdılar. Tüm insanlar uyuyordu yine, oysa akşama henüz vardı ve sabahtan beri öyle çok zaman yaşanmamıştı. Bir tek Çagatayev uyuyanların arasında geziniyor, bu defa kimsenin uyanmamasından korkuyordu; düşünce ve anılara gömülüp bir başına efkârlanma fikri bunaltıyordu onu. Aydın'ın yanına gitti: Gözkapakları tatlı tatlı yapışmış, şuursuzluktan ya da rüyalarına gülümseyerek uyuyordu. Gerçeklik yüzünü güldürmediği için, sevinci gözlerini yumduğunda hissedip hayal ettiklerinden devşiriyordu. Molla Çerkezov Çagatayev'in annesine sokulmuş, başını göğsüne saklamış, kör olduğunu unutmuş gibi sevgi ve sıcaklık içinde uyuyordu. Nurmuhammed de bir kenara uzanmıştı; yattığı yerde deviniyor, bir şeyler fısıldıyordu.

"Neler düşünüyorsun sen burada?" diye sordu ona Çagatayev.

"Kırktan fazla insan kaldı," dedi Muhammed. "Çok var daha!"

Halkı sayıyordu: kaçının öldüğünü, kaçının yaşadığını.

Çagatayev Sufyan'ı dürttü: Uyumuyordu ihtiyar, gözlerini kapalı tutuyordu sadece, bakışlarını boşa harcamak, ruhunu zahiri gündüz dünyasının izlenimleri arasında dağıtmak istemezmiş gibi. Çagatayev ona Moskova'daki karısının öldüğünü söyledi fa-

kat Sufyan acısını paylaşmadı, suskun kaldı, sonra da Çagatayev'e koyunları karşılamaya gitmesini söyledi: Başka bir yerde yaş kum bulup, yatan halkın etrafından dolaşıp gidebilirlerdi.

Gülçatay uyanmıştı. Dizlerinde uyuyan Molla Çerkezov'un başını tutarak oturuyordu şimdi. Çagatayev konuşmak için annesinin yanına gitti ama bir şey söyleyemedi ona; ihtiyarla annesinden teselli verecek bir söz işitip hayatına devam etme niyetinde olduğunu sezmişti zira. Varoluşunun amacı burada kendi ruh huzurunu koruyup yakınlarını üzme miydi?.. Oradan, postane olan yerden Ksenya'ya bir kart atmadığı da kötü olmuştu; annesiz yaşamakta zorlanırsa Merkez Komite'ye gitmesini yazmalıydı, ne de olsa o, babası, uzaktaydı ve belki yardımına koşmak için dönemeyebilirdi.

Çagatayev Gülçatay'ın örtüsüz başını okşayıp miğferini taktı ona: Annesinin başı yakıcı güneşten ağrıyor olmalıydı. Annesi miğferi çıkarıp altına sakladı; mülke inanıyor, esirgiyordu elindekileri, bluzunun şişkin durması da bu yüzdendi, çıplak bedeninin üzerinde çeşitli eşyalar, göğsünü ısıtan mallar saklıyordu Gülçatay. Annesinin yakınlarında bir Kırgız kadını yatıyordu, yüzünü kuma gömmüş. Rüyasında çocuk sesiyle haykırıyor, arada bir bebekler gibi yaygarayı basıyor, sonra tekrar yatışıp düzenli nefesine dönüyordu kadın. Çagatayev şakaklarından tutup yüzünü hafifçe çevirdiğinde geçkin bir kadın olduğunu gördü bunun; donup kalan o çocuk çığlığını atarken ağzı aralanmıyordu. İçinde bir çocuk ağlıyordu sanki, bir başka masum insan, üstelik rüyasını bölmeyi bile başaramayacak denli yalnız, öylesine yabancı kadına; belki de ağlayan, henüz hayattan nasibini almamış, vefalı çocuk ruhuydu kadının.

Çagatayev kadının başını yere yasladı ve gezgin koyunları karşılamaya çıktı. Önce normal bir şekilde yürüyordu, sonra sonra, günün geceyle örtünmesine yakın, koyunları karanlıkta kaçırmamak için koşmaya başladı. Nadiren duraklıyor, dinlenmek için soluklanıyor, sonra yeniden ilerliyordu aceleyle. Ortalık iyiden

iyiye karardığında Çagatayev tek tük otları görebilmek, onlara eliyle değebilmek için iki büküm eğilip koşmaya başladı, koyunların izlediği yönü gösteriyordu otlar; başka türlü yolunu şaşırıp çorak kumlara düşebilir, ağır ağır ilerleyen koyunları gözünden kaçırabilirdi.

Uzun bir süre ıssız koyun yolu boyunca koştu. Vakit gece yarısını bulmuş, belki de geçmişti. Koşarken yorgunluktan ve duyumsamadığı ama ondan bağımsız olarak kalbini paralamayı başaran acıdan, bir de cılız, serin rüzgârdan şuurunu yitirdi Çagatayev; sonunda uyuyakaldı, yere düştü ve bir daha kalkamadı. Derindi uykusu, çölde, kıpırdayacak hiçbir şeyin bulunmadığı yoksul sessizliğin ortasında bir başıyandı. Tek tük küçük otların kara sapları uyuyanın etrafında yetimler gibi dikiliyor, kalkıp gideceğini, kendilerininse burada yalnız kalmaları gerekeceğini düşünerek dertleniyordu.

Çagatayev gözlerini şafakta açtı, bilinci azıcık aydınlanıp tekrar söndü, sıcağı ve mahmurluğunu duyarak yine uykuya daldı. İki yanında iki koyun yatıyor, sıcaklıklarıyla ısıtıyorlardı onu. Diğer koyunlar da etrafta dikilmiş, insanın yüzünü kaldırmasını bekliyordu. Kırk baş kadardılar ve çoktandır hasret oldukları çobanı bulmuşlardı. İhtiyar bir koç zaman zaman yerdeki Çagatayev'e yanaşıp dikkatlice boynunu, ensesindeki saçları yalıyordu; koç insanın kokusunu, tuzlu terini seviyordu ve uzun zamandır tadına bakmamıştı. Bir yandan da çoban köpeğini görmeyi arzulayarak gövdesini sağa sola çeviriyordu ama yoktu aradığı. Koyunları yürütmekten, suvatta uzlaştırmaktan, geceleri saldıracak yalnız, vahşi bir hayvandan korumak için başlarını beklemekten yorulmuştu; çoban ve köpeklerinin tüm işleri hallettiği, kendisininse koyunların üzerine abanıp, aralarına girip bitkin vaziyette, akılsızca uyumaktan başka işinin olmadığı eski güzel günler hatırlıydı. Şimdiyse akıllı, zayıf ve bedbahttı, koyunlar güçsüzlüğünden ve kendilerine karşı ilgisizliğinden ötürü ondan nefret ediyor, çoban ve köpekleri hasretle anıyorlardı; oysaki köpek-

ler, koyunların çöl otlarıyla beslenerek güçbela uzattığı yünleri tutam tutam yoları kimi zaman, suvatta dirlik sağlamak için. Koç küskün yaşıyor, köpek olmak istiyordu, hatta dişsiz dişetleriyle yakalamaya çalışarak yünlerini yolmayı denemişti koyunların.

Çagatayev uyanınca koyun sürüsünü halkının bulunduğu yere doğru sürmeye koyuldu ve akşama doğru vardı oraya. Halk eskisi gibi uyukluyordu, bir tek Aydın kumla oynuyor, içinden nehir ve yollar geçiriyordu. Çagatayev insanları uyandırdı ve ateş yakıp koyun eti haşlamak için *saksaul* ve ölü kuru ot toplamalarını söyledi. Sufyan seve seve koyunları boğazlamaya koyuldu ve boyun damarlarından akan kanı ilk içen oldu, sonra bir çanağa süzüp isteyenlere de içirdi. Sıradaki diri koyunlar da oracıkta durmuş, hayatın gözlerinde bir kıymeti yokmuş gibi kendileri için endişe etmeden dikkatle cinayeti izliyorlardı. Koça gelince, ileride, sağ kalan koyunların arasında duruyor, Sufyan'ın hareketlerini daha iyi görebilmek için başını kaldırıyor. Toplam otuz diri koyun kaldığında ve konaklama yerinde dört ateş yakılıp, birçok koyun, vücutlarında açılan yarıklar kan ve ölüm sıvısıyla dolu, zayıf butlu çıplak birer gövde halinde yere serildiğinde koç bir çığlık attı ve başını bozkırın boş tarafına çevirdi. Bu koyunların arasında uzun zamandır yaşıyordu, yerde yatan ölümlere kocalık ettiği olmuştu, kemiklerinin inceliğini, yekpare, uysal vücutlarının sıcaklığını biliyordu.

Çagatayev ondan fazla koyun kesilmemesini söylemişti, kalanlar soylarını devam ettirmek ve gelecekte yenmek üzere sağ bırakılacaktı. Koç sağ kalanlardandı, uzaklaşıp ötede bir yere yattı, bütün diri koyunlar da usulca onun yanına sokuldu. Zayıflıkları ve vahşi hayat koşullarında edindikleri deneyim yüzünden uzaktan köpeğe benziyorlardı.

İnsanlar gövdeleri parçalara ayırmadan bütün bütün pişirmeye koyuldu ateşte, kızartıklarını kenara, kumun üzerine koyuyorlardı. Sonra yemek faslı başladı. Eti açgözlülük etmeden ve tadını çıkarmadan yiyor, kopardıkları minik parçaları işlevini unut-

muş, güçsüz ağızlarında çiğniyorlardı. Bir tek Nurmuhammed bol bol, hızlı hızlı yiyor, eti katmanlar halinde koparıp yutuyor, doyunca kemikleri tertemiz edesiye sıyınıyor, içlerindeki iliği emiyordu; yemeğin sonunda parmaklarını yalayıp sol yanına yat-tı ve sindirime geçmek için uyudu. Evliler eşlerini alıp uyumak üzere bir kenara çekildiler, Molla Çerkezov da Çagatayev'in an-nesini uzağa götürdü, yalnızlar ve yetimlerse sönen ateşlerin çev-resinde kaldılar; öylesine güçsüz düşmüşlerdi ve öyle derin bir uykuya daldılar ki yedikleri yiyecek intikamını almak için vücut-larındaki gücü emmiş, yenik düşmüşlerdi ona sanki.

Geceleyin Çagatayev konaklama yerinde gezindi, sağ kalan koyunları ve koçu saydı, koyun kürklerini ve kafalarını bir yerde topladı ve bakışlarını gece karanlığına çevirdi: Ksenya şimdi ne yapıyordu acaba orada, bu karanlığın çok gerisinde, Moskova'nın elektrik ışığında? Ve ölü Vera nerede yatıyordu, ürkek iri bede-ninden geriye ne kalmıştı toprakta?.. Çagatayev uyuyanların önün-den geçti; halk kumlarda üstü açık yatmaktaydı, külliye katledil-mişti sanki, cesetleri gömecek bir mezarıcı da kalmamıştı geriye. Yine de birbirini seven kimi erkek ve kadınlar kıpırdanıp duru-yordu. Molla Çerkezov da Gülçatay'la yatmaktaydı. Çagatayev bu-nu gördü ve ağladı. Bu küçük halka sosyalizmi nasıl edip de öğ-retebileceğini bilmiyordu. Artık onu bir başına ölmeye de bıraka-mazdı, çünkü annesi tarafından çölde terk edildiğinde kendisini de bir çoban ve Sovyet iktidarı sahiplenmişti; yabancı bir adam, Stalin karnını doyurmuş, yaşayıp gelişmesi için korumuştur onu.

Hasta ve güçsüzler ateş içinde kendilerinden geçmişti. İçle-rinden ikisi uyumadan önce güç toplamak için yalayıp emdikleri koyun kemiklerini ellerinde tutarak sızmışlardı. Çagatayev nem-li çukurluğa gitti, kumu biraz eşeleyip küçük bir kuyu oluşturdu ve suyla dolduğunda hastaların yanma döndü, uyandırdı onları, her birinin eline birer poşet kınakına tozu verdi, sonra ilacı içir-mek için birkaç kez kum kuyuya giderek avuç avuç su taşıdı.

Geç olmuştu. Üşümüştü Çagatayev, vücut ısısından faydalan-

mak için en sıcak hastalardan birinin yanına uzanıp uyuyakaldı. Sabahleyin koç ve koyunların tümü yok olmuştu. İzlere bakılacak olursa her zamanki yem yollarını terk edip açık kumlara gitmişlerdi.

11

Sufyan aklından bir hesap yaptı ve bu koyunların yem yollarına kesinkes geri döneceklerini ya da daha öteden, Karakum tarafından geniş bir daire çizerek geçen bir diğerine sapacaklarını söyledi. Ne var ki her iki göçebe yolu da Sarıkamış'ın pis göllerine, yani az ilerisinde bütün Can halkının memleketinin bulunduğu bölgeye çıkıyordu ve koyunlar er ya da geç Sarıkamış'ın o daima gölgeli çukurluğuna varacak, içlerinden birçoğunun bütün ömrünü geçirdiği karanlık Üst Yurt dağlarını göreceklerdi. Nurmammed de Sufyan'la hemfikirdi.

"Peşlerinden gideceğiz," dedi. "Kanlarını içip etlerini yiyeceğiz. Yedi-sekiz gün sonra Sarıkamış'a ulaşmış olacağız... Bu gece ölen oldu mu?" diye sordu ardından.

Ona ihtiyar bir Karakalpak kadınının öldüğünü söylediler ve Nurmammed not defterine özene bezene bir işaret koydu. Çağatayev ölen kadını anımsamıyordu, görmemişti; toplu kamptan ayrılmış geceleri yalnız yatan ihtiyar tek başına ölmüştü huzur içinde.

Halk uzun bir sıra halinde kaçan koyunların izinden yürümeye koyuldu. Hasta ve güçsüzler arkadan geliyor, sık sık oturup dinlenerek ev yapımı tulumlardan su içiyorlardı. Çağatayev kimse kaybolmasın ve fark edilmeden ölüvermesin diye en arkadan yürüyordu. Hayvanlar hızlıca kaçmış olmalıydılar; koyun izlerine bakan Sufyan bu sonuca varmıştı, Çağatayev de aynı şeyi düşünüyordu. Yüksek kumullara çıkmış ama çölün ta ufkuna değin

sürünün hareketini ele verecek ufacık bir toz bulutu olsun görememişti; koyunlar fazlasıyla uzağa gitmiş olmalıydı.

Hiveli kölelerden ihtiyar bir Türkmen kadın eteğinin ucundan bir parça kumaş yırtıp Çagatayev'e verdi, güneşten mustarip Çagatayev başına doladı onu. Halk sabırlı bir şekilde yol alıyordu; Aydımla sağlığına büsbütün kavuşmuş, neşesi yerine gelmişti, hiçbir şey bilmediği için burada tüm duygu ve izlenimlere yetecek kadar nesne vardı onun gözünde. Yorulduğu zaman Çagatayev onu kucağına alıyor, küçük kız da arada bir çığlık atıp korkunç rüyalarını sayıklayarak uyuyordu onun omzunda. Ağır ağır sürüklenen bu halkın bilincini besleyen nasıl bir rüyaydı da katlanabiliyordu yazgısına? Hakikatle yaşaması imkânsızdı, kederinden ölüverirdi kendisine dair hakikati bilse. Aslında insanlar akıldan ya da hakikatten değil, sırf doğdukları için yaşarlar ve kalpleri, çarptığı müddetçe, çaresizliklerini işleyip parçalara böler, kendi de sabırla çalışmaktan cevherini yitirerek viran olur.

Gecenin geç saatlerine kadar halk koyunlara yetişemedi. Sabahleyin Nurmuhammed tekrar sordu: Geceleyin ölen olmuş muydu, yoksa herkes sağ mıydı? Yalnızca bir annenin oğlu ölmüştü ve Muhammed ölen canı memnuniyetle eksiltti not defterinden. Şimdi halkın içinde sadece iki çocuk kalmıştı: Aydımla ve üç yıl önce dünyaya gelen ufak bir kız. Halkın arasına kumların içinden gelip altı aylığına karışan bir adamın, yoluna gitmeden evvel, Eski Ürgenç bölgesinden bir haydudun dulu olan Güzel'in rahmine bedeninden bir parça bırakmasıyla doğmuştu bu kız.

İkinci gün halk yol üzerinde yatan iki koyunu gördü: Kaçmaktan ve hastalıktan güçsüz düşmüşlerdi ve ölüyorlardı. Seyrelen yünleri humma terinden yapışmıştı üstlerine, arık suratları öfkeli ve yabani bakıyordu, çakallara benziyorlardı şimdi, kuyruklarında ise yağdan eser kalmamıştı. Koyunları hâlâ sağken öldürüp ateş yakmadan yediler, kemikleriniyse paylaşıp akşam yemeği için yanlarına aldılar. Sonraki iki gün boyunca tek tük ot

saplarından başka yiyecekleri yoktu, suysa çatlamış toprak çukurlarında iki kerecik çıkmıştı karşılına.

Halk artık sadece akşamları ve sabahları ilerliyor, gündüzün de halsizlik ve sıcağa yenilerek kumların içine gömülüp uyuyordu. Nurmammed her gün ölenleri işaretliyor, Çagatayev ise kalplerini dinleyip gözlerine bakarak öldüklerinden emin olmaya çalışıyordu, çünkü bir keresinde Sufyan ve başka bir ihtiyar, Oraz Babayev adındaki Ferganalı bir köle, ölü taklidi yapmıştı. Fakat Çagatayev, aldırışsız uzak kalplerinin kemiklerinin arasında çarptığını duymuş, ayağa dikerek yaşamalarını buyurmuştu onlara.

"Neden ölmek istediniz?" diye sormuştu ihtiyarlara Çagatayev.

"Ruhumuz uyuştı yaşamaktan," demişti Sufyan, "kemiklerimiz kurudu, büküldü, damarlarımız büzüştü: Gerinmek istiyor bu kemikler, bırak yağmur ıslatsın, rüzgâr kurutsun, solucanlara yem olsunlar – mani olmayayım artık onlara..."

Oraz Babayev, Çagatayev'e akılsız gözlerle boş boş bakarak dikilmiş, ilkin hiçbir şey söyleyememişti; kendisini zaten öldü bellemiş olmalıydı.

"Yaşayamadık gitti," demişti sonra yüksek sesle, "her gün denedik, olmadı."

"Dert değil, birlikte öğreniriz," demişti onlara Çagatayev.

"Biraz sabredebiliriz," demişti Sufyan kabullenerek, "nasılsa sonradan kazara öleceğiz hepimiz."

İhtiyar Vanka adlı bir Rus ihtiyar, Sufyan'a yanaşıp boğazını yoklamış, gözkapaklarını aralayıp iki gözünün içine bakmış, sonra kaburgalarını elleyip şöyle demişti:

"Adam sen de! Anca olgunlaşmışsın, ölmeye kalkıyorsun! Sabırlı ol: Hele bir yaşyalım, hırpalanalım biraz, fiçılarca bala kavuşacağımız günler de gelir elbet – şöyle kalın bir dilim ekmeği kapar yanaşırız, bandırırırız içine..."

Rus gülümseyerek uzaklaşmıştı. Altmış senedir neredeyse her allahın günü ömrünü noktalamasına ramak kalan bu adam bir kez

olsun ölmüş değildi henüz, bu yüzden ölümün ve her tür felaketin gücüne inancını yitirmişti, ölümsüz, mutlu biri gibi sakin ve kayıtsızca yaşayıp gidiyordu. Çagatayev İhtiyar Vanka'nın bir zamanlar, otuz yıl kadar önce, buralara Sibiry'a da kürek mahkûmiyetinden kaçarak geldiğini, bu yabancı halka uyum sağladığını, o gün bu gündür de Rusya'nın yolunu tümden unutup herkesin kaderini paylaştığını biliyordu.

Geceleyin kara bir çöl rüzgârı ayaklandı, peşi sıra sürüklenen kum koyun izlerini yavaş yavaş, ebediyen örttü. Çagatayev o an anladı hayatı. Uyuyan ve kestirenlerin yanından ayrıldı sabah erkenden: Koyun sürüsünün artık büsbütün gözden kaybolduğunu, izini sürmenin anlamsız olduğunu, dermansız halkın çöl ortasında yiyeceksiz ve yardımsız kaldığını anlamıştı; Sarıkamış'a ulaşacak gücü yoktu insanların ve geriye, Amuderya'nın bastığı topraklara da dönemezdi artık.

Tuhaf bir sabah rüzgârı Çagatayev'in yüzüne vuruyor, kum fırtınası, bir kulübenin tahta panjurları ardında savrulan Rus tipisi misali inleyerek fırl fırl dönüyordu bacaklarının etrafında. Kimileyin bir *jaleyka*'nın* hazin sesi, kimileyin bir armonika veya uzak bir trompet, ama en çok da boğuk sesli yoksul bir *du-tar*'in** müziği geliyordu kulağına. Rüzgârın bir taneyi diğerine sürte sürte eziyet ettiği kumları bu şarkıyı söyleyen. Çagatayev bundan sonra yapacağı işleri düşünmek üzere yere uzandı; buraya ölsün, halkını da ölümcül kaderine terk etsin diye göndermemişlerdi onu... Eliyle yüzünü yokladı: Sakalla kaplıydı, kafasında bitler türemişti, yıkanmayan zayıf vücudu bakımsızlıktan inliyordu. Çagatayev kendisini can sıkıcı zavallı bir insanı düşünür gibi düşündü. Ksenya'dan başka kim anıyordu ki onu şimdi? O da gerçi unutmaya başlamış olmalıydı: Şimdilerde gençliğin başı parlak hedeflerden fena halde dönmüş durumdaydı. Çagata-

* Tahta ya da kamıştan nefesli bir Rus çalgısı. -ç.n.

** Uygur, Özbek ve Türkmen halkları arasında yaygın iki telli çalgı. -ç.n.

yev huzursuz kumların içinde uykuya daldı, tüm uyanmamış insanlardan ayrı ve bir hayli uzakta. Nesi var nesi yoksa derinden ve ebediyen donmuş, bedeninin içine gizlenmiş, büsbütün ölmek için yaşamaya bir süreliğine ara vermişti. Karanlıkta uyan-
dığında kumlar yarı yarıya örtmüştü üzerini, rüzgâr hâlâ esiyordu ve yeni bir gece hüküm sürmekteydi. Tüm günü uyuyarak geçirmişti. Toplu konaklama yerine gittiğinde halk orada değildi. Tüm insanlar çoktan uyanmış ve ölümden kaçmak için uzağa gitmişti. Bir tek Nazar Şakir yerli yerinde yatıyordu, çünkü ölmüştü, artık içinde rüzgârla kumun bir şeyler konuştuğu ağzı açıktı. Ölü bedene takılan Çagatayev uzun uzun yokladı onu, ölümünün sahici olup olmadığını kontrol etti, sonra kimseler fark edemesin diye olduğu gibi kumla örttü üzerini.

Çagatayev bütün gece yürüdü; bazen yere eğildiğinde halkın izlerini görüyor, bazen de, rüzgâr izleri süpürmüşse, sezgilerine bel bağlıyordu. İki gündür su içmemişti ve Nazar Şakir'in bedeninden biraz olsun kan içmemiş olduğuna yanıyordu: Nasılsa ölmüştü adam, kanıysa sağlamdı henüz içinde, taze ve serindi.

Sabahleyin Çagatayev vardığı yerde su bulunması gerektiğini fark etti ve kumla dolu tıkanık bir kuyu buldu. Derindeki nemli yere erişene kadar elleriyle kazarak boşalttı kuyuyu ve kum emmeye koyuldu, fakat içine çektiğinden fazlasını tükürmesi gerekiyordu; o zaman ıslak kumu tüm tüm yutmaya koyuldu ve susuzluk işkencesi düştü yakasından. Sonraki dört gün boyunca Çagatayev çölde yol almaya çabaladı ama güçsüzlüğünden ötürü fazla uzağa gidemiyor, açlıktan kırılrsa da susuzluktan ölmek için tekrar ıslak kumlara dönüyordu. Beşinci gün uyuyup kendinden geçmek suretiyle güç toplamaya, sonra da halkına yetişmeye niyetlenerek yerinde kaldı. Elinde kalan iki kınakına tozunu, cebindeki çeşitli kırıntıları yedi ve biraz toparlandı. Halkının yakınlarda bir yerde olduğunu biliyordu, onun da kendisinden fazlaca uzaklaşmaya gücü yoktu, yalnız hangi yönü izlediği meçhuldü. Çagatayev Nurmhammed'in, ölümünü defterine na-

sıl gizli bir memnuniyetle işaretlediğini getirdi gözünün önüne. Eski bir düşüncesine gülümsedi sonra: İnsanlar ne diye acının, ölümün hesabını tutardı hep, mutluluk da bir o kadar kaçınılmaz, hatta çoğunlukla çaresizlikten daha olasıyken... Çagatayev güneşten korunmak için kumlara gömüldü, dinlenmek, hayatından tasarruf etmek için bilincini kaybetmeye çalıştı ama beceremedi; sürekli düşünüyor, azar azar yaşamayı sürdürüyor, kavurucu bir rüzgârın güneydoğudan cılız bir sis halinde estiği, insanı gerçek katı bir dünyanın varlığından kuşkuya düşürecek denli boş gökyüzüne bakıyordu.

Gücü yerine gelene kadar yattı Çagatayev, sonra yarısı kuma saplanmış bir *perekati-pole*'yi fark ettiği en yakın kumula doğru emekledi. Yanına varıp birkaç kuru dalını kopardı, çiğnedi, kalanını ise kumun içinden çıkarıp rüzgârda gezinmesi için serbest bıraktı. Çalı bir süre döndükten sonra kumulların ardında kayboldu, uzak topraklara meyletti. Sonra Çagatayev civarda birkaç adım daha emekledi ve küçük kumdan mezarların içinde bulduğu bahar otlarının kurumuş saplarını da ayırt etmeden yuttu. Kumulun tepesinden yuvarlanıp eteklerinde uykuya daldı, güçsüz bilincine çeşitli anılar, unutulmuş lüzumsuz izlenimler, bir zamanlar, bir defasında görmüş olduğu sıkıcı yüzlerin hayali üşüşüverdi: Yaşadığı ömür ansızın geriye dönüp Çagatayev'in üzerine çullanmıştı. Yaşlı başlı fakir bir adam, çok eskiden bir yerlerde, Moskova'da ya da çocukluğunda konuştuğu biri Çagatayev'in zihnine düştü ve kim bilir neler hakkında mırıldanıp durmaya başladı; hiç susmuyor ve gitmiyordu. Çagatayev onu âcizce izliyor, unutmayı başaramıyordu artık. Eskiden, hayatının ufak tefek ve hatta önemli olaylarının çoğunun ebediyen unutulduğunu, üzerlerinin müteakip büyük olgularla sonsuza dek örtüldüğünü düşünürdü; şimdiyse içinde her şeyin değerli bir hazine gibi, onun bunun bıraktığı gereksiz şeyleri saklayan hırçın bir dilencinin malı gibi tastamam, sapasağlam durduğunu, asla da yok olmayacağını görebiliyordu. O yaşlı başlı fakir adam silinmemişti bilincin-

den, hâlâ birtakım ricalarda bulunarak yahut şikâyet ederek mırıldanıyordu (gerçekte ise çoktan ölmüş olmalıydı) ve işte Vera'nın bir defasında göz ucuyla gördüğü kız arkadaşı Çagatayev'in üzerine eğilmiş gitmiyor, çölde uyuklayan bu adama sataşıyor, eziyet ediyordu. Onun da arkasında, kilden kasaba duvarının üzerinde bir vakitler güneşte boy veren gümüşü bir dalın gölgesi titremekteydi – belki Çarcev'de, belki de başka bir yerde... Hive'de gördüğü bir eşek Çagatayev'e tanıdık, bir zamanlar var olmuş gözlerle bakıyor ve durmaksızın bezgin bezgin bağıyor, adeta onu serbest bırakıp kurtarması gerektiği halde geçip gittiğini anımsatıyordu Çagatayev'e. Evlenmeyi aklından bile geçirmediği ve soyadlarını bilmediği enstitülü kızlar çaresizce bakıyorlardı ona kafasının ve bitap düşmüş, parçalanmaya bırakılmış yüreğinin içinde. "Koltsov Kır Kahvesi" tabelalı ahşap bir evden gerçek, basbayağı kolhoz işçileri çıkıyordu. Bunun gibi birçok şey, o kıskırtıcı ezeli ayrıntılar, yani çürümüş bir ağaç, bir kasaba postanesi, öğle güneşinde insansız, iniltili bir dağ, esip geçen rüzgârın sesi, Vera'yla şefkatli kucaklaşmalar, hepsi birden Çagatayev'in içine aynı anda, enerjik bir şekilde doluyor, kıpırdamadan, ısrarla yaşıyordu; oysaki hakikatte, yaşadıkları sırada çabucak yitip giden, yok oluveren anlık gerçeklerdi bunlar. Şimdi normalde olduklarından çok daha sert ve coşkun, çok daha sımaşık bir şekilde yer tutuyorlardı içinde. Gerçek hayatta bu nesnelere uslu uslu yaşar, anlamlarını dışa vurmaz, vicdanını ve duygularını incitmezlerdi insanın. Şimdi Çagatayev'in kafasına hücum eden bu kalabalıktan gerçek hayatta hiç değilse zamanın geçip gitmesi sayesinde sıyrılmak mümkünken, burada bu olaylar katiyen geçip gitmiyor, devamlı yürürlükte kalıyor ve tekrarlanan eylemleriyle Çagatayev'in kafatasını bileyip törpülüyordu. Bağırarak istiyordu Çagatayev ama yeterli güce sahip değildi. Ağlamayı düşünmüştü ama sıvı kaybetmekten korkuyordu; sonra ıslak sert kum yemesi gerekecekti. Kulak verdi: Uzaklardan, ölü kara ufkun ardından, son güneş ışığının da çöle düşen nehir gibi yenilip yu-

tulduğu o karanlık hür geceden seyrek, uğultulu sesler gelmiyor muydu damlarcasına? Önceden de uzak tabiatın seslerini işittiği olmuştu, nedenlerini ve tam anlamlarını bilmeden.

Çağatayev rüyadan ve kafasının içine dikenli bir çalı gibi saplanan dünyadan kurtulmak için ayağa kalktı; uykudan sıyrılmıştı ama anı ve düşüncelerin o korkunç sıkışıklığı uyanikken bile bakıyordu. Yan kumulun üzerinde bir şey gördü, bir hayvan veya oba, fakat ne olduğunu tam olarak kavrayamadan dermanı kesilerek düştü. Komşu kumulun üzerindeki o şey –hayvan, oba ya da araba– anında giriverdi Çağatayev'in bilincine ve her ne kadar henüz anlaşılıp adlandırılmamış olsa da sırnaşıklığıyla bunaltmaya koyuldu onu. Bu yeni vaka öncekilerle birleşip Çağatayev'in sağlığını alt etti ve beriki de ruhunu kurtarmak için baygın düştü.

Ertesi gün erkenden uyandı. Rüzgâr iz bırakmadan yitip gitmiş, apansız bir fırtınayla sarsılabilecek kadar boş ve güçsüz, ürkek bir sessizlik sinmişti her yere. Gecenin gölgesi yükseklerle çekilmişti, dünyanın tepesinde, gün ışığının yukarısında duruyordu. Çağatayev'in sağlığı yerindeydi şimdi, zihni açılmıştı, eskisi gibi amaçlarını düşünebiliyordu; güçsüzlüğü bakıyordu ama eziyet vermiyordu ona artık. Muhtemelen burada ölmesi gerekecekti, bunu öngörebiliyordu; halkı da ceset ceset kaybolacaktı çölde. Çağatayev'in kendisine acıdığı yoktu: Stalin hayattaydı ve tüm mutsuzları mutlu kılacaktı nasılsa, fakat Sovyetler Birliği halkları içinde yaşama ve mutluluğa en çok ihtiyaç duyan Can halkının ölecek olması kötüydü.

"Ölmeyecek!" diye fısıldadı Çağatayev.

Kuma dayadığı titreyen kollarına bütün kalbiyle yüklenerek doğrulmaya çalıştı fakat anında sırtüstü düştü gerisingeri. Arkasında, ensesinin gerisinde birisi duruyordu; Çağatayev bir varlığın uzaklaşan hızlı adımlarını duydu.

Gözlerini yumdu ve cebindeki revolverin kabzasını tuttu; tek korktuğu ağır silahla başa çıkamamaktı şimdi, çünkü gücü bir

bebeğinkinden daha fazla değildi. Uzun süre hiçbir yerini kıpırdatmadan, ölü taklidi yaparak yattı. Bozkırda ölü insanları yiyen birçok hayvan ve kuşun olduğunu biliyordu. Halkın peşi sıra, fark edilmeyecek kadar öteden sessizce gelen vahşi hayvanlar düşenleri yiyor olmalıydı tüm bu zaman boyunca. Koyunlar, halk ve vahşi hayvanlardan oluşan üçlü alay dizi dizi ilerliyordu çölde. Fakat koyunlar ot patikasını kaybederek kimi zaman rüzgârda sürüklenen *perekati-pole*'lerin peşine düşüyordu, bu yüzden aslında rüzgâr, otundan insanına herkesi yönlendiren güçtü. Koyunları yakalamak için muhtemelen rüzgârı takip etmek gerekiyordu ama Nurmammed'in bir şey bildiği yoktu, Sufyan'sa yaşamaktan bezerek düşünmekten vazgeçmişti.

Çagatayev bir an önce fırlayıp hayvana ateş etmek, sonra da yemek istiyordu onu ama güçsüz kalıp isabet ettirememekten, hayvanı ebediyen ürkütüp kaçırmaktan korkuyordu. Onu bedenine kadar yanaştırmaya ve üzerindeyken öldürmeye karar verdi.

Kafasının ardında kâh yaklaşıp kâh uzaklaşan hafif, dikkatli adımları duyuyordu Çagatayev. Nefesini tutup, öldüğünden henüz emin olamadığı için usul usul sokulan varlığın üzerine atılacağı ânı beklemeye koyuldu. Hayvanın doğruca onun boğazına yapışmasından ya da yara alıp uzaklara kaçmasından endişe ediyordu. Ayak seslerini başucunda duydu. Revolverinin ucunu çıkardı cebinden, hayat artıklarından toplayıp birleştirdiği sağlam bir güç duyuyordu şimdi içinde. Ama adımlar bedeninin önünden geçip uzaklaştı. Nazar gözlerini araladı; bacaklarının ilerisinde iki büyük kuş karşıdaki kumula doğru uzaklaşmaktaydı. Çagatayev bu kuş türünü daha önce hiç görmemişti, aynı anda hem yırtıcı bozkır kartallarına, hem de yabani kara kuğulara benziyorlardı; gagaları akbabalarınki gibiydi ama kalın, kudretli boyunları kartalinkinden uzundu ve sağlam bacakları narin, uçucu kuğu gövdelerini yüksekte tutuyordu. Kuşlardan birinin kapalı tuttuğu koyu renk kanatları yekpare gri renkte, diğer kuşunkilerse kırmızı, mavi, gri tüylüydü – herhalde dişiydi bu. Her iki ku-

şun kursakları da kar beyazı tüylerle örtülüydü, Çagatayev dişinin gövdesinin yanlarında küçük siyah noktalar olduğunu fark etti; bunlar kuşun karnına tüyleri aşip yapışan bitlerdi. Her iki kuş da bedenleri içinde yaşamaya henüz alışmamış, dikkatlice hareket eden yavruları andırıyordu.

Gün kızgın ve hazin bir hal aldı; kumun üzerinde küçük hortumlar kıvrılıyordu, akşam daha yukarılarındaydı göğün, ışığın ve sıcağın üzerinde. İki kuş Çagatayev'in karşısındaki kumula tırmandı ve hemen basiretli, sağduyulu gözlerle ona baktılar dönüp. Çagatayev kuşları yarı aralık gözkapaklarının altından izliyordu; ona düşünceli düşünceli, dikkatle bakan gözlerinin ender rastlanır gri rengini bile seçebilmişti. Dişi gagasını ayak tırnaklarına sürüp temizledi ve uzun süredir ağzında tuttuğu yemek kırıntısını, belki de eşelediği Nazar Şakir'in bir parçasını tükürdü. Erkek kuş havalandı, dişi yerinde kaldı. Dev kuş alçaktan uçarak azıcık uzaklaştı, sonra kanatları üzerinde birkaç sıçramayla yükselip bir anda düşmeye koyuldu. Çagatayev kuş daha kendisine ulaşmadan hissetti rüzgârım. Yüzünün üzerinde onun beyaz, pürüzsüz göğsünü, hesapçılığımı açığa vuran, öfkeli değil de düşünceli bakan gri gözlerini gördü, zira kuş insanın canlı olduğunu ve kendisini gördüğünü fark etmişti. Çagatayev revolverini çıkardı, iki eliyle havaya kaldırdı ve kafasına düşmeye hazırlanan kuşu vurdu. Son hızla inen kuşun göğsünün ortasında, uçuş hızından aralanan beyaz tüyelerinin içinde kara bir leke belirdi, ardından anlık bir rüzgâr kurşunun denk geldiği kara yerin çevresindeki tek mil tüyü tutam tutam kopardı, kartalın bedeniye kısa bir süreliğine havada kıpırtısız kalakaldı.

Kuşun yumduğu gri gözler sonra kendiliğinden açılıverdi ama artık bir şey görmüyorlardı: Ölmüştü kuş. Çagatayev'in bedeninin üzerinde, düşerken aldığı pozisyonda yatıyordu: Göğsü insanın göğsündeydi, kafası kafasında, gagası Nazar'ın gür saçlarının içine karışmış, âciz kara kanatları iki yana alabildiğine aralanmış, yolunan tüyleri Çagatayev'in üzerine saçılmıştı. Çagatayev'

in kendisi kartalın ağırlığıyla yarattığı darbeden şuurunu yitirmiş ama yara almamıştı; kuş sadece bayıltmıştı onu, düşüşünün tehlikeli sürati karşıdan gelen delici kurşunla frenlenmişti zira... Az sonra Çagatayev keskin bir acıyla doğrulup oturdu: İkinci kuş, dişi olanı, gagasıyla sağ bacağına saldırıp küçük bir parça et koparmış ve derhal yükselmişti. Çagatayev revolverini iki eliyle tutarak iki el ateş etti ona ama isabet ettiremedi; dev kuş kumulların ardında kayboldu, sonra çok yüksekte uçtuğunu seçebildi Çagatayev.

Ölü kartal artık Çagatayev'in üzerinde değildi, Nazar'ın ayaklarının dibinde, kumda yatıyordu; vedalaşırken, öldüğünden emin olmak için dişi çekip uzaklaştırmış olmalıydı onu.

Çagatayev ölü kuşa doğru emekledi ve tüylerini yolup ayıklayarak boğazını yemeye koyuldu. Dişi kartal hâlâ görülüyordu ama artık gece gölgesinin, gündoğumu ve günbatımı loşluğunun gündüzün bile hüküm sürdüğü yükseklerle ulaşmıştı ve Çagatayev kartalın artık dönmeyeceğini, orada uçup giden kuşların yaşadığı mutlu bir gök ülkesi bulunduğunu düşündü.

Karnı biraz doyan Çagatayev ölü kuşun ayağına bağladığı kemerinin diğer ucunu pantolonunun içine geçirdi, vahşi bir hayvan kartalı çalmaya kalkışırsa duyabilecekti böylece. Sonra tükürüğüyle ayağındaki yırtık yarayı tedavi etti, bir kumaş parçasıyla sardı ve güç toplamak için uzandı hemen.

Gülçatay oğlunun yokluğuna yanmıyordu, unutmuydu onu. İki büküm, diğerlerinin ardından gidiyor, bazı nesnelere görmüş gibi olduğunda elleriyle kuma dokunuyordu. Molla Çerkezov Gülçatay'ın giysisine tutunuyor ve canlı olduğunu devamlı aklında tutmaya çalışıyordu. Yüreği çaresizliğe kapılan Nurmhammed

Aydım'ı kucağına almıştı; bu kızı eğitip beslemeye, eş olarak kullanmaya, sonra da başkasına satmaya niyetliydi. Can halkının içinde çok az kadın olduğuna yanıyordu, üstelik hayatta kalanlar da çökmüştü; tek ümidi Aydım'dı çünkü küçüktü daha. Kadınlara erkeklerden fazla değer biçiliyordu, zira aynı anda hem iş, hem zevk için hizmet verebilirlerdi, ama erkekler de uzun yolda ölmezlerse iyi fiyata satılabilirdi.

O sabah, Çagatayev'in topluca konakladıkları yerde olmadığı anlaşılınca Nurmuhammed gülümsemiş ve not defterine onun yok olduğuna dair işaretini özene bezene koymuştu; iş seyahatiyle ilgili bir rapor için gerekebilecek bilgileri her ihtimale karşın topluyordu. Çagatayev'in her canlı ve yüreksiz kişi gibi kendisini kurtarmak için kaçtığına karar veren Nurmuhammed onuz daha rahat edecekti doğrusu; artık insanlar Sarıkamış'a yakında varıp varmayacaklarını sormuyor, yiyeceği akıllarına hiç getirmiyorlardı. Nurmuhammed'in kendisi de güçsüzlükten devrilebilirdi ama vücuduna depoladığı yedek güçle ayakta duruyordu hâlâ, çünkü zamanında vahalarda yaşar, gizlice Afganistan'a, çoktan sırta kadem basmış han Cüneyt'in yanına gidip gelirken bol bol pirinç, et, meyve yemişliği vardı.

Sufyan o gün rüzgârın estiği yöne doğru yürümeye koyulmuştu, yerinden kopmuş, ömrünü tüketmiş otların uçtuğu, bir *perekati-pole*'nin sürüklendiği yöne; koyunların da o yöne doğru gittiklerini biliyordu, zira rüzgâr iz bırakmamacasına süpürmüştü sağlam otların nadir vahalar halinde büyüdüğü yem patikalarını. Diğer insanlar da Sufyan'ın peşinden gidecek gibi olmuş ama Nurmuhammed onlara öbür tarafa gitmelerini buyurmuştu – rüzgârın tersine, güneydoğuya. Kadını göğsünün belirmeye başladığını umarak Aydım'ı kendisine çekmiş fakat sadece incecik kaburgalarını hissedebilmişti.

Nurmuhammed dönüp insanlara bakmıştı; rüzgâr halkı çalıyor, kum fırtınası ayaklarına vuruyor, ölü otlar sürüklene sürüklene yayaların yolunu kesiyordu: Rüzgâr ıssız kumlardan ta-

rayıcı gücüyle geçtiği her yerde bu otları ta köklerinden sökmüş-tü. Kimi insanlar rüzgârda devrilmişti; kimileri uykularında sağa sola savrulurken, uçuşan kumlar içinde birbirlerini kaybederek yürümeyi sürdürüyordu.

Nurmuhammed durmuştu.

Rüzgâr güneydoğudan sersemletici, kesintisiz bir güçle esiyordu, bir makineydi sanki onu üfleyen. Halk rüzgârın altında savruluyor, adlarıyla seslenerek peşinden gelmelerini öğütleyen Nurmuhammed'in sesini ne duyuyor, ne tanıyordu artık. Muhammed'in kendisi de tahammülden, susuzluk ve açlıktan güçlkle nefes alıp veriyor, sağduyusu kaderine karşı bir kayıtsızlıkla örtülüyordu. Önceleri bu işi bitik, güçsüz düşmüş halkı Afganistan'a götürüp eski hanlara köle olarak satmaya niyetliydi, kalan ömrünü de kendisine ait, tıklım tıklım malla dolu *kurgança*'sında, coşkun bir nehrin kıyısındaki Afgan vadisinde mutlu bir şekilde geçirecekti; o zaman sendika ve emek birliğine üye olması, öfkeyle dolup taşan kalbini sessizce dizginlemesi gerekmeyecekti. Şimdiyse kum ve rüzgârın ayaklarını yerden kestiği Muhammed, Can halkının yerlere kapaklandığını, şuursuzca oraya buraya savrulduğunu görüyordu: Tüm insanların bedenleri boşalmış, yürekleri yavaş yavaş tükenmişti. Afganistan'a varamayacaklardı, hem varsalar da ırgatlık bile edemeyecek durumdaydılar çünkü kölelere bile gereken şuncacık ilgiden yoksundular hayata karşı.

Nurmuhammed uzun süre, halkın tümü rüzgârın loşluğunda dağılana ve ölüme ya da rüyaya yatıncaya dek dikilmişti. Aydım onun boynuna sokulmuş, kendinden geçmiş halde sessizce nefes alıyordu. Muhammed onu özenle tutuyor, bir yandan da açlığı susuzluğu unutmış, ölüp giden halkı izliyordu keyifle. Sufyan kumlara oturmuş, sırtını eğmişti. Kambur Gülçatay çoktandır yerde yatıyordu, kör kocası Çerkezov onun arkasına, rüzgârsız tarafa yerleşmişti, evlilik döşeginde rahat etmeye çalışır gibi bir hali vardı. Tagan lakaplı zayıf, çok yaşlı denemeyecek bir Karakalpak, kıyafetini –bir pantolon, bir sabahlık– çıkarıp rüzgâra fırlat-

mış, çıplak bedeniyle kumlara gömülmüş, neredeyse görünmez olup kalmıştı. Muhammed Sovyetler Birliği nüfusundan bir halkın eksilmesine seviniyordu; her ne kadar bu halkı kimse tanımasa da devletin çıkarları sarsılmış sayılırdı, zira bir zamanlar beyler için koca nehirler kazmış işçiler artık hiçbir şey kazamayacaktı, kendileri için mezar bile.

Nurmuhammed şimdi keyiflenmekle kalmıyor, insanların son kum uykularına daldıklarını görerek dans eder gibi hafiften deviniyordu da. Kendisini daha bir kıymetli ve üstün görüyordu, çünkü canlıların sayısı azaldıkça, çölde olsun, yeryüzünde olsun payına daha fazla mal düşecekti. Tüm bu halkı tutup köle niyetine satmış olsa, şimdi, onu kaybettiğinde, tabiatta biraz daha yer açıldığında, en tamahkâr fukaraların boğazları kapandığında duyduğundan daha çok keyif duyar mıydı bilinmez. Muhammed Aydımlı da alıp ebediyen Afganistan'a gitmeye karar vermişti, onu orada satacak, böylece Sovyetler Birliği'nde çalışmış olmanın zararını bir nebze olsun karşılayacaktı.

Rüzgâr birdenbire gücünü yitirmiş, her yer aydınlanır gibi olmuştu. Nurmuhammed kızı bedenine öylesine güçlü bir şekilde bastırmıştı ki gözleri açılmıştı Aydımlı'nın. Onu okşamak için rahat bir çöl boğazına götürmeliydi: Başkasının bedeninden mutluluk devşirmeyi özlemişti. Ne açlık, ne uzun süreli acı, içindeki eril aşk gereksinimini yok edemezdi; bu gereksinim içinde yorulmak bilmez, açgözlü, bağımsız bir varlık gibi yaşıyor, tüm şiddetli felaketlerden sıyrılmayı, gücünü güçsüzlüğüyle bölüşmemeyi başarıyordu. Hastayken, aklını yitirdiğinde, bir dakika sonra öleceği kesinleşmişken bile bir kadına sarılıp çocuk yapabiliirdi.

Muhammed تنها bir yer bulup kızı yatırmış, kendi de yanına uzanmıştı. Aydımlı kendinden geçmiş uyuyordu yine. Üzerindeki kirli giysi parçalarını çıkarmış ve çıplak çocuk varlığını görmüştü Nurmuhammed, öylesine yabancı gelmişti ki ona bu varlık, başlangıçta tutkusu harekete geçmemişti bile. Aydımlı beş yaşında bebek gibi ufacıktı, hiçbir zaman yeterince semizleşemedi-

ği için gerçek deriye dönüşmemiş soluk mavi bir zar sarmalıyorduk kemiklerini. Ne var ki bu zarı delerek, neredeyse iskeletin içlerinden kadın göğüsleri çıkmaya başlamış, gelecekte annelik edecek yerleri, vücudunun diğer yerlerindeki maddenin fakirliğine bakmadan şişer olmuştu. Aydımla on iki-on üç yaşlarında vardı herhalde, beslenirse evlenilebilirdi onunla.

Koyu renk kanatlarıyla iki büyük kuş geçmişti Muhammed ve Aydın'ın tepesinden. Muhammed onların uçuşunu takip etmiş, sonra kıza sarılmıştı çünkü zamana ve aşkına dayanmasına yetecek fazladan gücü yoktu. Aydın acıdan uyanmıştı. Yetişkinlerin nasıl yattıklarını ve birbirlerini nasıl sevdiklerini çok kere görmüştü, bu işi tam olarak biliyordu ve her şeyi sezmişti, Nurmuhammed'i pek az şaşırtarak deneyimli bir kadın gibi eski insanların hareketlerini taklit etmeye koyulmuştu. Gözleri acı ve sabırdan yaş içinde, konuşmadan, merakla bakıyordu Muhammed'e. Az sonra değişik bir şey olmasını bekler gibi bir hali vardı, bilmediği, hatta belki iyi bir şey, ama hiçbir şey olmamış ve canı sıkılmıştı.

"Git! Yalnız olayım daha iyi," demişti Aydın Muhammed'e, aşkta yeni bir hayat bulamayarak.

Fakat Muhammed duygusu zevke erişinceye değin bırakmamıştı onu: Zevksiz var olamazdı.

Bozkır kararıştı ve başlayan gece karanlıkta kol geziyordu. Dünkü rüzgârda kumlara saçılan insanların bazıları sabahleyin kalkmış, pür aydınlıkta, yeni günün sessizliğinde etrafa bakınmaya koyulmuştu.

Yakınlardan, ıssız kumulun ardından bir el ateş sesi yükselmişti. Uykulayan Sufyan olduğu yerde oturmuş, dinlemeye koyulmuştu. Aydın ötede uyuyan ve uyanmak bilmeyen Muhammed'i bırakıp onun yanına koşmuştu.

Halkın tümü canlıydı ama hayat, insanların iradesiyle yaşanmıyordu artık, neredeyse aşırıyordu onların gücünü. Varlıklarını nasıl kullanmaları gerektiğini pek bilemeseler de ileriye bakıyor-

du insanlar; koyu renk gözler bile umursamazlıktan aydınlanmıştı, ne dikkat, ne görüm gücü vardı bu adeta körelmiş ya da vadesi tümden dolmuş gözlerde; bir tek Aydın canlı kalmak istiyordu, henüz çocukluğunu ve yedeğindeki annelik enerjisini harcamış değildi, ısıltılı gözlerle bakıyordu kuma hâlâ.

Kumulun ardında iki el daha ateş edilmişti. Aydın oraya bakmaya gitmiş ama sesin geldiği yeri hemen bulamamıştı. Diğer insanlardan onunla giden olmamıştı: Düşmandan korkmuyor, dost ya da yardımcı beklemiyorlardı.

Aydın dördüncü kumulu da geçmiş ve aşağıda, uyuyan ya da ölü bir adamın, yamacında koyu renk bir kuşla yattığını görmüştü. Küçük kız kumluk yamaçtan aşağı inmiş, Çagatayev'i tanımıştı. Ellerini yüzünde gezdirmişti: Sıcaktı, ağzından nefes yükseliyordu.

"Uyu!" diye fısıldamıştı ona Aydın ve Çagatayev'in uykusunda yarı aralık duran gözkapaklarını örtmüştü parmaklarıyla.

Sonra Aydın ölü kuşu kemerden kurtarmış, bacağından tutup halkının olduğu yöne sürüklemişti kumların üzerinden. Tüm insanlar kuşun çevresinde toplanmış, açgözlülük sergilemeden bakmışlardı ona: Yemek hayal etmekten vazgeçmişlerdi. O zaman Aydın Tagan'ın fırlatıp attığı pantolonundan bıçağını çıkarmış ve kuşun tüylerini yolup etini küçük parçalara ayırmaya koyulmuştu. Yiyebilecek durumdaki herkese öncesinde kanını ve süyunu emdiği birer parça kuş eti vermişti. Halk et parçalarını yutmuş, tüm kemikleri iliğine kadar kemirip sömürmüş, yolunan tüyleri emmiş ama karnını doyuramamış, iştahının açıldığıyla kalmıştı; hiçbir şey yememek en iyisiydi, çiğnemeye ve sindirime gidecekti şimdi son güçleri.

Aydın Çagatayev'in yanma dönmüştü. Halk orada başka vurulmuş kuşlar da olabileceğini düşünerek kızın peşinden gitmişti. Fakat insanlar şimdi fena halde yavaş yürüyor, hatta kimileri ellerinden destek alarak emekliyordu; böylelerinden biri de, bir yandan Molla Çerkezov'un emeklemesine yardım eden annesiy-

di Çagatayev'in. Kimi insanlar yerlerinde kalmıştı, zira iskeletlerini sürüklemeye yetecek güçleri yoktu. Biraz ilerleyen Aydın'ın durup peşi sıra sürüklenen insanları beklemesi gerekiyordu uzun uzun. Ve insanlar ancak akşama doğru varmıştı ardında Çagatayev'in yattığı kum tepesine. Bu hareket süresince Aydın devamlı, devinen insanların kemiklerinin sürtünüp gıcırdayışını duymuştu, herhalde eklemelerini örten tekmil yağ kurumuştu ve kemikleri can çekiyordu.

Nurmuhammed uzaktan halkın ilerleyişini görmüş ama ilgilennemişti. Yakın civarda tuzlu da olsa su bulmaktı öncelikli niyeti, aksi takdirde Hive vahasına varamayacaktı. Aydın'ı almak için sonradan dönmeye karar vermişti, su bulup ona da içirecek, sonra onunla birlikte buraları bırakıp ebediyen Afganistan'a gidecekti.

Çagatayev, rüyasında duyduğu acıdan ağlayarak uyandı; acıyı rüyasında gördüğünü, şimdi geçeceğini düşünmüştü. İki koyu renk kuş, evvelki dişi ve yeni bir erkek uzaklaştılar yanından. Vücudunu emici gagalarıyla üç kez didiklemiş, göğüs, diz ve omuz etini kemiğine varana kadar delmişlerdi. Azıcık uzaklaşan kuşlar durup boyunlarını çevirdiler ve Çagatayev'e baktılar, her bir kuş tek gözüyle. Nazar revolverini çıkardı ve vakit harcamadan, yaralarından fazlaca kan akıp uykuda topladığı güç yok olmadan kuşlara ateş etmeye koyuldu. Kuşlar havalandı. İki el ateş edebildi onlara Çagatayev ve kuşlardan biri kanatlarını indirip, ayaklarını altına toplayıp oturuverdi; sonra başını kuma dayadı ve yorgunluktan gına getirmiş gibi boynunu uzatabildiği kadar uzattı; tüyleri ve yöresindeki kumlar kuşun boğazından akan kanı emiyordu. Kuşun gözlerinde kayıtsız bir bakış belirdi, sonra gri bir

zarla perdelendi gözler. Diğer kuş yükseğe uçtu, oradan kısa ve boğuk bir feryat kopardı, sanki boş yeraltından seslenmekteydi; sonunda güneş ışığının sisinde kayboldu.

Kumulun ardından Aydın belirdi. Ölü kuşun yanma gidip ayağından tuttu ve Çagatayev'in önünden geçirerek sürükledi.

"Aydın!" diye seslendi ona Nazar.

Kız Çagatayev'e yanaştı.

"Su versene, yandım!" dedi Çagatayev rica yollu.

Aydın ölü kuşu sürükledi ve dizlerinin üzerine çöküp boğazını Çagatayev'in dudaklarına dayadı, sonra ıslak boğazı sıkarak Çagatayev'in ağzına kan sağmaya koyuldu.

"Sen böyle ölü gibi yat mahsustan," dedi Aydın. "Kuşlar uçuşsun yanma, çakallar koşup gelsin, öldür onları, biz de karnımızı doyuralım..."

"Diğer insanlar nerede peki?" diye sordu Çagatayev.

"Orada, geliyorlar," dedi Aydın göstererek.

Çagatayev ondan varsa su getirmesini ve yaralarını yıkamasını rica etti. Aydın onun yaralarını inceledi, içlerindeki giysi yünlerini temizledi, sonra tükürüğün vücudu iyileştirdiğini bildiği için diliyle yaladı yaraları.

"Yok bir şey, ölmeyeceksin, yaralarına bak, küçük küçük," dedi. "Yine uslu uslu yat, yoksa kuşlar bir daha gelmez..."

Aydın kuşu kum tepesinin ardına sürükledi; burada, derin çukurluğun sessizliğinde halk yeni konak yerine yerleşmişti. Kuş hemen bitirildi; her gün yemek yiyen o uzak insanların, Aydın'ın dağıttığı yolunmuş kuş eti parçalarıyla doyması olanaksızdır tabii, ama büyük açlığın insanları burada buncacık yemekle neredeyse doymuş, en azından vücutları biraz ümit ve teselliye kavuşmuştu.

Yine karardı hava. Sufyan kumu nemli ufkuna ulaşana değin eşeledi ve susuzluktan yanarak emmeye koyuldu onu. Kimi insanlar da Sufyan'ın hareketlerini görüp yanına vardılar ve kumla sudan ibaret akşam yemeğine ortak oldular. Nurmammed so-

ğuktan korkmuş, geceleyin aralarına sokulup ısınmak için insanların yanına gelmişti.

Sabah erkenden Muhammed Aydın'ı uyandırdı, kucağına aldı ve ebediyen Afganistan'a götürmek üzere yola düzölmeye hazırlandı.

Çagatayev eskisi gibi yatıyor, kuşların dönmesi ihtimaline karşı bekçilik ediyordu. Fişeklerini saymıştı – yedi tanecik kalmıştı. Kuşların muhakkak geri geleceğini biliyordu; erkeği öldürmüştü zira, renkli kanatlı dişiye uçup gitmişti ve ilk, belki de en sevdiği kocasını öldüren insanın işini bitirmek üzere dönerken yine yalnız olmayacaktı. Aydın Nurmuhammed'in kucağından fırlayıp Çagatayev'le vedalaşmaya koştu. Onu öptü Çagatayev, zayıf eliyle yüzünü okşadı ve gülümsedi. Yarı karanlıktı ortalık daha. Nurmuhammed ileride bekliyordu kızını.

"Gitme bir yere Aydın," dedi Nazar çocuğa. "Yakında kendimize ait bir mutluluğumuz olacak."

"Biliyorum," diye yanıtladı Aydın. "Ama o diyor ki gitmem lazımmış..."

"Çağır onu," dedi Çagatayev.

Aydın koca Nurmuhammed'i elinden tutup getirdi.

"Ölüyor musun?" diye sordu Nur Çagatayev'e. "Kuşlar seni çoktan didikleyip bitirdi sanmıştım."

"Kızı niye götürüyorsun yanında?" diye sordu ona Çagatayev.

"Öyle gerekiyor da ondan," dedi Muhammed.

"Bizimle kalsın!" dedi Nazar.

Aydın Çagatayev'in yanına, kuma oturdu.

"Kalacağım," dedi, "küçüğüm ben, canım çıkar, yürüyemem o kadar, istemem!"

Çagatayev dirseğine dayandı ve kızını kendisine çekti. Çiy düşmüştü; Nazar Aydın'ın su damlacıklarıyla bezenen saçını usulca yaladı diliyle.

"Yalnız git!" dedi Çagatayev Muhammed'e.

"Ölümlerin susma vakti geldi!" dedi Nurmuhammed. "Toprağa

dönüp uyu!" Ve Çagatayev'in yüzüne tente çizmeli ayağıyla bir tekme savurdu.

Çagatayev sırtüstü devrildi. Muhammed'in koynunda hâlâ orta dereceli memurların taşıdığı türden bir evrak çantasının durduğunu fark etmişti; belki de Nurmuhammed bütün ömrünü uzak yerlere geçici bir iş seyahati olarak görüyordu ve varoluşu onun için cazip kılan tek şey, tükettiği yeri bırakıp yeni bir yere gitme olanağıydı: Kalanlar varsın ölsündü!

Çagatayev düşünmeden ayağa kalktı hemen. Boş ve hafifti şimdi, vücudu rahatlamış, tüy gibi sallanıyordu. Aydın, düşmesi için kollarıyla karnına yapışmıştı. Ne var ki Nurmuhammed Aydın'ı belinden yakalayıp kaldırdığı gibi uzaklaşmaya koyuldu. Çagatayev onun peşinden atıldı ama devrildi, sonra gücünü toparlamayı deneyerek tekrar ayaklandı. Halsizlikten dünya gözlerinin önünde gelip gidiyor, bir beliriyor, bir kayboluyordu. Muhammed acele etmeden ilerliyor, yarı ölüden korkmuyordu.

"Nereye gidiyorsunuz?" dedi Çagatayev olanca gücüyle.

Aydın Muhammed'in kucağında ağlamaya başladı.

"Al beni, Nazar Çagatayev... Afganistan'a gitmek istemiyorum: Burjuvalar yaşıyor orada..."

Nereden biliyordu burjuvaları?.. Çagatayev bir daha düşmedi, yüce yaşam fikriyle dolmuştu yeniden, sertleşen eliyle revolverini kaldırdı ve Muhammed'e durmasını emretti. Beriki silahı gördü ve koşmaya başladı. O sırada Aydın Muhammed'in boynunda bir yara olduğunu görerek uzun tırnaklarını içine geçirdi. Nurmuhammed feci bir sesle haykırdı ve kızın yüzüne vurdu, ama kolunu savuramayacağı kadar yakındı mesafe ve fazla canı yanmadı Aydın'ın tokattan. Ellerini yaradan çekmedi ve Muhammed'in boynunda asılı kaldı, o zaman layıkıyla vurabilmek için bıraktı onu Muhammed.

"Gördün mü nasıl canın acıyor!" dedi Aydın. "Dendi ama sana, kaçırma beni dendi, yapmayacaktın! Sense kaçırдың, *basmaç* seni! Şimdi katlan bakalım, katlan!"

Nurmuhammed'in yarasından kesif kan sızıyordu: Hasta yerin kurumuş kabuğunu koparmıştı Aydın.

Muhammed inledi ve kızı güçlkle silkeledi üzerinden. Sonra dönüp Çagatayev'e baktı ve Aydın'ı tekrar yakalayıp koşmaya koyuldu; boşa giden işe saygısı yoktu. Aydın'ı öldürmeden vurmazdı onu Çagatayev çünkü kızı göğsüne siper etmişti, ayaklarına ateş etti o yüzden. Kurşun isabet etti. Nurmuhammed gereksiz, yabancı biri gibi koşturdu yerden ve hızını alamayarak omuz üzeri kuma devrildi. Aydın'ı sakatlayabilirdi, ama neyse ki kız Muhammed'in düşmesine kalmadan kenara fırlamıştı ve kalkıp Nazar'a doğru koştu. Çagatayev Muhammed'i yok etmek için bir el daha ateş etmek istedi ama çok fazla fişegi yoktu, avlanmak ve halkını doyurmak için saklamalıydı kalanları.

Nurmuhammed kumda birkaç saniye yattı sadece, sonra hemen gücü kuvveti yerinde bir adam gibi kumulun dik yamacına doğru atılıp kaçmaya koyuldu. Bir yandan koşarken bir yandan da acıdan haykırıyordu çünkü hareket ettikçe daha da yırtıyordu yarasını, kendi haykırışını duymuyordu bile. Kumdan tepenin ardında gözden kayboldu, sesi de ebediyen sustu Çagatayev için. Aydın hayretler içinde dikiliyor, yitip giden Nurmuhammed'in arkasından bakıyordu hâlâ. Ölümünün yakın olup olmadığını düşünüyordu.

"Yanımızda sıkılmıştı," dedi Aydın boşluğa bakarak. "Ölür artık, sıkılmaz bundan sonra."

Çagatayev'le birlikte döndü geriye. "Çabuk yürü!" diyordu Nazar'a. "Kuşlar gelmeden kuma yat yine, yiyeceğimiz yok!"

Giderek daha da güçsüz düşen Çagatayev az evvel yattığı yere vardı ve yığılıp kaldı. Aydın halkın yanına, konak yerine yöneldi. Günün bitmesine daha çok vardı ama tüm insanlar kalan gıysı parçalarına sarınarak, uykuda yahut akıl boşluğunda ömürlerinden tasarruf etmek için yatmıştı.

Çagatayev halktan ayrı, kumdan geçidin ardında kalıyordu. Toplu kurtuluş için yalnızca en gerekli şeyleri düşünmeye çalış-

maktaydı. Dişı kartal yine canlı ve mutsuz gitmişti. İlk öldürdüğü kocası idiyse, ikinci sefer kimi vurmuştu peki? Herhalde ikinci kocasını... Hayır, kuşların âdeti böyle değildi, demek ki arkadaşını ya da kocasının bir akrabasını, belki de ortak intikamlarını almak için yardıma çağırıldığı kardeşini vurmuştu. Öyleyse, kocasının kardeşi de öldüyse, bu kez kimi getirmeye gitmiş olabilirdi?.. Eğer orada, ufkun gerisinde ya da uzak göklerde kendisine savaşta destek çıkacak birini bulamazsa tek başına geri döneceği muhakkaktı. Çagatayev emindi bundan, vahşi hayvan ve kuşların dayanılmaz, dolaysız duyguları olduğunu biliyordu. Gözyaşı dökerek, yüreklerini paralayarak kendilerine teselli, düşmana merhamet bulamazlardı içlerinde çünkü. Acılarını kavgada, düşmanın ölü bedeninde ya da kendi mahvoluşlarında tüketmeyi arzularak hareket ederlerdi.

Çölde geçirdiği ikinci ömrü ilerledikçe Çagatayev durmadan bir yerlere doğru yol aldığını, uzaklaştığını hissediyordu. Moskova şehrinin ayrıntılarını unutmaya başlamıştı; Ksenya'nın yüzünü belli başlı cansız hatlarıyla koruyabilmişti hafızası; üzülyordu buna, onu arada bir de olsa gözünün önüne getirebilmek için hayal gücünü zorluyordu; ne zaman suretini canlandırarak olsa Ksenya'nın dudaklarının kendisine bir şeyler fısıldadığını fark ediyordu, oysa o söyleneni bir türlü anlayamıyor, hatta işitemiyordu da uzaklardan gelen sesi. Ksenya'nın farklı renklerdeki gözleri ona şaşkınlıkla, belki de dönmesi uzun sürdüğü için üzüntüyle bakıyordu. Bir kuruntudan ibaretti oysa bu! Gerçekte Ksenya büsbütün unutmuş olmalıydı Çagatayev'i; ne de olsa çocuktu daha, yüreğinde cezbedici, muhteşem bir hayat sıkışıyordu ve tüm yok olan izlenimleri korumasına yetecek kadar yer yoktu orada.

Gün hiçbir derde derman olamadan boşa geçmekteydi. Çagatayev halkı bir, bilemedin iki kuş daha öldürerek beslemenin imkânsız olduğunun farkındaydı, ama öyle ulu bir insan da değildi ve yapılabilecek daha somut bir şey gelmiyordu aklına. Kuş avı boş bir iş bile olsa halsizliği geçene kadar ancak o gelirdi elinden.

Eski gücü olsaydı bozkırı arayıp tarar, on kilometre ötelere açılır, yabancı koyunları bulup getirirdi. Hiç değilse bir kişi elli-yüz kilometre yol gidip herhangi bir telgraf cihazına ulaşacak durumda olsaydı, Taşkent'ten yardım talep ederdi. Belki de gökyüzünde bir tayyare belirirdi! Ama yok, buradan geçmeleri düşük bir ihtimaldi, öyle pahalı bir aracı yormaya geçecek bir yeryüzü serveti yoktu henüz burada. Böylece sabretmekten, ceset taklidi yapmaktan ibaret olan, pek az fayda getiren sefil iş yine de avuttu Çağatayev'i; ertesi gün halkla birlikte memleketine, Sarıkamış'a doğru yola çıkmayı aklına koydu, durum ne olursa olsun.

Uyuyakaldı. Dünya yine değişip duruyordu gözlerinin önünde: Kâh canlanıp aydınlık ve gürültülü bir hal alıyor, kâh karanlık bir unutkanlığa itiliyor, sonra kafasının hasta kemiklerini delip bilincine sokularak sapıyordu karanlıktan da.

Akşamleyin Çağatayev belirsiz sesler duydu. Sağ elini revolverinin durduğu yere, sırtına sokup hazırlandı. Yanılmıştı, uçan kuşların sesi değildi bu. Annesi yere yakın başını sürüyerek yanına yaklaşmış, elleriyle vücudunu yoklayıp kuma bakan gözleriyle tüm civarı incelemeye koyulmuştu. Oğlunun ölü mü diri mi olduğunu kontrol etmiyordu Gülçatay, acıdan körelen gözleriyle ölü kuş arıyordu. Tuhaf, gıcırtilı sesler yükseliyordu bedeninden; iskeletinin kuru kemikleri sürtünmeye güçlkle, sızlayarak katlanıyordu. Gülçatay hareket edebilmek için topraktan destek alarak, kumları elleriyle geri geri iterek yavaşça uzaklaştı.

Kısa süre sonra sürtünen kemik seslerini tekrar işitti Çağatayev. Tepetaklak olan uykulu bilincini alt ederek seslere yoğunlaştı. Kumdan geçidin öte tarafında bir şey kıpırdanıyordu. İhtiyar Vanka bakıyordu Çağatayev'e oradan; yanı başında belli ki aşağıdan, kumulun diğer tarafından gelen Sufyan göründü, sonra birinin seçilmesi güç yüzü belirdi; Aydımla oracıktaydı, ışığı göremeyen Molla Çerkezov da. İnsan yüzleri giderek çoğalıyor, her biri Çağatayev'in bulunduğu yöne bakıyordu. Çağatayev de onlara yöneltmişti bakışlarını. Ölümüne meyleden kemiklerin sür-

tünüşü işitilmiyordu artık. Birçok göz yatan adama çevrilmişti – tamahkâr değildi bu gözler, yalvarmıyordu, kayıtsızdı. Aydım dışındaki tüm insanların gözleri Molla Çerkezov'un kör gözleri gibi bakıyordu. Gözlerinde enerji ve düşünceli bir ifade olmasına yetecek kuvvet kalmamıştı insanların yüreklerinde. Sırf yiyecek sezgisiydi onları buraya getiren, ama bu duygu da sıradan bir insanınki gibi öfkeli yahut acımasız değil masumdu, tatmin edilmemeye razıydı çünkü akıl desteklemiyordu artık duyguyu.

Çagatayev'den ne bekliyordu bu insanlar? Bir-iki kuşla doyacaklar mıydı sanki? Hayır. Fakat birer yolunmuş kuş eti parçası alabilirlerse kederleri sevince dönüşürdü. Et onları tok tutmaz ama ortak yaşamla ve birbirleriyle bütünleşmelerini sağlar, iskeletlerinin gıcırdayan kuru kemiklerini yağlar, onlara gerçeklik hissi verirdi, var olduklarını anımsarlardı. Burada yemek aynı anda hem ruhu besliyor, hem de manasızlaşan uysal bakışların yeniden ışıldamasına, güneşin yeryüzüne dağıttığı ışığı görmesine yarıyordu. Çagatayev o an karşısında olsa tüm insanlığın da kendisine bu şekilde bakacağını tahmin ediyordu, böyle beklenti dolu, ümitlerinin boşa çıkmasına razı, aldanmışlığına katlanmaya ve sil baştan hayatın çeşitli kaçınılmaz işleriyle uğraşmaya hazır.

Çagatayev gülümsedi; elemle azabın hayalet ve rüyadan ibaret olduğunu biliyordu, Aydım bile çocuk gücüyle yıkabilirdi onları bir çırpıda; yürekte ve dünyada kafese tıkılmış gibi çırpınan, salıverilmemiş, henüz denenmemiş bir saadet yaşıyordu; her insan onun gücünü hissederdi ama salt sızı olarak, çünkü saadetin hareket alanı kısıtlıydı ve dar yerde sıkışmaktan ötürü iskelet içindeki yürek gibi sakat kalmıştı. Yakında halkının kaderini değiştirecekti Çagatayev. Kendisini izleyen halka elini salladı. Aydım Çagatayev'i anladı ve avlanmasına engel olmamaları için uzaklaşmalarını buyurdu insanlara.

Gece henüz başlarken, tüm insanlar kendinden geçtiğinde, Aydım yabani koyunları aramak için tek başına bozkıra açıldı. Suf-

yan ve İhtiyar Vanka'ya da uzun kumullar arasındaki küçük bir vadide elleriyle çukur kazmalarını buyurdu. Orada, kumun altında su toplamaya elverişli kil zemine rastlamış, küçük bir delikten biraz su içmişti. Yiyecek bulunamadığında suyun da insanı beslediğini biliyordu Aydın.

14

Gece kumların üzerinde sürmekteydi. Çagatayev sağ yanma yatmış uyuyordu; rüyalar susuzluğu, açlığı, güçsüzlüğü ve her tür acıyı yerinden ederek doldurmuştu içini. Toprak ve çocukluk kokan bir yaz gecesi, elektrik ışığıyla aydınlatılmış bir bahçede büyük, büyümüş Ksenya'yla dans ediyordu, kavakların doruğunda uzak, henüz işitilmeyen bir ses gibi yanan şafağın arifesinde. Ksenya onun dikkatli kollarında acı çekiyordu, gözleri uyurmuş gibi kapalıydı. Doğudan, tanyerinden esen rüzgâr ağaçların aralarından geçerek dans eden kadınların elbiselerini kıpırdatıyordu. Müzik çalıyor, ilk ışıklar ve rüzgâr suskun, mutlu insanların yüzlerini yalıyordu. Sonra müziğin sesi dindi, ortalık iyiden iyie ağardı, Çagatayev uyuyan Ksenya'yı kucağında taşıyordu. Ansızın ışığın yerini karanlığın aldığını gördü, başına bir ağırlık saplandı ve düşerken sırtüstü döndü, küçük bir kız gibi kollarında tuttuğu Ksenya'yı incitmemek için: Üzerine düşün ve ölmesindi. Kollarıyla daha güçlü, sıkıca kavramak istedi onu, oysa artık yanında değildi Ksenya. Çılgılık attı Çagatayev, yattığı yerden fırladı karanlıkta, derken yine başına ve göğsüne denk gelen iki keskin darbe olduğu yere yapıştırdı onu.

Kocaman kuşlar üzerine yıkılıp tekrar yükselerek ona gagalarıyla vuruyor, giysisini ve vücudunu tınaklarıyla yırtıyordu. Çagatayev ayağa fırlamaya çalışıyor ama fırsat bulamıyordu; acıdan ve ağır, saldırgan kuşların yeni darbelerinden gücünü yitiri-

yor, etrafında ıssız gece, son kaniyle ıslanmış vaziyette sağa sola dönüyor, şiddetli bir çaresizlik içinde elleriyle kumları tırmalıyordu. Ta derinlerinde, yok olan yaşamın kalıntıları arasında gizlenen azgın gücü uyandırmak için haykırmak istiyordu ama kartal gagalarının diken gibi batan darbeleri ve damarlarını koparan tırnakları, içine hava almasına kalmadan haykırışını kesiyordu. Kuş kanatlarının rüzgârı onu savuruyor, bu fırtınada nefes alamıyor, kuşların döktüğü tüylerden boğulacak gibi oluyordu. Çagatayev ilk iki gaga darbesinin başına, ensesine yakın bir yere geldiğini anladı, şimdi oradan boynuna kan sızılmaktaydı; bir de göğüs uçlarından birisi kopmuş olmalıydı, kaşıntılı, isyana sürükleyecek denli sızılı bir yarası vardı göğsünde.

Nihayet bir saniyeliğine ayağa fırlamayı başardı Çagatayev. Üzerine düşecek ilk kuşu yakalayıp elleriyle boğmaya hazırlanarak kollarını araladı. Kartallar havadaydı ve üzerine atılmak üzere hızlanıyorlardı. Çagatayev ayağıyla revolverine bastı ve onu kavramak için hızlıca eğildi ama fırsat bulamadı, kuşlar sırtına saldırdılar. Neyse ki bu kez akli başına gelmiş, yeni gaga yaralarının sayısına bakarak üç kartalla karşı karşıya olduğunu hesap edebilmişti. Çagatayev revolverini kaparak arkasına yapışan kuşları silkelemek ya da ezmek maksadıyla sırtüstü devrildi ama gücüne tam hâkim olamayıp gelişigüzel, yanlamasına düşüverdi, kartallarsa alçaktan uçarak kenarlara kaçıştı. Çagatayev isabetli nişan alabilmek için ayağa kalkmaya davrandığında iskeletinin tüm harap kemikleri gıcırdayıverdi tıpkı insanların kemikleri gibi. Sese kulak verdi ve acıdı vücuduna, kemiklerine; bir zamanlar annesi kendi bedeninin yoksulluğundan bir araya getirmişti onları, hem aşk ve tutkudan ya da zevkten de değil, sırf yaşam öyle gerektirdiği için. Başkasının malı gibi hissetti kendini Çagatayev, yoksulların şimdi boşa harcanmaya çalışılan son mülkü gibi ve öfkeye kapıldı. Derhal ve kararlı bir şekilde doğrulup oturdu kumun üzerinde. Kartallar çok da yükseğe çıkmamışlardı, kanatlarını kısıp yine olanca hızlarıyla üzerine yürüdüler. İyice yak-

laşmalarına izin verdi, sonra çekti tetiği Çagatayev. Doğru saymıştı, üç kartal vardı havada; şimdi serinkanlılıkla, kendini ikinci bir insan, bir yakını, yardıma muhtaç bir dostuymuş gibi kolayca, isabetli atışlar yapıyordu. Son sürat uçan kartallara çok yakından beş kurşun sıktı. Kuşlar tepesinde alçaktan uçarken havada bir ıslık sesi duyuldu, hız kesemiyorlardı artık çünkü ölüydüler ya da ölümcül yaralar almışlardı. Çagatayev'in birkaç metre ötesine, karanlık gece kumuna düştüler.

Çagatayev endişe ve yorgunluktan titriyordu. Kumda bir in kazıp içine girdi, kendisi uyurken yırtık yaralarından ne kadar kan akacağını düşünüp tasalanmadan, sağlığını ve gelecek yaşamını önemsemeden ısınıp uyumak için büzüşerek yattı.

Aydım o gece epeyi uzaklara gitmişti; bir süre sonra bitkin düşüp uzandı ve Çagatayev'in silah seslerini duymadan uyuyakaldı. Fakat çok geçmeden fazlaca uyumasının iyi olmayacağını anımsayarak tedirgin bir şekilde uyandı ve yeniden yürümeye koyuldu. Geceyarısının yoksul ayı uzak toprakların ardından çıkıp kumları alçak ışığıyla aydınlattı. Aydım çevresine basiretli gözlerle baktı. Yeryüzünün bomboş olmasının imkânsızlığına inanıyordu. Kumda bütün gün yürüdüğünde muhakkak bir şeylere rastlar, bir şeyler buluverirdi kişi: Ya su, ya koyun, ya bir sürü kuş görürdü, birinin kayıp eşeği çıkardı yoluna ya da yakınlardan çeşitli hayvanlar geçerdi koşa koşa. Yetişkin insanlar ona çölde de her uzak ülkede olduğu kadar mal mülk bulunduğunu söylemişlerdi, gel gör ki insan azdı çölde, o yüzden başka bir şey de yokmuş gibi gelirdi kişiye. Oysa Aydım'ın aklı kumlardan ve Amuderya'nın bastığı saz ormanlarından daha zengin ve iyi bir memleketin bulunabileceğini kesmiyordu.

Aydım en yüksek kumulun üzerinde duruyordu. Ayın yanıp sönen ışığı bir yöne doğru çekti dikkatini; diğer yönlerden titremeden geçiyordu ışık ama orada bir şey engelliyordu aydınlığını. Işığın karardığı yere gitti ve az sonra küçük bir yavru koyunu seçebildi Aydım. Kuzucuk küçük bir tepenin üzerinde ayaklarını-

la kumu tırmalıyor ve sağa sola öyle bir püskürtüyordu ki, uzaktan, incelen karanlığın içinden, engebeli çölün hayaletleri üzerinden mühim, esrarengiz bir hadise gibi görünüyordu bu.

Küçük kuzu galiba kuma gömülmüş bahar otçuklarını seçip onlarla besleniyordu. Aydın tepeye sessizce tırmandı ve koyun yavrusunu kucakladı. Kuzu diremedi, insana ilişkin en ufak bilgisi yoktu zira. Aydın onu yere yatırdı ve kanını içip doymak için cılız boynuna dişlerini geçirmek istedi. Fakat o sırada kumunun altında insanlar gibi sık nefesler alarak ayaklarıyla toprağı kazan, böylece derindeki gizli suya erişmeye çabalayan çok sayıda koyunu gördü. Aydın kuzuyu bıraktı ve kumuldan koşar adım inip sürüye yöneldi. En uçtaki koyuna varmasına kalmadan koç fırladı önüne ve durup kavgaya hazırlanırcasına başını eğdi. Aydın bir süre oturdu onun karşısında, küçük aklıyla ne yapması gerektiğini düşündü. Sürüyü saydı: Yirmi dört baş hayvan vardı, buna kuzu ve sürüye ayak uyduran iki keçi de dahildi. Kazı işine dalan koyunlardan en yakındakine doğru emekledi yavaşça, koç da beklenti içinde peşinden gitti. Aydın eliyle koyunun kazdığı çukurun içindeki kumu yokladı – kuruydu, hissedilmiyordu su. En yakındaki koyunların dudaklarında, çektikleri eziyete delalet eden köpükler birikmişti, arada bir ağızlarına aldıkları kumu son tükürükleriyle birlikte atıyorlardı geri. Kum susuzluklarını gidermediği gibi asıl onların öz suyunu emmekteydi. Aydın koça yanaştı: Çok zayıf değildi, susuzluktan ve koyunların başı sıfatıyla sürdürdüğü hayatın sıkıntılı vazifelerinden ötürü güçlkle nefes alıyordu yalnızca. Aydın koçu boynuzundan tuttu ve peşinden sürükledi. Koç hemen yürüdü, bir ara aklını başına toplamak için duracak gibi oldu ama Aydın onu çekti ve peşinden yürüdü koç. Kimi koyunlar başlarını kaldırdılar ve çalışmayı bırakıp küçük kızla koçun ardından gittiler. Kalan keçiler ve diğer koyunlar da kısa süre sonra yetiştiler koçlarına.

Aydın koçu aceleyle çekiyordu peşinden; mekân hafızası kuvvetliydi aslında ama kendisine kumdan su çıkardığı o derin vadi-

ye vardığında şafak sökmüş, gökyüzünde ay sönmüştü. Sürüyü orada bıraktı, koyunlar yine ayaklarıyla kumu eşelemeye koyuldular, kendi de halkının hep bir arada gecelediği yere gitti. Vadi de tek bir kuyunun bile kazılmamış olmasına içerlemişti Aydıml. İhtiyar Vanka ve Sufyan ya ölmüş, ya üşenmiş ya da belki kendileri içmiş, başka hayatları umursamamışlardı.

Aydım konak yerinde uyuyanları ve şuursuzları teker teker yokladı: Alışmışlardı yaşamaya, nefes alıp veriyorlardı, ölen yoktu. Aydıml, Sufyan'la İhtiyar Vanka'yı uyandırdı ve koyun sürüsünü gütmelerini buyurdu, kendi de yemeğe çağırmak üzere Çagatayev'in yanına gitti.

Çagatayev Aydıml'ın tüm çabalarına rağmen uzun süre uyanmak bilmedi; yavaş yavaş ölüyordu, çünkü kanı uykusunda hiç durmadan ağır ağır sızmıştı içinden ve yaralardan seyrek silkinişlerle çıkıp kumda durulduğu görülebiliyordu. Aydıml her şeyi anladı; tekrar halkın yanına konak yerine döndü, ama insanların hepsi sürünün yanına yollanmıştı bile, herkes elinden geldiğince: Kimi emekliyor, kimi ayaklarının üzerinde sürükleniyor, kimisi de bir diğerrinin yardımından faydalanıyordu. Aydıml gözleriyle halkı tarayıp giysileri daha sağlam ya da yumuşak olanları taradı ama istediğini bulamadı. İnsanların üzerinde kıyafet namına sadece dökük, delikli ya da ufacık şeyler kalmıştı. Molla Çerkezov'un yumuşak şalvarı vardı ama körlüğünden ötürü kirlenmişti. Aydıml, kendi sırtındaki gömleği çıkarıp inceledi: İdare ederdi, hem küçüktü o daha, ihtiyarlar gibi mikrop, hastalık toplamamıştı henüz, gömlek yalnızca teri ve vücudu kokuyordu, kirli değildi – çöl tertemizdi zaten. Aydıml, Çagatayev'in yanına döndü, gömleğini şerit şerit yırtıp Nazar'ın vücudunda ve kafasında kanın görüldüğü tüm yaraları sardı. Çagatayev uyanmıştı ve küçük kızın rahat çalışabilmesi için dönebiliyordu. Gözlerini açtığında Aydıml'ı, öldürdüğü kuşları ve kumu yoğun bir alacakaranlığın arkasından görür gibi olmuştu, oysaki sıradan güneşli bir sabah sürmekteydi. Kartalları seçebildi ve en büyük kuşun o dışı

kuş olduğunu gördü, diğer iki kartal çok daha küçüktü: Çocuklarıydı bunlar dışının. Kocasının en sadık dostlarıyla, çocuklarıyla gelmişti buraya.

15

Can dört gün boyunca yemek yiyerek acı ve musibetlerden silkindi, kendine geldi. Aydın kimsenin fazladan bir şey yememesine özen gösteriyor, yemeğe fazla asılanları durduruyor yahut gözlerine vuruyordu, aksi takdirde canları acımazdı. Çagatayev'in vücudundaki yaralar zar bağlamıştı ve iyileşiyordu; kendisine etek ve bluz dikmesi için Aydın'a iç çamaşırlarım vermişti, kız çıplak geziyordu zira. Ömrü boyunca günlük hayatta gereken alet edevatı –kibrit, iğne, iplik, çuvaldız, kimliği hakkında eski mi eski bir doküman, bir ufak bıçak ve diğer malları yani– üzerinde gezdiren Sufyan, Aydın'dan giysilerini yamamasını rica etmişti. Aydın ihtiyarın sabahlığındaki tüm büyük delikleri dikmiş, hazır işe girişmişken halkın tüm harap giysilerini de onarmış, vücutlarını gösteren yerlerini yamamıştı; kıyafetsizlere de bir şeyler dikebilmek için kumaştan tasarruf etmesi ve birçok kişinin giysilerini kısaltması gerekmişti. Bu parçalardan Tagan'a koca bir pantolon ve gömlek çıkarmıştı, zira Tagan hayata son vermek gerektiğini düşündüğü sıra kumlara fırlatıp atmıştı kendi elbisesini, o zaman bu zamandır da çıplak geziyordu.

Aydın'ın bu işi halletmesine dört gün daha harcandı, yalnızca İhtiyar Vanka ve Çagatayev yardım ediyordu yama ve dikiş işine. Bunun yanı sıra Aydın halkın genel yaşam düzenini, yiyecek paylaşımını, uykusunu denetliyor, kalan koyunlar zayıflayıp vücutlarını boşa harcamasınlar diye otlatılıp suvarılmalarını sağlıyordu. Geceleri Aydın her bir koyunu bir insana bağlıyor, koçuyorsa kendi yanına yatırıp, bir ucunu hayvanın boynuna sımsıkı

bağladığı sicimin diğer ucunu kendi karnına doluyor ve kördüğüm atıyordu. Bu temkinlilik sayesinde tüm gece yiyip içmeden yatsalar ve kilo alamasalar da tek koyun bile kaçmamıştı. Aydım'ın koyun sürüsünü getirmesinden dokuz gün sonra, sabahleyin, halk tekrar memleketine doğru yola koyuldu. Şimdi on koyun ve bir koç kalmış, on üç baş ve üç kartalsa yenmişti. İnsanlar artık daha rahat yürüyor ve kendilerini anımsamak için hafızalarını zorlamaksızın var olduklarını hissediyorlardı.

Sarıkamış'a normal adımla topu topu üç tam günlük yürüme mesafesi kalmıştı. Fakat daha ikinci gün halk Üst Yurt'un gri yaylasını ve eteklerindeki karanlık yeri gördü: acı sularını nadiren sunan boş toprakların çukurluğunu. Herkes sevindi, orada mutluluk garantymiş, kapıları açık derli toplu evler sahiplerini beklemiş gibi aceleyle yürümeye koyuldu. Çağatayev annesini elinden tutmuş götürüyor ve gülümsüyordu, çocukluğundaki gibi heybetli bir gelecek yaşamın eşiğindeydi sanki, sabır gerektirecek eziyetli işlere hazırdı, yüreğinde kaçınılmaz zafere dair belirsiz, ürkek bir sezgi taşıyordu.

Üçüncü günün akşamı halk son aydınlık kumları, çöl sınırını aştı ve çukurluğun gölgesine doğru inmeye koyuldu. Çağatayev bu toprağı, solgun alkalili, kumlu killi zemini dikkatle süzüyordu: belki de Ormuzd'un aydınlık yazgısına ulaşamamış, onu yememiş fakir Ariman'ın kemiklerinin çürüdüğü perişan karanlık toprağı. Neden erememişti Ariman muradına sahi? Belki de Ormuzd'un ve o bahçelerle örtülü uzak ülkelerin diğer sakinlerinin kaderi ona göre yabancı ve iğrençti de ondan; ona huzur vadetmiyor, yüreğini cezbetmiyordu bu kader, yoksa o sabırlı ve çalışkan adam Sarıkamış'ta da Horasan'da olanın aynısını yapmayı becerir ya da Horasan'ı ele geçirirdi...

Çağatayev insanların daha önce başaramadıkları işleri düşünmeyi seviyordu, çünkü kendisinin şimdi uğraşması gereken tam da buydu.

İki gün sonra halk çukurluğu geçmiş, Üst Yurt'un eteklerine

yaklaşmıştı. Çagatayev burada yayla yamaçlarından gelen bahar akıntılarıyla beslenen, suyu içmeye elverişli bir birikinti buldu. İnsanlar dinlenip devamlı yaşayacakları yeri seçmek için durdular yanında. Yalnızca üç koyun ve bir koç kalmıştı geriye. Fakat bu durum, tabiatın ürünlerinden en yoksul yerlerde bile faydalanmasını bilen Can gibi bir halkı korkutacak değildi. Aydım daha ilk günden *perekati-pole* otlarıyla dolu birkaç kör boğaz keşfetti. Otları çölden buraya güneydoğu rüzgârı kovalamıştı; ancak böyle ölü boğazlara düşmeyen *perekati-pole*'ler yamacı tırmanıp tepenin sırtlarına çıkıyor ve yayla boyunca devam ediyorlardı bozkıra uzanan yollarına.

Sufyan, Çagatayev'in gelişinden önce kaldığı mağaraya uğradı ve tüm halka mağara yakınlarına yerleşmesini tavsiye etti: Orada bozkır otlarıyla örtülü geniş, ferah bir vadi vardı ve Üst Yurt'tan inen, yazın ortalarına kadar kurumayan küçük bir dere geçiyordu içinden. Halk o vadiye doğru yöneldi ve yol boyunca eski konak yerlerine ait, ta hanlık zamanlarından kalma izlere rastladı. Kayda değer nesnelere değildi bunlar, sıradan boş bir araziydi burası: Sağda solda birkaç avuç kömür, kil topakları, herkesin unuttuğu, sıcak ve rüzgârın kemirdiği, obalardan kalma ölü bir kazık, toprağa gömülmüş eski bir çocuk takkesi vardı sadece – Aydım onu temizleyip başına taktı.

Sufyan'ın gösterdiği vadi yaşamak için elverişliydi. Büyük bir kısmı otlarla örtülüydü ve şimdi, yani yazın sonlarında bile tüm otlar ölmemişti: Sararmış sapların arasında canlı, yeşil bitkiler denk gelebiliyordu. Dere yatağı boştu ama Sarıkarış'ın bir-iki kilometre içlerinde suyun aynamsı yüzeyi seçiliyordu: Dağ deresinin baharda ve yaz başlarında döküldüğü göldü bu ve var olmak için bu kadarı yeterliydi. İnsanlar vadinin munsabına girdiklerinde çok sayıda kaplumbağa kaçışveriş ayaklarının dibinden ve uzaklaştıkları yerden boyunlarını yavaşça çevirip gelenlere baktılar: her bir kaplumbağa kara, keskin ve sevimli tek gözüyle. Çagatayev sevindi onları gördüğüne; dinlenmişti artık, kendine gel-

mişti: Eskiden olduğu gibi hayatta her şey olası geliyordu ona, en iyi yazgıyı derhal gerçekleştirmek olası.

Aydım'la birlikte Üst Yurt'un derinlerine, ölgün yüksek ovalarına açıldılar. Çagatayev orada ağaçlara ya da en azından kimi koyaklarda yetişen *saksau*'lara rastlamayı umuyordu; ağaç, iş alet ve gereçlerini yontmak için gerekliydi. Çagatayev yolda fazla yorulmasın diye Aydım'ı kucağına aldı, yanaklarını, gözlerini, saçlarını öperek taşıdı kızı – yüreği hafifliyordu böyle yaptığında. Bir başkasının bedenini ve yaşamını yanı başında hissetmeyi seviyor, bu kişinin içinde kendisinden daha esrarlı ve mükemmel, daha esaslı bir şey olduğunu düşünüyordu. Birinin elini tutma şansına sahip olduğunda sağlığının ve bilincinin düzeldiği çok olmuştu: zamanında Vera'nın, ondan önceyse kendisini seven ama genç yaşta hastalıktan ölen İktisat Enstitüsü öğrencisi başka bir kadının elini tuttuğunda mesela. Aydım da Çagatayev'in kafasına sarılıyor, parmaklarıyla saçlarının arasındaki iki kelliği okşuyordu – kartal yaralarının iziydi bunlar; küçük bir kartal yavrusunu olduğu gibi yediği hatırlıyordu kızın.

Çagatayev'in sadece bir çakısı vardı, bu yüzden başka hiçbir bitkinin bulunmadığı, tohumunu bir zamanlar bir kuş buraya havadan düşürmüş gibi kayalık boğazda tek başına büyüyen, yumuşak cins küçük bir ağacı kesip kökünden ayırması uzun sürdü.

İkamet için seçilen Üst Yurt vadisinde birkaç gün boyunca yalnızca iki kişi çalıştı: Çagatayev ve Aydım. Diğer insanlar kendilerine vadi yamaçlarında kazdıkları küçük mağaralarda uyukluyor, yakaladıkları kaplumbağalardan yemek hazırlıyor, ama onu da az buz, neredeyse isteksizce yiyor, günde bir kez de göle su içmeye gidiyorlardı. Üç koyun ve koça dokunulmasını yasaklamıştı Çagatayev; yedekte bırakmıştı onları, kara gün için. Nazar kim ölmüş kim kalmış anlamak için insanları saymış, bir çocuğun, üç yaşındaki o kızın eksik olduğunu görmüştü. Ne babası, ne annesi, ne diğerleri, hiç kimse bu küçük kızın, ufacık insanın nerede kaybolduğunu, tek başına, fark edilmeden nerelerde öldüğünü

söyleyemiyordu. Çöl rüzgârı ve kumların onu ne zaman sürükleyip götürdüğünü, ellerinden kopardığını hatırlayan kimse yoktu...

Çagatayev ve Aydın ilk *kurgança*'nın inşası için kil taşımaya koyuldu; kimse yardımcı olmuyordu onlara işlerinde. Çagatayev'in en sağlıklılar olarak belirleyip çalışmaya getirdiği Sufyan ve İhtiyar Vanka ikişer kere kil taşıdıktan sonra bırakmıştı işi. Toprağa oturup düşüncelere dalmışlardı, oysa yaşları itibariyle her şeyi düşünüp taşınmaya ve hakikate ermeye yeterince vakit bulmuş olmalıydılar.

O zaman Çagatayev tüm insanları topladı ve sordu: Yaşamaya niyetleri var mıydı? Kimse yanıt vermedi ona.

Birçok soluk göz, Çagatayev'e güçsüzlük ve kayıtsızlıktan kapmamaya gayret ederek bakıyordu. Çagatayev'in içi, halkının komünizme ihtiyacı olmadığı fikrinin kederiyle sızladı; halkın tek istediği, rüzgâr bedenini boşlukta yavaş yavaş dondurup savurana kadar kendinden geçmektir. Çagatayev hepsine sırtını döndü; tüm eylemleri, ümitleri anlamsız görünüyordu gözüne şimdi. Aydın'ı kucağına alıp ebediyen gitmeliydi buralardan. Bir kenara çekilip yüzüstü toprağa uzandı. Burayı bırakıp nereye giderse gitsin er geç geri döneceğinin bilincindeydi. Ne de olsa halkı yüzündeki fukaraların en fukarasıydı: Bedenini *hoşar*'larda, çöllerde yokluk çekerek tüketmiş, yaşam amacını unutmuş, bilincini ve merakını kaybetmişti, çünkü arzuları bir an için bile, bir nebze olsun gerçekleşmemişti; halk günlük kıt yiyeceğinin, yani kaplumbağaların, kaplumbağa yumurtalarının ve su içtiği biriktiden yakalamaya başladığı ufak tefek balıkların ona sağladığı mekanik hareketler sayesinde yaşıyordu. Halkın ortak mutluluğu bir elden kurma işine katılabilmesi için gereken cüzi de olsa bir ruhu kalmış mıydı sahiden? Yoksa içinde her şey çoktan çöküp gitmiş, yoksulun akli denilen hayal gücü de ölmüş müydü?.. Çagatayev çocukluk anılarından ve Moskova'da aldığı eğitimden bilirdi ki, sömürünün her türlü insanın ruhunu sakatlamakla, onu ölüme alıştırmakla başlar, öyle kurulur egemenlik, başka tür-

lü köle köle olmaz. Ve sürer ruhun zorla sakatlanışı gitgide artarak, kölenin sağduyusu deliliğe dönüşene dek. Sınıf mücadelesi kölenin içindeki "kutsal ruhun" alt edilmesiyle başlar; efendinin inandığı şeyin, onun ruhu ve tanrısının yerilmesi affedilecek şey değildir, kölenin ruhuysa yalanla, yıkıcı emekle törpülenir durur. İhtiyar Vanka'nın hikâyesi hatırlıydı Çagatayev'in, onun günlerden bir gün Hive'de, cami avlusunda bir tavus kuşunu öldürmeye ve doldurmalık hayvan olarak bir Rus tüccara satmaya niyetlenişi. İhtiyar Vanka aceleyle kutsal bir kuş olan tavusa bir taş fırlatmış ama isabet ettirememiş. Uzakta, bitkilerin içinde bir bekçi ya da yabancı bir adam belirmiş o sırada. İhtiyar Vanka çalılarının arasında eline geçen bir şeyi yakalayıp tavus kuşunun kafasına fırlatmış. Tavus Vanka'nın kendisine attığı parçayı yutuvermiş, doyurmuş karnını, ardından rezil sesiyle bağırmaya başlamış kesik kesik. İhtiyar Vanka elleriyle boğmak için üzerine atılmış kuşun ama nafile, yanında biten Müslümanlar İhtiyar Vanka'yı yakalayıp sokağa çıkarmış, öldüğüne kanaat getirinceye kadar dövmüş, sonra da kullanılmayan bir arğın içine fırlatmışlar. Adamlar onu sakatlamaya çalışırken Vanka yüzünü örtüp duruyormuş elleriyle, işte ellerinin kokusundan da kutsal tavusa attığı ikinci şeyin kurumuş dışkı parçası olduğunu anlamış. İhtiyar Vanka hendeğin içinden canlı çıkmış çıkmasına ama sonraları tüm uçan ve oturan kuşlara, özellikle de güvercinlere pis bir şeyler fırlatmaktan hoşlanır olmuş, uzun seneler geçip de bu meşgaleyle olan ilgisini tümüyle yitirene kadar.

Çagatayev tepesinde bir hayvanın sesli sesli nefes aldığını duydu, bir koyun olduğunu düşündü bunun. Ne var ki hayvan Çagatayev'in kulağını ağzıyla yakalayıp dişsiz etleriyle ovuşturmaya koyulmuştu. Bu, halkının Amuderya'daki yurdunda gördüğü o kızgın ama bitik köpekti. Çölü geçerlerken insanların yanında değildi, ya bir yerlerde yoldan sapmış ya da terk edilen bir konak yerine tek başına bekçilik etmek üzere kalmış, canı sıkılınca da anlaşılın geçmiş yıllarda ona da ikametlik etmiş Sarıkamış'a gel-

mişti doğruca. Çagatayev köpeğin kafasını tuttu ve yatsın diye toprağa dayadı. Köpek itaatkârca yattı, yorgunluktan titriyordu; ihtiyar, vahşi, eziyetli yaşamını bitirip noktalamaktan âcizdi; hem saadetinden de emindi hâlâ, onun içindir ki sabrında ve titreyen zayıf vücudunda iyilik mevcuttu.

Köpek Çagatayev'in yanında uyuyakaldı. Aydınım iki kilometre öteden tulumla su taşıyarak çıplak elleriyle tek başına kil yoğuruyordu. Çagatayev ayıldığında çevresinde birkaç adam oturmuş uyanmasını bekliyordu. İçlerinde en yaşlıları olan Sufyan, halkın şu an özellikle ruhsuz idare ettiğini söyledi Çagatayev'e; kendi niyetini bilmiyordu halk, yiyeceklerin en iyisine heves etmiyor, yüreğinin en cılız sıcaklığıyla ısınıyor, bu sıcaklığı da otlardan, kaplumbağalardan, balıktan ve yiyecek bir şey yoksa kendi kemiğinden alıyordu.

Sufyan köpeği itip Çagatayev'in kulağına eğildi. Köpek insanlara açgözlüce ve üzgün üzgün bakıyordu. Karanlık, çetin ümidini öldüklerinde tüm insanları yeme arzusuna bağlamıştı. Ayrı, düz bir yoldan gelmemişti buraya; halkı epeyi ötelere takip etmiş, gündüzleri bozkır kartalları ve diğer vahşi hayvanlar tarafından fark edilmemek için derin kumlara gömülmüş, çölde devrili kalan insanları yemişti. Sufyan şöyle dedi Çagatayev'e:

"Yanlıı düşünüyorsun sen. Halk yaşamasını bilir ama istemiyor. Pilav yemek, şarap içmek, bir sabahlığa, bir obaya sahip olmak istedi diyelim; yabancı insanlar yanına gelip de der mi ki, ne istersen al, şarap, piriñç, deve senin olsun, yeter ki mutlu ol..."

"Kimse bir şey vermez," diye yanıtladı Çagatayev.

"Az bir şey verirlerdi bize," dedi Sufyan. "Bir avuç piriñç, bir çörek, eski bir sabahlık, *bahşi*'lerin akşam şarkısı – çok eskiden sahiptik bunlara, bey *hoşar*'larında çalışırken..."

"Küçükken annem bana karnımı kendi kendime doyurmamı öğütlemişti," dedi Çagatayev. "Az şeyimiz vardı, ölüyorduk."

"Az ya," dedi Sufyan. "Ama hep çok şey istedik biz: Koyun istedik, bir eş, arık suyu – ruhun içinde insanın mutluluğunu sakla-

mak istediği boş bir yer her zamankidir. Az şey için de çalıştık ama, iki lokma ucuz yemek için, kemiklerimiz kuruyana kadar hem."

"İlk önce ruh öldü," dedi Çagatayev. "Evet, önce yürek hissetmez oldu. *Perekati-pole* çalısı bile topraksız bir emekçiden daha özgür ve canlıdır."

Sufyan aynı fikirde değildi.

"Ruh ölmez," dedi. "Yabancılaşır. Kötünün iyi olduğunu düşünür. İçimizde sıkılır. Var olmayanı hayal eder ve asla var olmayacak şeyleri vadeder."

"Başkasının ruhunu veriyorlardı size," dedi Çagatayev.

"Başka türlüünü bildiğimiz yoktu," diye yanıtladı Sufyan. "Diyorum sana, azıcık yemek için çalışmaktan ve açlıktan ölüye döndüysek, ölümümüz dahi mutluluğu kazanmamıza yeter mi?"

Çagatayev ayağa kalktı.

"Yaşasanız yeter! Şimdi bizim ruhumuz var dünyada, başkası da yok."

"Duydum," dedi kayıtsızca Sufyan. "Biliyoruz, zenginlerin hepsi ölmüş. Ama sen beni bir dinle." Sufyan Çagatayev'in eski Moskova pabucunu okşadı. "Halkın yaşamaktan korkuyor, unutmuş ne olduğunu, inanmıyor da. Ölü taklidi yapıyor, yoksa mutlular ve güçlüler yine gelip eziyet eder ona. Az bir şey bırakmış kendisine, kimsenin istemediği bir şey, kimse açgözlülük etmesin diye gördüğünde."

Sufyan yanındaki insanlarla birlikte uzaklaştı. Çagatayev Ay-dım'ın yanına yollanıp akşama kadar çalıştı onunla. Akşamleyin onu kuru bir mağaracığa yatırıp çalışmaya devam etti; kil ve uflanmış kuru ottan kerpiç hazırlıyordu ilk evin yapımı için. Çevresinde ve tüm vadide kimseler yoktu; bütün insanlar bir yerlere dağılmış, belki de kaplumbağa ya da gölde balık avlamaya gitmişlerdi. Çagatayev gitgide daha hızlı ve verimli çalışıyordu. Gece geç vakit yamaçtan yaylaya çıktı, insanların nereye gittiğini merak ediyordu. Yükseklerde parlayan pürüzsüz ayın ışığında her yer görülüyordu; ışık ıssız Üst Yurt'un üzerinde duruyor, gölge-

siyle Sarkamış çukurluğunu kaplıyor, sonra yeniden İran dağlarına giden davetkâr çölün üzerinde parlayıveriyordu. Üç koyun ve koç yandaki küçük boğazda, *perekati-pole* yığınlarının arasında gürültüyle dönerek otluyor, canlı yeşil ot arıyordu. Üst Yurt'un Sarkamış sınırına vuran siyah gölgesinde küçük bir ateş yanıyor, az ötesindeki gölün üzerine hafif bir sis bulutu çökmüştü. Çagatayev tepeden indi ve ateşe doğru yürümeye koyuldu. Yarım saat sonra yeterince yaklaşmıştı ve tüm halkın *saksaul*'un sessizce yandığı ateşin etrafında oturduğunu gördü. Şarkı söylüyor ve Çagatayev'i görmüyordu halk. Çagatayev şarkıya daldı; çocukluğunda *bahşi*'den, annesinden, kimi ihtiyarlardan çok şarkılar duymuştu, şahane ama acıklı şarkılar. Bu şarkıysa aşına olmadığı bir anlamla doluydu, halkına özgü olmayan ama yine de ona kederden daha fazla yaraşan bir duyguyu anlatıyordu. Çagatayev annesinin mahcup, kısık sesini bile duydu. Şarkıda şöyle deniyordu: Yaşlar gözlerimize dayansa da ağlamayacağız, gülümsemeyeceğiz sevinçten, derin yüreğimize erişemeyecek kimse; aydınlık günlere kavuştuğunda yüreğimiz insanların ve cümle hayatın huzuruna kendisi çıkacak, ellerini uzatacak onlara, ki yakındır o aydınlık günler: Göğsümüzde ruhumuzun çırpınısını duyuyoruz, yardımımıza koşmak için... Şarkı bitti. İhtiyar Vanka sopayla ateşi karıştırıyor, yokladığı balıklardan hazır olanları çıkarıyor, henüz pişmeyenleri geri atıyordu ateşe.

"Gelin biraz balık yiyelim," dedi, "sonra uzanıp yatarız, gece geçti miydi de kalkar yine şarkı söyleriz."

Çagatayev insanlara görünmeden geri döndü. Yine konaklama yeri kurmak için kerpiç yapmaya koyuldu ve ay gökte eriyene, güneş doğana kadar çalıştı. Sabahleyin halkın hâlâ sönmüş ateşin etrafında oturduğunu, İhtiyar Vanka'nınsa bütün bedenini sallaya sallaya çırpındığını, galiba raks ettiğini gördü. Çagatayev işini bırakmamaya karar verdi, zira gece geçmişti ve uyumanın zamanı değildi. Kerpiçleri kilden kalıpların içinde hazırlıyor, yüreğinin olanca gücünü çalışarak tüketiyordu. Aydım uyuyordu hâlâ, Ça-

gatayev arada bir onun yattığı kovuğa uğruyor, sinek ve böceklerden korunması için otları örtüyordu üstünü: uykusunda vücudunu geliştirsin, hem boyu hem ömrü uzasın diye. Öğlene doğru İhtiyar Vanka, Çagatayev'in yanına geldi, Aydımla ona eski paralanmış olanın yerine çeşitli parçalardan diktığı yeni pantolonunu çıkarıp, sulu kille dolu çukura girdi ve zayıf, kaba ayaklarıyla ezme koyuldu kili.

16

Sonbahar başlarında Üst Yurt vadisinde ortak bir duvarla çevrili kerpiçten dört küçük ev inşa edilmişti. Halkın tümü cam yokluktan ötürü penceresiz yapılan evlere yerleşmiş, ilk kez rüzgârdan, soğuktan ve uçuşup ısırarak küçük haşerelerden tam anlamıyla korunabilmişti. Kimi insanlar uzun bir süre çepeçevre duvarların arasında uyuyup yaşamaya alışmamıştı, sık sık dışarı çıkıyor, iyice bir hava alıp tabiatı izledikten sonra iç geçirip geriye, evlerine dönüyorlardı.

Çagatayev'in teklifini kabul eden halk Emekçiler Sovyeti'ni* seçti: Aktivist Aydımla da dahil olmak üzere tüm insanlar üye, Sufyan da başkan oldu.

Şimdi Can halkı her gün ölümü hissetmeden, çölden, göl ve Üst Yurt dağlarından yiyecek çıkartmak için çalışarak yaşıyordu, yani insanlığın çoğunun âlemde yaşayıp gittiği şekilde. Çagatayev ayrıca herkesin her gün öğle yemeği yemesini de sağlamıştı; bunun çok önemli olduğunu biliyordu çünkü yeryüzündeki insanların çoğunluğu değil, pek azı öğle yemeği yiyordu. Aydımla işleri gayet iyi çekip çeviriyor, herkesi yiyecek bulup getirmeye zorluyordu: ottu, balıktı, kaplumbağa ve dağ boğazlarındaki küçük mahlûkattı; kendisi de Gülçatay'la birlikte yemeye elverişli otları

* Heyet. —ç.n.

rı ufalayıp un yapıyor, ayrıca Sufyan'a göl kenarına su içmeye konan kuşlar için ottan set örme zamanını bildiriyordu. Yaşama ve beslenme sorumluluklarını unutanlara herkesin önünde, biraz büyüyünce başka türlü insanlar doğuracağını söyleyerek çıkışıyordu Aydın, onlar gibi zavallı olmayan, onlara benzemeyen, kendisi gibi bir çocuk tarafından beslenmeyi beklemeyen insanlar; anneleri kan revan içinde kalmıştı onları doğurmak için, oysa işte doğmuşlardı ve şimdi birine lütufta bulunmuş gibi yaşıyorlardı; yarın Nazar'la birlikte kocaman bir çukur kazacaktı işte, bu dünyayı beğenmeyenler yatsınlardı içine!

"Zavallılara ihtiyacımız yok," diyordu Aydın, "gözünü çıkarır duvara asarım, görürsün o zaman gözünü, şaşı herif!.."

Fakat Çagatayev halkının yaşamaya başladığı alelade, yetersiz hayattan memnun değildi. Mutsuz insanın içinde doğumundan itibaren saklı duran mutluluğun dışarı taşmasına, kaderin eylemi ve gücü olmasına yardım etmek istiyordu. Hem ortak sezgi ve bilim de bu yegâne gerekli şeyi dert edinmişti: İnsanın kalbinde aceleyle çırpınan ve hür kalmasına yardımcı olunmazsa orada ebediyen boğulup gidecek ruhun dünyaya gelmesine yardımcı oluyordu.

Kısa süre sonra kar yağdı. Yiyecek avı Çagatayev için de, tüm insanlar için de giderek zorlaşıyordu. Kaplumbağalar saklanmış uyuyordu; koca kuş sürüleri Üst Yurt'un üzerinden geçip, su içmek için küçük göle inmeden, aşağıda yaşayan küçük insanlığı fark etmeden kuzeyden güneye doğru gitti. Yemeye elverişli ot kökleri donmuş, tatsızlaşmıştı, birikintideki balıklar dibe, huzurun loşluğuna çekilmişti. Çagatayev tüm bu hususların farkındaydı. Tek başına Hive'ye gidip oradaki yiyecek depolarından halka tüm kış yetecek kadar gıda ödünç istemeye karar verdi. Aydın onun yırtık pırtık, yıpranmış kıyafetini yamadı, Çagatayev tahtadan bizzat yaptığı çivilerle, koyun derisinden dar şeritlerle ayakbabisini onardı. Ardından herkesle vedalaştı, çabuk döneceğini, kendisini beklemelerini öğütledi ve Sarıkamış çukurluğuna inme-

ye koyuldu. Tutumlu davranmak adına yanına yiyecek bir şey almadı, bütün mesafeyi aç karnına üç gün içinde katedebileceğini hesaplamıştı.

Çagatayev boş arazilerin sisli uzak havasının içinde gözden kayboldu; Aydın dağ yamacında oturmuş, pırıltılı kara gözlerinden yaşlar döküyor, Nazar'ın bir daha hiç dönmeyeceğini düşünüyordu. Ne var ki ilerleyen günlerde Aydın bir kez olsun Çagatayev için ağlamaya fırsat bulamadı: Ev işleri, yokluk, insanların ölmeyip yaşamasını sağlamanın sorumluluğu oyaladı onu. Ancak nadiren zavallı bir ihtiyar kadın gibi iç geçirebiliyordu. Halk hâlâ isteksizce çalışıyordu, hayatın bir avantaj olduğuna inanmamıştı; *hoşar*'larda beyler için çalışırken çıkarmıştı bu fikri aklından, o zamandan beri de varlığına kıymet vermiyordu, hele zevki, yiyecekten alınan zevk de dahil, hiç mi hiç anlamıyordu.

Çagatayev'in gidişiyle işlerin çoğu Aydın'a kalmıştı. Ama işten gocunmuyordu o, Çagatayev'den zenginlerin öldüğünü, kendinin en fakir olduğunu ve durumunun yakında iyi, sonradan da daha iyi olacağını öğrenmişti.

Çagatayev'in yokluğunun üçüncü gününde Aydın onu anımsadı ve özleyip ağlamak için yüzünü buruşturdu, ama akşam olmuştu ve bir an önce uzaklardaki dar dere yataklarına giren koyunlarla koçu bulması gerekiyordu; Çagatayev'in hasretini bilahare, yatacağı zaman çekmeye karar verdi. Koyunları toplu *kurgança*'ya kovalarken tanımadığı bir ışık gözlerini kör etti. Kil evlerin yanında Aydın'ın evvelce hiç görmediği türden apaydınlık ışıklar yanıyordu. Durdu Aydın ve koyunlarla birlikte bir ine ya da sapa, uzak bir uçuruma saklanmak üzere geri dönmek istedi: Ertesi gün gelip orada ne olup bittiğine bakardı. Koçu boynuzlarından tutarken bir yandan da kil evlerin önünde yanan ışıklara bakıyordu; sonunda merak ve şaşkınlık korkudan üstün geldi, küçük sürüyü eve doğru sürdü. Işıkların vahşi hayvanlar olabileceğini düşündü, ya da belki Bolşeviklerin yaşadığı yerden gelme zekice bir icattı.

Aydım ateşin önünden geçen Çagatayev'in silüetini gördü. Yanına koşup titreyerek, gözlerini kısarak bacağına sarıldı onun. Çagatayev onu kucağına aldı ve eve götürüp ot yatağına yatırdı, kendi de otomobilleri boşaltmak için dışarı çıktı tekrar. Yolculuğunun ikinci gününde, Sarıkamış'tan çöle çıktığında rastlamıştı onlara. İki kamyonet Taşkent'ten gelen bir talimatla daha dört gün önce çıkmıştı Hive'den yola. Arabaların birinde et konserveleri, pirinç, galeta, un, ilaç, gazyağı, lamba, balta, kürek, giysi, kitap ve daha bir sürü şey vardı, diğerindeyse iki insan, benzin fıçıları, yağ ve yedek parçalar.

Taşkent'ten gelen talimatta, Sarıkamış ya da Üst Yurt'la Aral Denizi arasındaki bölgede göçebe hayatı süren Can halkının bulunarak, gerekli her tür yardımın ulaştırılması, kabilenin kendisi ya da toplu ölümüne işaret eden izler bulunana kadar arabaların geri dönmemesi söyleniyordu.

Geceyarısına doğru araba tamamen boşaltılmıştı ve şoförlerle sevkiyat müdürü dönüş yolu için arabaların benzinini doldururken Çagatayev oturup Taşkent'e Can halkının durumuyla ilgili bir rapor yazmaya koyuldu. Şafak sökene kadar yazdı; mektubunun sonunda halka uzun yıllar çektiği çilelerden silkinip kendine gelmesi için fırsat tanınmasını önerdi (şimdi bu fırsat tanınmıştı, halk cumhuriyetten gönderilen yardımla kışı tok geçirecekti). En önemlisi de, buralı insanların her birinin neredeyse kemiklerine kadar tükettiği, duyguların ve bilincin pek güçsüz bir şekilde faaliyet gösterdiği yıpranmış vücutlarını yeniden kazanmasıydı.

Çagatayev mektubu müdüre verdi ve otomobiller Hive vahasına doğru yola çıktı. Tüm insanlar uyuyordu daha, erkendi, Sarıkamış karlar altındaydı. Çagatayev bir balta ve kürek aldı, İhtiyar Vanka'yı ve Tagan'ı uyandırıp onlarla birlikte *saksaul* sökmeğe gitti. Öğleyin kucaklarında odunlarla döndüler. Aydımlar kuru otları yaktı ve neredeyse hiçbirinin ömrü boyunca tatmadığı yeni yiyeceklerden öğle yemeği hazırlamaya girişti.

Konserve et ve pirinç insanları derhal doyurdu doyurmasına

ama öylesine de yordu ki yemekten sonra hemen uyuyakaldılar. Akşamleyin Çagatayev ikinci bir yemeğin hazırlanmasını söyledi, kendi de beyaz undan pide yapmaya girişti, sonra çayla kahve pişirdi: kim hangisini severse. İkinci yemeği de yiyip doyan halk ertesi gün öğlene kadar uyudu. Çagatayev bu beslenme şeklinin biraz zararlı olduğunun farkındaydı ama insanları bir an evvel doyurmak istiyordu, kemikleri güçlensin, kendileri dışındaki tüm halkların bol bol tattığı o duyguyu, yani egoizm ve kendini koruma duygusunu bir nebze olsun edinsinler istiyordu.

Üçüncü yemeği Sufyan hazırladı. Bir zamanlar Horezm'de beylerin yediği yemekleri anımsıyordu ve aklında kalanları üç aşığı beş yukarı pişiriverdi.

Çagatayev halkının, açgözlülük etmeden, zaruretin bilinciyle lokmaları ağzına dikkatlice götürerek, bu yiyeceği bin bir zorlukla tedarik edip kendilerine armağan eden insanların yüzlerini ve ruhlarını hayal güçlerinde canlandırmaya çalışır gibi alçakgönüllü, düşünceli bir edayla yemek yiyişini büyük keyifle izliyordu.

Çagatayev sabırla yaşamayı sürdürüyor, hakiki ortak yaşam mutluluğunu kuracağı günü hazırlıyordu: O mutluluk yoksa uğraşacak şey de yoktu ve utanca mahkûmdu yürek. Arada bir, artık ondan hiçbir istekte bulunmadan giysisinin üstünden ayaklarını ve vücudunu okşamakla yetinen annesiyle konuşuyordu; onun karnına değen eğik kafasını tutuyor ve yaşamaya karnında başladığı bu neredeyse yok edilmiş varlığın gönlünü ne şekilde alabileceğini, onu nasıl avutabileceğini düşünüyordu. Annesinin onu yalnızca Aydın'ın siteleri sayesinde hatırladığını, oğlunu sevmesi gerektiğini anladığı halde yüreği onu anımsayamadığı için döktüğü gözyaşlarını gizli gizli sildiğini, bu yüzden de şimdi ona herhangi bir yabancıya, iyi birine dokunacağı şekilde dokunduğunu bilmiyordu.

Birkaç gün sonra hava iyice soğudu ve evlerin birinde ocağı cayır cayır yakmak, aynı anda da bereketli bir öğle yemeği hazır-

lamak gerekti çünkü ocak hem ısınma hem de mutfak işleri için kullanılıyordu. Diğer evlerde ocak yakılmamıştı. Üst Yurt'un tepelerinden esen şiddetli rüzgâr buz tutan küçük kar tanelerini savuruyordu havada. Aydın koyunları yattığı oturma odasına getirdi ve geceyi geçirmeleri için orada bıraktı. Çagatayev kendi yaptığı el arabasıyla gölden güçbela beş tulum su taşıyabildi; üzerine abanıp duran rüzgâra direnerek yaylaya tırmanıyor, arabayı ite kaka sürüyordu rüzgârın alınına. Hem bu rüzgâr, hem tüm yeryüzüne erkenden çöken kış karanlığı, hem de yelin Çagatayev'i yuvarlayıp sürümek istediği Sarıkamış'ın boş, ölümcül çukurluğu başka türlü, özel bir hayat kurmanın gerekliliğine inandırıyordu Nazar'ı.

Evlerin birinde insanlar deviniyor, açık girişten dışarıya ışık vuruyordu. Yemeği yiyip mayışmıştı içerdekiler; Aydın yeni kap kacağı takırdatarak her tür pislik ve artığı temizliyor, insanlara gece ısıttıkları bu evde yatmalarını söylüyordu: Sıkışık da olsa sıcaktı bari içerisi.

Saat altı civarıydı ama halkın tümü şimdiden bir odaya sığışıp yatmış, birbirine sokularak mutlu mesut uyuyordu. Çagatayev yemeğini ayakta yedi, zira oturacak yer yoktu. Aydın geceyi geçirmek için koyunları doldurduğu diğer eve gitti, Çagatayev de orada yatacağı.

Sabahleyin tipi başladı ama hava ısındı. Topluca yatılan *kurgança*'dan tek ses gelmiyordu, tanyeri hepten ağarmıştı oysa. Aydın iki koyunun ortasında sıcak sıcak uyuyordu. Koyunlar da uyuyor, yalnız koç deli deli Çagatayev'e bakıyordu. Çagatayev Aydın'ı uyandırmak istemedi, insanların topluca uyuduğu sıcak eve gitti. Lambayı yakıp etrafına bakındı.

Halk önceki gün bıraktığı şekilde uyuyordu, uzun gece boyunca kimse yattığı yerde dönmemişti bile sanki. Birçok yüz devamlı gülümsüyordu artık. Kör Molla Çerkezov sol kolunu, devamlı hissedip korumak istediği Gülçatay'ın sırtının altına sokmuş, açık gözlerle uyuyordu. Allah lakaplı ihtiyar bir Acem görebilen tek gözünü yarı yarıya aralamış bakıyordu; Çagatayev bu

insanın o an ne gördüğünü, ne düşündüğünü bilemiyordu: Ruhunu saran arzu neyin nesiydi? Çagatayev'inkinin aynı mı, yoksa tamamen farklı bir şey mi?

Çagatayev günün kalan kısmını Aydın'ın başucunda oturarak, onun yüzünü, nefes alıp verişini hayran hayran seyrederek, uykusu uzayıp gittikçe yanaklarına yayılan gençlik allığını inceleyerek geçirdi. Koyunları kışın temizliğinde eşinip yuvarlansınlar diye kara salmıştı. Sonra Çagatayev Aydın'ın elini avuçlarının içine aldı; Bolşeviklerin bu yoksul, narin varlığın çevresinde koruyucu demirden bir duvar örmesine, kendinin de sırf bunun için burada bulunuyor olmasına seviniyordu içten içe.

Aydın akşama doğru uyandı. Azarladı Çagatayev'i: Ne diye daha önce uyandırmamıştı kendisini, bütün gün boş yere geçip gitmişti işte. Çagatayev ona gidip halkın kalanını dürtmesini söyledi, zira o da yatmış kalkmıyordu. Bu sözleri duyan Aydın hırısından çığığı bastı ve hemen komşu eve koştu. Soğuk vursun da insanlar uyansın diye girişteki ottan minderi kaldırdı. Ne var ki uyuyanlar büzüşüp biraz daha sokulmakla yetindiler birbirlerine; kıs kıs gülüyor, ölü gibi uyuyorlardı.

İkinci gece de geçti. Sabahleyin Çagatayev dolaşıp uyuyanları tekrar inceledi. Yüzleri düne göre daha bir değişmişti. İhtiyar Vanka coşkudan kızarmıştı, şimdi kırk yaşlarında gibi duruyordu; viran Sufyan bile daha iyi yürekli görünmekteydi, yüzüne alakadar bir ifade yerleşmişti. Altmış yaşlarındaki Kara-Çorma pespembe ve şişkin yatıyor, susuzluğunu nemle gidermeye çalışır gibi derin bir duyguyla soluyordu havayı. Annesinin üzerine eğilen Çagatayev onun yüzünde bir değişiklik bulamadı; Gülçatay, dağ çiçeği, hiç uyanmayabilirdi, gözleri yuvalarına göçmüş, yanakları kararmıştı, toprağın mührü işlenmişti yüzüne. Molla Çerkezov'un gözbebekleri eskisi gibi açıktı, içlerinde sanki beyninin derinlerinden sızıp gelen uzak bir parıltı belirmişti ve Çagatayev bu adamın tekrar görmeye başladığını düşündü.

Nazar içeriği ısıtmak için ocağı yaktı ve Aydın'la birlikte ge-

zintiye çıktı; uzun aylardan sonra ilk kez boş vakit bulabilmişti. Tipi daha gecedan durmuştu; şimdi son karlar düşüyordu gökten ağır aksak, Üst Yurt'un en üst terasında neşeli, göz kamaştırıcı güneş ışığı parlıyordu çoktandır, ebedi bir şenlik vadeden o ışık. Aydım güle oynaya koşuyordu karlarda; uzaklara açılıp kayboluyor, karın tıkadığı boğazlara dalıyor, sonra aniden Çagatayev'in boynuna atılıveriyordu arkadan. Çagatayev nihayet yakalayıp kucakladı onu, uçuruma doğru bir koşu tutturdu. Anladı onun niyetini Aydım.

"At istersen, ölmem ki ben!" dedi.

Dönüş yolunda yanında kendi başına yürüyen Aydım sordu Çagatayev'e:

"Nazar, ne zaman uyanacaklar?"

"Yakında, yakında... Belki uyanıyorlardır şimdi."

Aydım düşüncelere daldı. "Uyanmazlarsa uyanmasınlar. Sen uyumayacaksın, değil mi?"

"Hayır, uyumayacağım," dedi Çagatayev.

"Uyanmazlarsa ölür giderler, işleri biter öylece," dedi Aydım.

"Uyuyorlar, onun için de bir zamanlar hayatta olduklarını bilmezler bile."

Çagatayev onu tekrar kucağına aldı. "Kimse ölmeye izinli değil, insanımız az, sıkılırsın."

"Fark etmez ki," dedi Aydım. "Nasılsa yaşlılar! Ben yakında büyüüp daha çok insan doğururum – küçük insanlar. Yaşlı kadınları doğum yaparken gördüm ben, çok fazla acıtmıyor... Yoksa aynı insanlar yaşayıp durur, hiç ölmez – doğru olmaz öylesi."

Çagatayev güldü. Aydım'ın vücudundan onun neredeyse bir genç kız olduğunu hissedebiliyordu. Sadece boyu kısaydı.

"Yalnız başına hiç kimseyi doğuramazsın ama," dedi.

"Biliyorum," dedi Aydım. "Seninle yaparız!"

Evin içindeki ocak sönmemişti henüz. Çagatayev ateşi candlandırdı ve Aydım'la birlikte tüm halka yetecek kadar yemek pişirdiler, ne olur ne olmaz diye.

Akşama doğru kimi insanlar uyanmaya başladı. İlk uyanan Sufyan oldu, sonra İhtiyar Vanka ve Molla Çerkezov, geceyarısı da Gülçatay hariç herkes kalktı. Ölmüştü o.

Çağatayev onu boş, soğuk bir eve götürdü ve kuru ottan bir yatağın üzerine yatırdı. Uzun uykudan ayılan halk kilden sıcak evde yemeğe oturdu, Çağatayev ise annesinin yanına yattı ve uyuyakaldı.

Aydım halkın karnını doyuruyor, bir yandan da iki gece üst üste uyuyabildiği, oysa bir ömrü adam gibi yaşayamadığı için si-tem ediyordu ona. İhtiyar Vanka kah kah güldü onun sözlerine.

"Ölüveririz biz de artık!" dedi. "Dert etme bizi, küçük kız..."

Molla Çerkezov ölen karısını anmıyordu; hepsine aralık, ölü gözlerle bakıyor ve ışığı görür gibi oluyordu.

Yemeğini bitiren Sufyan biraz daha verilmesini buyurdu, fakat Aydıma dil çıkardı. O zaman Sufyan kendisinin buranın başkanı olduğunu söyledi. Aydıma iyice yaklaştı ve eliyle gözünün üstüne bir tokat patlattı.

"Şimdi anladın mı kimin başkan olduğunu?" diye sordu ardından.

Tek gözü kamaşan Sufyan Aydıma'yı yakalayıp hafifçe gıdıkladı, sonra salıverdi, zira Aydıma diğer gözüne bakıyordu.

Geceleyin Aydıma Çağatayev'in müteveffa annesiyle birlikte yattığı eve gitti. Bir köşeye uslu uslu kıvrılıp uyuyakaldı hemen. Şafakta kalkıp işlere girişti. Halkın gecelediği ısıtılmış ev boştu, diğer iki evde de kimsecikler yoktu. Aydıma bütün eşya ve gereçleri inceleyip ortak malları kafasından şöyle bir saydı, sonra Hive'den gelen gıdayı istifledikleri odaya gitti; öyle endişelenmişti ki evlerin duvarlarına bile dokundu ama yeni bir şey öğrenemedi. Erzak olduğu gibi duruyordu. Önceki gün öğle yemeği için konserve aldığına nasıl bıraktıysa o şekilde duruyordu her şey. Pirinç ve un çuvallarına da dokunulmamıştı. Bir şeyler kaybolmuş olabilirdi ama pek az – daima cömertçe, miktarına dikkat edilmeden alınan tütün ve kibrit belki.

Yamacı tırmanarak vadiden yaylaya çıktı. Küçücük güneş koca yeryüzünü baştan başa aydınlatıyor, ışığı fazlasıyla yetiyordu. Sarıkamış boyunca ve Üst Yurt tepelerinde kar parlıyordu. Güçsüz bir rüzgâr esmekteydi ama bulutsuz gökten sıcak vuruyordu, hoştu ortalık. Aydım hafifçe gözlerini kısıp uzun uzun civarı süzdü ve dört kişiyi fark etti. Her biri ayrı ayrı, aralarında geniş mesafe bırakarak yürüyordu. Birisi Sarıkamış'tan güneşin battığı yöne gidiyor, diğeri Üst Yurt'un aşağı yamaçlarından Amuderya'ya doğru yürüyordu ayağını sürüye sürüye; diğer iki kişi de birbirinden bağımsız yitip gitmekteydi uzak yaylada: Dağları aşıp geceye yöneleceklerdi.

Aydım Nazar'ı uyandırdı. Çagatayev tek başına birkaç kilometre açıldı; dünyanın neredeyse her ucunun görüldüğü en yüksek terasa çıktı. Yalnız başlarına yeryüzünün ülkelerine dağılan on-on iki kişiyi seçebildi oradan. Kimileri Hazar Denizi'ne, kimileri Türkmenistan ve İran'a, birbirlerinden uzak yürüyen iki kişi de Çarcev ve Amuderya'ya gidiyordu. Üst Yurt'tan kuzeye ve doğuya gidenlerle gece fazla uzaklaşanlar görülmüyordu.

Çagatayev içini çekti ve gülümsedi: Burada, Sarıkamış'ın kıyısında, kadim dünyanın cehennemsi dibinde hakiki hayatı kurmaktı tüm dileği, hem de sırf kendi küçük kalbi, daracık aklı ve coşkusuyla. Ama insanlar daha iyi bilirdi kendileri için neyin iyi olduğunu. Hayatta kalmalarına yardım etmiş olması da yeterliydi, mutluluğu ufkun ardında yakalasanlardı madem öyle...

Ağır adımlarla dönmeye koyuldu ve yolda ağladı.

Tüm felaketselere rağmen burada mutlu bir yaşamın var olduğunu yahut da başladığını düşünüyordu yine de; mutluluk küçücük bir halkın koynunda, dört küçük kulübe içinde de mümkündü, yeryüzünün tüm ufuklarının ardında ne denli mümkünse öyle. Karın içinden bir *perekati-pole* çalısı çıkardı ve annesinin yatığı eve götürdü. Annesi nasıl bir zamanlar, çocukluğunda yolcu ettiyse onu, Çagatayev de öyle yolcu ediyordu annesini şimdi.

Aydım bir köşede, ölü ihtiyarın karşısında oturuyordu tek ba-

şına. Korkuyordu ondan ama merakla da bakıyordu ona, artık görünmez olan bir şeyi izler gibi.

"Nazar, ister misin onun için ağlayayım?" diye sordu Aydın.

"Gerekmez," dedi Çagatayev. "Git koyunlara su ver. Seninle vedalaşan oldu mu?"

"Hayır, uyuyordum ben," diye yanıtladı Aydın. "İhtiyar Van-ka bana şey dedi ben çıkarken..."

"Ne dedi?"

"Hoşçakal kız, dedi, ayaklarım az buçuk yürür oldu, karnım dersin inip kalkıyor, yaşamanın zamanı gelmiş olacak. Başka da bir şey demedi."

"Sen ne dedin ya?"

"Hiç... Şey dedim: Eşekte de ayak var, o da yürür dedim."

"Eşekle ne ilgisi var?"

"Her ihtimale karşın söyleyeyim dedim!"

Aydın koyunları zaptetmeye gitti, Çagatayev ise bir kürek alıp yaylaya mezar kazmaya. Akşama doğru döndü ve annesini toprağa götürdü; o sırada Aydın, kim bilir nerelere göçen halkın konakladığı sıcak oturma odasını toparlıyordu. Gülüverdi Aydın: Kör Molla Çerkezov bile gitmişti, çok yemek yiyince gözleri görür mü olmuştu sahiden?..

Çagatayev ve Aydın kışı dört kil evde geçirmeye karar verdiler. Üzerine titrediği insanların tümünü birdenbire kaybeden Nazar şimdi Üst Yurt'un boş yamaçlarında tek başına dolanıyordu. Aydın yemek pişiriyor, giysileri onarıyor, koyunları güdüyor ya da başka bir işle uğraşıyordu; iki kişinin işi tüm Can halkının işinden bir nebze daha azdı ve zaman zaman Nazar'ın çok uzaklara gitmesinden korkarak dışarı çıkıp bakınıyordu Aydın, çünkü sırf

kendisiyle yaşamaktan sıkılıyor olmalıydı Nazar. Fakat Çağatayev kaçıp giden halkı öyle pek uzun boylu özlemedi; birkaç gün memleketinin aslında ona ihtiyaç duymuyor oluşuna şaşırarak gezindi; aynı topraklardan geldiği insanlar silip atmışlardı onu hafızalarından, onu ve en küçük, yegâne kızlarını çölde yetim bırakmışlardı. Çağatayev bu kayıtsız ve dönüştürsüz unutkanlığı anlayamıyordu; meçhul kişileri, çoktan ölmüş insanları anımsardı o, hatta kendisine pek bir faydası olmayanları, tanımayanları onu; zira ölenleri ve yok olanları bir çırpıda unutmaya kalkarsak hepten anlamsızlaşır, zavallılaşırdı hayat: O zaman kendinden başka ancak kimsesi kalmazdı insanın. Gelgelelim yalnızlığa ve ayrılık kederine uzun uzadıya katlanmak Çağatayev'e göre değildi, koşullara alışmaya başladı: Aydımla, koyunlara, boşalan evlere, tabiatın içinde her tarafta yaşayan küçük hayvanlara ve ölü çalılara.

Nazar تنها, küçük koyaklardaki sıcak oyuntularda uyuklayan kaplumbağalar bulup eve getiriyordu. Bunların kimileri kış günü ısınıp canlanıyor, kimileriye gelecek uzun yaz için güç toplamak adına uyuyarak sürdürüyordu yaşamlarını. Çağatayev şaşırarak fark ediyordu ki sırf hayvanlarla, sessiz bitkilerle, çöl ufkuyla yetinerek de geçirdi bir ömür, yeter ki en yakın evde bir insancık olursun, Aydımla gibi bir çocuk bile olsa bu. Burada, Üst Yurt'un fakir doğasında, Sarıkamış'ın harap diplerinde de koca bir insan hayatına yeter miktarda iş vardı önemsenecek. Tüm hayvan ve bitkiler sefil ve üzgün olamazdı ya: Numara yapıyorlardı, uykuya yahut eziyetli ama geçici bir ucubeliğe düşmüşlerdi. Öyle olmasa hakiki coşkunun sırf insan kalbinde bulunduğunu varsaymak gerekecekti; bu ise değersiz, boş bir fikirdi, çünkü kaplumbağanın gözleri de düşünceli düşünceli bakıyordu ve çakal eriğinin bir ıtını vardı; demek oluyor ki insan ruhuyla bütünlenmeye ihtiyaç duymayan, kendi içinde yüce varlıklardı bunlar. Belki Çağatayev'in küçük bir yardımı işlerine yarayabilirdi ama üstünlük, merhamet ya da acıma lazım değildi onlara.

Aydım akşamları lambayı yakıyordu. Masanın başına, Nazar'

ın karşısına geçip gündüzün yapmaya fırsat bulamadığı işlerle uğraşıyordu: Parlak kara saçlarını tarıyor, eski bez ve çuval artıklarından halı çıkarıyor, gülümseyerek kitaplardaki sırtına eremediği resimleri inceliyor ya da gözlerini ayırmadan Çagatayev'e bakıyordu öylece, ne düşündüğünü çözmeye çalışıyordu onun: kendisiyle ilgili bir şey mi yoksa başka şeyler mi?

"Nazar," diye sordu uzun akşamlardan birinde Aydın. "Nazar, peki neden yaşıyoruz biz? İyi bir şey olacak mı bize karşılığında?"

"İyi değil misin ki şimdi, benim yanımda?" dedi Çagatayev yanıt olarak.

"Hayır, iyiyim şimdi," dedi Aydın, ipini ağzıyla tükürükleyerek. "Öylesine dedim işte, ağzıma geliverdi laf..."

Açık, iri, kara gözleri çocukluğun ve doğdu doğacak gençliğin ışıltılı gücüyle doluydu; Çagatayev'i güven dolu bir ilgiyle izliyordu, dışardan bakıldığında başlı başına mutluluk nesnesi olabilecek bu gözler. Güveni suistimal edilse bile bağışlardı Aydın incitilişini, zira yaşamını sürdürmeliydi, tek bir ıstıraba uzun uzadıya teslim olamazdı.

"Nazar, ben neyi bekliyorum sürekli?" diye sordu Aydın yine. "Niye hep çok önemli bir şey varmış gibi geliyor da bana, sonradan hiçbir şey olmuyor?.. Neden kalbim ağrımaya başlıyor?"

"Büyüyorsun Aydın," dedi Çagatayev. "Bırak bir şeyler oluyormuş gibi görünsün aklına, bırak kalbin ağrısın, korkma sen, bu dert olmadan geçmez hayat."

"Geçmez," diye onayladı Aydın. "Ama istemiyorum ben böyle olmasını. Annenin kalbi açlıktan ağrırdı, kendi demişti bana... Bizim şimdi başka bir derdimiz olsun – ilginç bir şey ama, böyle değil. Böylesi yetti artık. Bir şeyler buluver sen – bir vakit Stalin'in yakınında yaşayan sensin ne de olsa. Keşke ben olsaydım senin yerinde!"

Çagatayev Aydın'ı kendine çekti; büyük ama hâlâ çocuksu kafasını okşayarak avutmaya çalıştı onu.

"En iyisi sen bana düşünmemeyi öğret, korkuyorum çünkü, korkunç şeyler giriyor aklıma!" dedi Aydın.

"Ama senin ruhunun ağrımaya başlaması açlıktan değil, öyle değil mi?" diye sordu Çagatayev.

"Açlıktan değil," diye yanıtladı Aydın. "Duygudan benimki... Nazar, ben neden yabancıyım?"

"Kime yabancıymışsın Aydın?" diye sordu Çagatayev.

"Millet yaşıyordu yanımızda, göçüp göçüp gitti," dedi Aydın. "Sen de gideceksin yakında, beni kim hatırlayacak o zaman?"

"Seni bırakıp gitmem ben," diye söz verdi Çagatayev.

"Nazar, bana esas olan bir şey söyle..."

Aydın daha az gazyağı tüketmek için lambanın içindeki fitilli kıstı. Anlıyordu ki şayet hayatta esas olan bir şey varsa, o zaman mevcut her tür malı esirgemek gerekir.

"Esas olanı bilmiyorum Aydın," dedi Çagatayev. "Düşünmedim onu, zamanım olmadı... Doğduğumuza bakılırsa ikimizde de esas olan bir şeyler var demektir..."

Aydın onayladı:

"Birazcık ama... esas olmayansa dolu."

Aydın akşam yemeğini hazırladı, yani torbaların birinden çörek çıkardı, koyun yağıyla yağlayıp ikiye böldü: Nazar'a daha büyük parçayı verdi, kendine ufağı aldı. Yemeği kısık lamba ışığında sessizce çiğnediler. Sessiz, meçhul ve karanlıktı Üst Yurt ve çöl.

Yemekten sonra Çagatayev dışarı çıktı, o sırada dünyada olup bitene göz atmak ve karanlıkta yankılanabilecek bir insan sesine kulak vermek için... Nerelerde dolanıyordu şimdi İhtiyar Vanka ve Kara-Çorma? Molla Çerkezov kendi gözleriyle görebiliyor muydu âlemi sahiden?

Aydın da evden çıkıp Nazar'a seslendi:

"Gel de yat, lambanın ışığını söndürüyorum, haberin olsun..."

"Söndür," diye yanıtladı Nazar, "yine yakarım ben sonra."

"Yok, yakmasan daha iyi, kibrit harcayacaksın!" dedi Aydın.

"Karanlıkta yat..."

Aydım eve gitti. Çagatayev toprağa oturup çevresine bakındı. Mecalsiz bir gece sürüyordu yukarılarda, rüzgâr yoktu, yıldızlar gökte arada bir beliriyor, yüksek, hafif bir sis perdeliyordu onları. Yalnızca Üst Yurt'un uzak, tepelik koyaklarında kar kalmıştı, rüzgâr onu diğer yerlerden kovalamış, öğlen güneşi eritmişti. Diğer tarafta, güneye doğru, boş göğü örtünen yoksul, akraba çöl uzanmaktaydı; bazen bir anlığına meçhul bir ışıkla aydınlanıp sönmüyor, o zaman üzerinde dağlar, şehirler, insanlar, çekici büyük bir yaşam varmış gibi geliyordu. Gerçekteyse kaplumbağalar uyuyordu orada şimdi; geçen yılki otların tohumları üşüyor, bu yerlere özgü cılız bir rüzgâr kumdan havalanıp yine kuma yatıyordu. Çagatayev Sarıkamış içlerine doğru indi ve karanlık boşluğa seslendi. Yanıt veren olmadı ona, sesi yankılanmadı bile, yolunu şaşırıp yok oldu hemen.

Çagatayev eve döndü. Aydım yorganın altında uyuyor, hiçbir şey işitmiyordu artık, çocukça rüyalar görmekteydi ve kendi içinde gördükleriyle meşguldü. Nazar lambayı yaktı, çantasına çörek koydu ve pamuklu ceket giyip papak taktı. Sonra yorganı hafifçe aralayıp Aydım'ın yüzüne baktı: Canlı ve dikkatliydi, kapakların tam olarak saklamadığı gözleri hareketliydi, ruhunun gizli olaylarını takip ediyordu.

"Aydım," diye fısıldadı ona Çagatayev.

Aydım önce tek gözünü, sonra diğerini açtı.

"Uyu Nazar," dedi ona.

"Hayır, uyumayacağım şimdi," diye yanıtladı onu Çagatayev.

"Halkı toplayıp geleceğim, dönerim yakında."

"Çabuk dön," dedi Aydım rica yollu.

"Yokluğumda sıkılma sakın," dedi Nazar.

"Sıkılmam," diyerek söz verdi Aydım. "Çabuk yürü, yoksa güçsüz kalırlar, bol bol koşup oynadılar, eve dönme vakitleri geldi artık."

Çagatayev eliyle Aydım'ın başına dokundu ve gitmeye davrandı, ama Aydım önce lambayı söndürmesini rica etti çünkü ge-

ce daha uzundu ve ışığa ihtiyacı yoktu.

Çagatayev lambayı söndürüp evden çıktı ve yüksek yayladan Hive tarafına doğru yola koyuldu. Kısa süre sonra dönüp de halkının yerleşim yerine baktığında hiçbir şey göremedi: Tüm dünyanın ve tabiatın orta yerinde uyuyan küçük kız Aydın kalmıştı yalnızca fark edilmeden. Ama önemi yok, dert değildi onun için, evlerde pirinç, un, tuz, gazyağı, kibrit vardı; mutluluğu ve sabırsızca halkın kalanı yanına dönene kadar kendi kalbinde bulacaktı artık.

Hızlı hızlı yürüyordu Çagatayev, şafak Sarıkamış'ın kuytulduğunda yakaladı onu; hâlâ geceyi yaşayan karanlık Üst Yurt alabildiğine uzaktı artık ve etekleri yeryüzünün bir ucuna gömülüyordu... Yola çıktığının üçüncü gününde Hive'ye geldi Çagatayev. Ticaret mallarına bakmak, en zaruri ihtiyaçlarını giderecek bir şeyler almak, birbirleriyle görüşmek için çöl insanların uğradığı büyük pazarlar kurulurdu burada. Nazar Hive pazarında kabilesinden birilerine rastlamayı ve onları eve geri götürmeyi umuyordu. Yabancı bir halkın kalabalığına karışmaları kaçınılmazdı; söylenti ve konuşmaları dinlemek, çayhanede oturmak, tekrar kendilerini kıymetli hissetmek, *baħşi*'nin *dutar*'la çalıp söyleyeceği eski şarkının sözlerine dalıp gitmek isterlerdi elbet. Üst Yurt'un kilden evlerinde sıradan, gündelik uğraşlar azdı henüz, oysa onlarsız hiçbir yerde yaşayamazdı insan.

Çagatayev Hive pazarına vardığında vakit neredeyse öğleyi bulmuştu. Yaza meyleden güneş pazarın pis yerlerini adamakıllı aydınlatıyor, toprak sıcakta ısınıyordu. Pazarın çevresini örten kil duvarların diplerinde, yere dizdikleri mallarının başında satıcılar oturuyordu. Alanın ortasındaki alçak ahşap masaların üzerinde de çöl malları sergilenmekteydi. Küçük çuvallar içinde kayısı çekirdeği, kurutulmuş kavun, ham koyun postu ve kadınların bitimsiz yalnızlıklarında elleriyle dokudukları, insanın tüm yazgısını kederli, tekrar edip duran bir resim şeklinde tasvir eden koyu renk halılar vardı burada; bir sırayı olduğu gibi küçük *sak-*

saul bağlamı tutmuştu, biraz daha ileride toprağa oturan ihtiyarlar önlerine eski beşlikler ve meçhul madeni paralar, demir düğmeler, teneke plakalar, kancalar, eski çiviler ve demir parçaları, asker kokartları, boş kaplumbağalar, kurutulmuş kertenkeleler, toprağa gömülü antik saraylarda buldukları çinili tuğlalar dizmişlerdi; müşterilerin gelmesini ve ihtiyaçları için ellerindeki malları almasını bekliyorlardı. Kadınlar çörek, el örgüsü yün çorap, içme suyu ve geçmiş yılın sarımsağını satıyordu. Bir şey satan kadın, elbisesini süslemek için ihtiyarlardan bir demir plaka yahut çocuğuna oyuncak diye hediye etme gayesiyle çinili karo parçası alıyordu; ihtiyarlarsa ellerine geçen parayı çörek, içme suyu ya da tütüne veriyordu. Ticaret sıfıra sıfır sürmekteydi, ne kâr ne zarar; her halükârda hayat geçiyor, kalabalık içinde, pazar eğlencesinde unutuluyordu ve ihtiyarlar memnundu bu halden. Pazarı çevreleyen kimi duvarların iç avlularında çayhaneler vardı; şimdi oralarda büyük semaverler fokurduyor, insanlar aralarında ezeli konuşmalarını, o bitmez söyleşilerini sürdürüyordu, kesin bir sonuca varıp susmak için yeterli akla sahip değillermiş gibi. Yaşını başını almış kahverengi bir Özbek çayhanelerden birine yöneldi; sırtında köşeleri demir kakmalı bir sandık taşıyordu. Çagatayev tanıdı bu adamı: Daha çocukluğunda gördüğü bu Özbek o zaman da kahverengi ve yaşlıydı. Sandığında alet ve malzemeleri, köy şehir demeden gezer, tüm çayhanelerin semaverlerini onarır, kalaylar, temizlerdi; işin isi kurumu, uzun mesafelerde maruz kaldığı çöl rüzgârı bu işinin yüzüne işlemiş, onu kahverengileştirmiş, sertleştirmiş, yüzüne yabani bir ifade vermişti ve küçük Nazar ilk gördüğünde korkmuştu bu تنها semaver ustasından. Fakat Özbek işçisi çocuğu selamlayıvermiş, ona cebinden çıkardığı yamuk bir çiviye armağan etmiş ve Sarıkamış'ın kim bilir nerelerine yollanmıştı: Uzak kumların bir yerlerinde bir semaver sönmüş olmalıydı. Ötede çöp kutusuna dayanmış bir Türkmen kızı dikiliyordu; yaşmağını ağzına bastırılmış, pazar halkının tepesinden uzaklara bakmaktaydı. Çagatayev de o

yöne baktı ve çölün ucunda, toprağa değdi değecek beyaz bir bulut dizisi gördü; belki Kopet ve Parapamiz dağlarının karlı zirveleriydi bunlar, belki de hiçbir şey değildi, ışığın havada oynadığı bir oyundu yalnızca, uzak bir dünyanın aldatıcı hayali. Bu kızın ruhu neyle meşguldü acaba şimdi? Yerine eziyetli ve esrarengiz ne varsa düşünüp taşınması icap eden büyükleri yaşamamış mıydı ondan önce, bu kızın hazır mutluluğa doğmuş olması gerekmez miydi? Bu yabancı Türkmen kızı düşüncelerden ve kederden kafası karışmış vaziyette dikiliyorsa şimdi, ondan önceki insanlar ne diye yaşamıştı? Kızlarına hiçbir yardımda bulunamadan boşa yaşayıp ölen ebeveynleri ve tüm kabilesi nasıl da talih-siz kimseler olmalıydı ki, tıpkı bir zamanlar sefil, genç annesinin dikildiği gibi yapayalnız dikiliyordu bu kız da işte... Yüzü hoş ve mahcuptu, yeryüzünde az nimet bulunmasından ötürü utanıyordu sanki: ufku bulutlu bir çöl, kuru kertenkelelerin satıldığı şu pazar, bir de henüz yokluğa ve sabra alışmamış zavallı yüreği.

Çagatayev ona yaklaştı ve nereden geldiğini, bir de adını sordu.

"Hanım," dedi Türkmen kızı.

"Benimle gelsene," dedi ona Çagatayev.

"Olmaz," dedi Hanım, utanmıştı.

O zaman Çagatayev onun elinden tuttu ve peşinden yürüdü kız.

Çayhaneye getirdi onu Çagatayev, aynı tastan sıcak yemek yediler, sonra çay içmeye koyuldular ve üç büyük çaydanlığı bitirdiler. Hanım çayhanenin tabanında sızıverdi: Yiyecek bolluğundan bitkin düşmüş ama keyfi yerine gelmiş, merakı canlanmıştı; çevredeki insanlara ve Çagatayev'e bakarken birkaç kez gülümsemiş, tesellisini bulmuştu burada. Nazar çayhane sahibiyle konuşup arka odasını kiraladı ve Hanım'ı dinlenene kadar uyusun diye oraya götürdü.

Hanım'ı odaya yerleştiren Çagatayev dışarı çıktı ve akşama kadar Hive şehrinde dolaştı, insanların biriktiği ya da çeşitli gerekliliklerden ötürü gezindiği her yere uğradı. Ne var ki hiçbir yerde Can halkından tanıdık bir yüze rastlayamadı Nazar; sonun-

da pazardaki ihtiyarlara, hava daha kararmadan şehrin mülkünü korumaya çıkan gece bekçilerine, diğer umuma ve sosyal insanlara Sufyan, İhtiyar Vanka, Allah ya da başka birini görüp görmediklerini sormaya, dış görünüşlerini tarif etmeye koyuldu.

"Çeşit çeşit insan var," diye yanıtladı Çagatayev'i ihtiyar bir bekçi, milliyet itibariyle Rus. "Aklımda kalmıyor hepsi: Asya burası, bizim memleket değil."

"Kaç yıldır burada yaşıyorsunuz?" diye sordu Çagatayev.

Bekçi takribi bir süre söylemek için düşündü.

"Kırk yıla yakın olmuştur," dedi. "Aslında bu işin kaidesine göre yoldan gelip geçen ahaliyi hep aklında tutacaksın: ya dolandırıcıysa! Ama kafa kalmadı ki bizde, ben artık başkasının gücüyle yaşıyorum evlat, kendiminkini bitirdiğim çok oldu..."

Hive'nin diğer yaşlı sakinleri ve görevlileri de bilgi veremedi Çagatayev'e, gezgin Can halkından kimselerin buralara yolu düşmemişti sanki. Polis müdürlüğünden aldığı bilgiye göre Can kabilesine kayıtlı canların hepsi de daha devrimden önce ölmüştü ve artık onlarla ilgilenmek gerekmiyordu.

Akşama doğru Çagatayev çayhanedeki meskûn odaya döndü. Hanım uyanmıştı; karyolanın üzerinde oturmuş ev işleriyle uğraşıyor, elbisesinin eteğini ağzında mumladığı yedek iple teyelliyordu. Görünüşe göre bulunduğu her yeri kendi evi gibi kabullenip oraya uyum sağlaması gerekiyordu; ihtiyaçlarını ve kaygılarını evi olana kadar ertelemeye kalksa üstü başı dökülür, ihmalkârlıktan fakir düşer, vücudunun pisliğinden ölürdü. Çagatayev Hanım'ın yanına oturdu ve bir koluyla sarıldı ona; elbiseyi onarmayı bırakıp korku ve beklenti içinde hareketsiz kaldı Hanım. Henüz doğmamış ama filizlenmeye başlayan isimsiz gelecek yaşam saadeti dipdiri, mutlu bir his bırakarak geçti Çagatayev'in yüreğinden. Kendinden daha iyi, daha coşkulu ve şanlı bir şey kıvranıyordu şimdi içinde, gücünü ısıtıyor, sevindiriyordu onu. Hanım'a baktı; uysal, düşünceli bir ifadeyle gülümsedi ona Hanım, Nazar'ı bütünüyle anlar, acırmış gibi ona. O zaman Ça-

gatayev, kendisinde henüz gerçekleşmemiş ve gerçekleşmeyecek bir şeyin timsalini onda görmüş gibi iki koluyla sarıldı Hanım'a; ölümünden sonra da var olmayı sürdürecektir, Çagatayev'in gördüğünden daha iyi bir dünya görecektir, daha üstün başka bir insandı belki gördüğü. Hanım ve Nazar gönenerek birbirlerine sokuldular; ihtiyar gece, kilden Hive'yi karanlığıyla örttü, çayhanede misafirlerin sesleri kesildi –kimileri geceyi geçirecekleri yerlere gitmiş, kimileriye oldukları yerde uyumuşlardı– ve çayhane sahibi yanmamış kömür ertesi sabaha kadar sıkışsın diye semaverin borusunu sımsıkı kapadı. Çagatayev o an zaruretten doğan bir açgözlülükle Hanım'ı sevmekteydi, yüreği bir türlü yorulmak bilmiyor, bu kadına duyduğu ihtiyaç tükenmiyordu; kendini giderek daha özgür, daha mutlu ve en mühim bir şeyle ümitlendirilmiş gibi hissediyordu sadece. Hanım yanlışlıkla uyuyakalsa Nazar onu özleyiveriyor, yine kendisiyle olması için uyanıyordu.

Gece uykusu yüzü görmeyen Çagatayev sabahleyin yine de neşeli ve dinlenmiş bir insan olarak kalktı; Hanım tatlı, güven dolu yüzünü yastıktan sarkıtıp uyudu daha uzun bir süre. Nazar onun saçlarını okşadı, ağzını, burnunu, alnını, değer verdiği bu insanın tüm letafetini ezberledi ve bir kez daha halkını aramak üzere şehrin yolunu tuttu.

Güneş Çin tarafından doğmuştu bile; Çagatayev çöllerin ve bozkırların ötesinde Çin'in bulunduğu o yöne baktı bir müddet, doğudaki göğün sisli karanlığına. Yarım milyar sabırlı fakara çoktan uyanmış çalışıyor olmalıydı şimdi orada, kim bilir ruhlarında ne çok düşünce ve duygu barınıyordu: Keşke tek bir insan kalbi hepsini birden hissedebilecek güçte olsaydı!..

Yaşlı Özbek işçi belirdi pazar meydanında. Eskiden kervansaray olarak kullanılan ve develerin gecelediği yapıdan çıkmıştı; geceyi orada geçirmişti herhalde ve şimdi işine gidiyordu.

Çagatayev Özbek ustaya selam verdi ve Can kabilesinden birilerini görüp görmediğini sordu. Özbek anımsayan, ihtiyar göz-

lerle süzdü Çagatayev'i: Ona bakınca bir vakitler çivi armağan ettiği çocuğu tanımış olmalıydı; bir şey duygularına işlemeye görsün, semaver ustası onu bir daha unutamazdı hiç, hem hayat dediğin de pek uzun sayılmazdı, her şeyi unutamazdı kişi.

"Üçacı'da gördüm," dedi Özbek kısık sesle. "Çayhanede Rus müziğiyle oynuyordu, armonikayla."

"İhtiyar Vanka mıydı?" diye sordu Çagatayev.

"İhtiyar Vanka," dedi Özbek işçi.

"Sen şimdi uzağa mı gidiyorsun?" diye sordu Nazar.

Usta ağırdan aldı: Gerçekleşmemiş niyetlerinden söz etmeyi sevmiyordu.

"Uzağa," dedi. "Çarcev'e gidiyorum, makinistlik okuluna gireceğim, ekskavatör getirmişler oraya, kanal kazmak için; semaver işini bırakıyorum..."

"Kaç yaşındasın sen?" diye sordu Çagatayev meraklanarak. "Makinistliği bitirmeye vaktin olacak mı?"

"Olur, olur," dedi semaver işçisi söz verircesine. "Yetmiş dört yaşındayım, kötü koşullarda bu yaşa kadar gelmişim, bir de iyi günler görürsem ne kadar yaşarım sence?"

"Yüz elli mi?" diye sordu Nazar.

"Olabilir!" diye yanıtladı ihtiyar.

Vedalaştılar. Çagatayev çayhaneye döndü ve sahibiyile, kendi geri gelene kadar, yani on-on beş gün boyunca Hanım'ı besleyip odada barındırması için anlaştı. Çayhane sahibi Hanım'ı doyurmak için kapora istedi ondan; ticari döngüyü sürdürebilmesi için nakde ihtiyacı vardı şimdi. Çagatayev ona kapora sözü verdi ve yine Hive pazarına gitti.

Öğlene doğru pamuklu ceketini satmayı başardı, nasıl olsa havalar ısınıyordu yavaş yavaş. Biraz para aldı yanına, kalanını çayhane sahibine Hanım'ı yedirip içirmesi için kaparo olarak bıraktı.

Çagatayev uyuyan Hanım'ı uyandırdı ve o dönene kadar burada yaşamasını söyledi. Hanım ona uykuda ısınmış ılık yüzüyle gülümsedi ve yanında biraz daha kalmasını istedi. Çagatayev kal-

dı, sonra Hanım'ı kilden odada yalnız bırakıp Hive'den ayrıldı. Önce Hive vahasının güneylerine doğru yol tuttu, sonra – görecekti sonrasını...

18

Üç gün sonra Çagatayev Hive vahasındaki son köyü de ardında bırakmıştı. Önünde alelade çöl uzanmaktaydı yine; *perekati-pole* çalıları rüzgârla kum tepelerini aşıyor, kadim yol uzak kuyulara götürüyordu.

"Stalin'in işi benimkinden zordur herhalde," diye düşündü Çagatayev, kendi kendini teselli etmeye çalışarak. "Herkesi birden etrafına topladı o: Rusları, Tatarları, Özbekleri, Türkmenleri, Belarosluları – tekmil halkları. Yakında bütün insanlığı etrafında toplamış olacak ve bunu yaparken kendi ruhunu tüketecek; böylece gelecekte hayatlarını idame ettirecek bir şeyleri olacak insanların, ne düşüneceklerini ve yapacaklarını bilecekler. Benim de kendi küçük kabilemi toplamam lazım ki halkım iyileşsin, hayata ta en başından başlasın – şimdiye dek yaşamasına hiç izin verilmedi çünkü."

Çagatayev boş yolda koşmaya koyuldu ileri doğru. Gün akşamı kavuşmadan bir sonraki vahaya varmak istiyordu, belki de orada aradığı birileri bulunurdu. Nereye dağılmışlardı ki böyle? Akılları güçsüz ve kederliydi daha, hepsi de sefaletten, ayrılıktan ölecekti kumlarda, yabancı köylerde... Hiçbir halk –Can halkı bile– ayrı gayrı yaşayamazdı: İnsanlar birbirlerinin sadece ekmeğiyle değil ruhuyla da, biri diğerini hissederek, tahayyül ederek beslenirdi; aksi takdirde ne düşünecek, nerede harcayacaklardı güven dolu, hassas yaşam güçlerini, üzüntülerini dağıtmayı nereden öğrenip de avunacaklardı, nerede öleceklerdi fark edilmeden... Sırf kendini tahayyül ederek yaşayan her insan kısa zamanda ruhunu

kemirip bitirir, yoksullukların en kötüsünde tükenir, kederden çıldırarak can verirdi.

Çağatayev Stalin'i babası gibi, hayatını esirgeyen ve aydınlatan iyi bir güç gibi hayal etmese, hissetmese, kendi varlığının anlamını da çözemezdi; onu çocukluğunda terk edilmişlikten ve ölümcül açlıktan koruyan, şimdi de onurunu ve insanîyetini ayakta tutan devrimin iyiliğini hissetmese yaşayamazdı bile. Bu duyguyu unutsa ya da yitirirse utanırdı; güçsüz düşer, yüzüstü top-rağa kapaklanır ve donup kalırdı öylece...

Yabanileşmiş iki koyun yatıyordu yolun az ilerisinde, bir kumulun yamacında. Zayıflardı, köpeğe benziyorlardı. Çağatayev onların önünden geçip gidecekti ama koyunlar peşinden geldiler, açlık ya da susuzluktan belki, belki insana sığınıp kurtulmayı ümit ederek, belki de uzun zaman yalnızlık ve çaresizlik çektikleri için. Fakat az sonra koyunların dermanı kesildi ve geride kaldılar, yine yetim düştüler çöl doğasının ortasında.

Akşama doğru Çağatayev üç kuyunun yanındaki küçük bir köye vardı. Burada Esrarı boyundan insanlar oturuyordu, Amuderya'nın kollarından birinin oluşturduğu göle feyezsan sularıyla birlikte doluşuveren balıkları tutarak yaşıyorlardı; kalan zamanlarında köy sakinleri *bahşi* şarkıcıları için *dutar* yapıyor, yakın çöllerde ya da Çarcev'de satıyorlardı onları.

Çağatayev duymuştu bu köyü, görmüştü de çocukluğunda; iyi insanlar yaşardı burada çünkü müzik enstrümanları yaparlardı ve ürünlerini denemek için sık sık kısa ya da komik şiirsel şarkılar mırıldanmaları gerekirdi.

Nazar ilk evin avlusuna girdi, kapıyı çalacak gibi oldu ama vurmasıyla kendiliğinden açılıverdi kapı. Odanın kilden tabanında, loş ışıkta dört kişi oturuyordu; içlerinden biri sessizce *dutar*'ın iki teline vurarak hırıltılı bir sesle eski bir şarkıyı fısıldıyor, diğerleri onu dinliyordu. Çağatayev müziğe ve şarkıya engel olmamak için girişte durdu, bitmesini bekledi. Belli ki müzik buradaki insanların tümünü etkilemişti, susuyorlardı, içeri birinin,

yabancı bir konuğun girdiğini fark etmemişlerdi. Şarkıda her insanın kendine ait acınası bir hayalinin, onu başkalarından ayıran entipüften ama sevgili bir duygusunun olduğundan, bu yüzden de mahrem hayatının, insanın gözleriyle dünya, başka insanlar, kumlarda yaşayan latif bahar çiçekleri arasına perde çektiğinden söz ediliyordu...

Şarkı bitince ihtiyar ev sahibi Çagatayev'i yanına oturup dinlenmeye davet etti. Yanında iki genç adam, galiba oğulları oturmaktaydı, üçüncü adam da viran Sufyan'dı. *Dutar* çalan ev sahibi enstrümanı bu kez de Sufyan'a uzattı, beriki aldı ve özenle gezdirdi ellerini üzerinde.

"Çalmak istiyorum, bir şarkı uydurdum, yürekliyim de," dedi Sufyan, "ama *dutar* için verecek bir şeyim yok, pek zengin bir adam değilim, sırf bedenimin içinde yaşıyorum..."

Sufyan'ın üzerinde neredeyse lime lime olmuş, çula dönmüş eski asker kaputu vardı yine.

Dutar'ın sahibi, aynı zamanda da üreticisi, oğullarından birine eski ve yeni konuklara ikram etmek için piriñç ve balık pişirmek gerektiğini söyledi, sonra Sufyan'a döndü:

"Bu çok iyi bir *dutar*'dır, ama satmam onu... Yaşlı başlı adamın fakat bir *dutar*'lık para kazanamamışsın, demek ki iyi biri olarak geçirmişsin ömrünü. Bu *dutar*'ı parasız almanı rica ediyorum ki ben de kendimi iyi hissedeyim."

Sufyan *dutar*'ı dizlerinin üzerine yatırdı ve şaşkınlık içinde bakakaldı, ilk büyük servetine bakar gibi.

Akşam yemeğinden sonra Sufyan biraz *dutar* çaldı ve kara, derin toprağın içinde yüzen akıllı, güçlü bir balığın şarkısını söyledi. Çagatayev Can kabilesinin şimdi nerede olduğunu sordu ona.

"Halk yaşamaya dağıldı, Nazar," dedi ona Sufyan. "Eskiden gitmeye gücü yoktu ama sen karnını doyurunca dolanmaya çıktı."

"Niye dolanacak ki?" dedi Çagatayev, şaşırmişti. "Yine gücünü harcayacak!"

"Öyle gerekiyor," diye yanıtladı Sufyan. "Bir gün gerekmeyecek olursa halk yine Üst Yurt'a döner."

"Nereye gittiler peki hepsi birden?"

"Sormadım, herkes kendi düşünsün," dedi Sufyan. "Yat uyu, zaman geçiyor, geceleri yaşamanın lüzumu yok, ışığı seviyorum ben, sayılıdır onu göreceğim günler artık..."

Sabahleyin, şafak vakti Sufyan *dutar*'ını aldı ve ev sahibiyle vedalaştı.

"Benimle gel," dedi Çagatayev'e. "Artık *bahşi*'lik yapacağım, köyleri, obaları gezip ölene kadar şarkı söyleyeceğim. Benimleyken tüm insanlara rastlarsın, şarkılarıma eşlik eder, ikramlardan yersin..."

"Ben sana diğer *bahşi*'lerin bilmediği yeni şarkılar uydurabilirim," dedi Nazar.

"Yolda söyle bana onları," dedi Sufyan.

Ev sahibi onlara çörek verdi, Sufyan ve Nazar Çarcev yoluna düzuldüler.

Yaza kadar Çagatayev ve Sufyan köyleri, şehir civarlarını, göçebe obalarını dolaştılar. Sufyan halka *dutar* çalıp şarkı söylüyor, Nazar da bazen eşlik ediyordu ona; böylece ikisi de bu uzun yolculukta doyup yaşıyorlardı. Çarcev'den Aşkabat'a kadar tüm vahalardan geçtiler, Bayram Ali'ye, Merv'e, Uçacı'ya uğradılar; kuyuları takip ederek çatlamaş topraklar üzerinde göçebelik ediyorlardı, sonunda Aşkabat'tan Darvaza'ya yöneldiler.

Çagatayev hiçbir yerde halkından tanıdık birine rastlayamadı, kalbi gezginlikten, ham ümitlerden, Ksenya'yı, Aydınım'ı ve Hanım'ı anımsayıp özlemekten yoruldu. Sık sık ihtiyar ve akıllı bir

insan olduğu için Sufyan'a soruyordu: Can halkı insanların hep-sine birden ne olmuş olabilirdi, neden yoklardı hiçbir yerde? Suf-yan ona bir-ikisinin ölmüş olabileceğini ama diğerlerinin hayat-ta kalacağını söylüyordu: Uzun ve ölümcül bir ıstıraba katlanmış olan Can gibi bir halka hayat artık kolay ve ilginç gelirdi.

"İstediği ömrü kendi uydurur kendine," demişti Sufyan, "mut-luluğunu elinden alamazlar..."

Sufyan ve Nazar Darvaza'da üç gün geçirdi. Sonrasında ve-dalaştılar. Sufyan Hasankulu'ya, Atrek Irmağı civarına göçmeyi koymuştu kafasına, Çagatayev ise önce Hive'ye, sonra da Sarı-kamış'tan eve, Üst Yurt'a dönmeye karar verdi. Aydın'ın akıbe-tinden endişe ediyor, gördüğü kadarıyla mutsuz, herkeslere ya-bancı bir kız olan Hanım'a ne olduğunu bilmiyordu. Sufyan ve Nazar kasabada ve yakın obalarda müzik karşılığında çörek top-ladıktan sonra bir sabah farklı yönlere gittiler, bu sefer muhteme-len sonsuza değin ayrılarak.

Sıcaktı ama Çagatayev alışmıştı çöle ve sabretmeye; bir ku-yudan diğerine yol almaya koyuldu, genellikle her birinin etra-fında birkaç obaya rastlayarak: Çöl hiç de boş değildi aslında, her daim insanlar yaşıyordu üzerinde. Çagatayev obalarda konaklı-yor ve muhakkak, akraba gibi gördüğü, iyi kalpli göçebe ailele-riyle yemek yiyordu. Darvaza'dan aldığı çörekleri koynunda ta-şıyor, arada bir, çok yorulduğunda birkaç çimdik yiyor, yorgun-luğunu bu şekilde unutmaya çalışıyordu.

Yolculuğunun beşinci gününde Nazar Hive kulesini gördü ve gece karanlığına kalmadan, çayhane sahibi dükkânının kapısını kilitleyip yatmadan pazara yetişmek için bir koşu tutturdu.

Birazdan çayhanenin açık kapısını gördü, ışığı yanıyordu, bir adam çıktı içeriden. Çagatayev sakin adımlarla yürüdü, çayhane-ye girip tüm konukları ve mekân sahibini selamladı. Sonra çay-haneciye Hanım'ın kendisini nasıl hissettiğini sordu sakin bir sesle.

Çayhaneci tanıdı Çagatayev'i ve, "Çok özledi seni," dedi.

"Geldim işte," dedi Nazar.

"Çok oldu yanımızdan gittiği," dedi adam. "Seni aramaya gitti..."

"Nereye?" diye sordu Çagatayev.

"Söylemedi," dedi çayhaneci. "Bir kere ağladı, sonra sustu."

Çagatayev son çöreğinin kalanını çıkardı koynundan ve acısının yüreğine ulaşmasına kalmadan çiğnedi, çünkü ulaştığı vakit bir şey yiyemeyecekti artık.

"Hanım'ı yedirip içirdiğin için kaç para borçluyum sana?" diye sordu Nazar.

"Paraya gerek yok," dedi çayhane sahibi. "Bulaşığımı yıkadı, çayhaneyi temizledi, çalıştı anlayacağın..."

Çagatayev dükkândan boş, karanlık Hive pazarına çıktı. Kaybettiği yoksul Hanım'ın acısı Nazar'ın bütün yorgunluğunu küle çevirmişti, vücudu kederi alt edebilmek için güçleniverdi, kora döndü. Çagatayev meydanda hızlı hızlı yürüdü, sonra koşmaya başladı ve kısa bir süre içinde Hive dolaylarından uzaklaştı. Duracak olsa çaresizliğiyle baş edemezdi, ya ağlar ya ölürdü.

Yemeden ve dinlenmeden bütün gece yürüdü Çagatayev. Sarıkamış'a, Üst Yurt'a varmak için sabırsızlanıyordu. Bir an önce Aydın'ı görüp yanında sakinleşmek, onunla ilgilenmek, ev işleriyle, sıradan hayatla meşgul olmaktı dileği... Öğle sıcağında bitap düşünce, kil tepede, içinde derin, sabit bir gölge barındıran bir oyuk buldu ve pinekleyen kertenkeleleri kovalayıp içine yattı, akşama kadar uyumaya niyetlenmişti... Geceleyin Sarıkamış çukurluğu sınırlarına girdi ve Hive'den ayrıldığından beri ilk kez küçük bir gölden kana kana kötü, tuzlu su içti. Gündüz sıcağını yine rutubetli bir çukurun sessizliğinde uyuyarak geçiririp akşamleyin tekrar yola koyuldu ve ertesi günün sabahında Üst Yurt'a vardı. Kabilesinin kilden evlerini bir an evvel görebilmek için hızlıca tepeye tırmandı...

Tedirgin ve zayıf Nazar en son yokuşu da tırmandığında sevinç ve hayret içinde kalakaldı. Bu yükseklikte henüz yakmayan

temiz aydınlık güneş Üst Yurt'un uysal, boş topraklarını aydınlatıyordu; dört küçük ev beyaza boyanmıştı, mutfağın tanıdık bacasından rüzgârsız havaya bereket ve yemek kokulu duman yükseliyordu; dağın uzak yamacında, büyük koyağın diğer tarafında en az yüz baş koyun otlamaktaydı, yerleşim yerinin kenarında iki ihtiyar deve uzanmış, can sıkıntısını ve boş düşünceleri savuşturmak için çevrelerindeki çeşit çeşit çerçöpü çiğniyordu... Çagatayev ruhu endişelerden sıkışarak ocaklı eve yönelecek gibi oldu ama o sırada en sondaki konuttan elinde boş bir kovayla Aydımlı çıkıverdi. Önce kovayı yere attı, sonra derhal toparlanıp geri aldı yerden ve çıplak ayaklarıyla Nazar'a doğru koştu. Yüzünde korku ve hüznü belirmişti ansızın, kafasını Çagatayev'in karnına yaslayıp durdu, kovayı düşürdü; Aydımlı Nazar'ın kendisini yakında tekrar bırakmasından ve bu defa geri dönmemesinden korkuyordu; peşinen, vakitsizce sinmişti içine bu his. Çagatayev Aydımlı'ı kucağına aldı ve onunla birlikte gölün yolunu tuttu – su içip yıkanmayı unutmuştu. Aydımlı başını onun omzuna yaslayıp burada uzun bir zaman tek başına yaşadığını, sonra Tagan'la Kara-Çorma'nın geldiklerini, çölden kırk baş koyun ve dört koç getirdiklerini, bu koyunların kimseye ait olmadığını, bir devenin peşinden gittiklerini, devenin sahibinin de herhalde kaybolduğunu ve hayvanın kendinin de nereye gideceğini bilemediğini anlatmaya koyuldu kulağına. Deve çölde Kara-Çorma'yı gördüğünde kendiliğinden yanaşmış ve ayaklarının dibine uzanmıştı, koyunlar da Kara-Çorma'nın çevresine uzanmışlardı.

"Nereden su bulacaklarını bilmiyorlarmış," dedi Aydımlı. "Ot bulabiliyorlar ama kuyulardan su çekemiyorlar tabii... Dışarıda da pek su bulunmaz..."

"Diğer deve nereden çıktı peki?" diye sordu Çagatayev.

"Diğerini ben kendim buldum," diye yanıtladı Aydımlı. "Kumlara gidiyordum sana bakmaya, yakındasındır sanıyordum... Orada bir kuyu var, *saksaul*'dan duvarla çevirmişler etrafını, deve boğazını dayamış *saksaul*'a, kuyunun içindeki suya bakıyordu,

tükürüğü de suya damlıyordu ağzından. Gücsüzdü artık, ölmek istiyordu, eve gittim, ipe kovayı aldım, su verdim ona..."

Nazar Aydın'ı yanağından öptü; gülümsedi ona Aydın ve ilk genç kızlığının utancıyla yüzünü çevirdi. Çagatayev Aydın'ı yere indirdi çünkü gittikleri göl yakındı artık.

"Ben gidip sana yemek hazırlayayım, canın çıkmıştır, yemek istersin," dedi Aydın ve gerisingeri eve koştu.

Çagatayev o burada yokken neler olup bittiğini anlayabilmiş değildi henüz. Göle girip yıkandı, kıyafetlerini düzeltip temizledi ve eve, yeni köye doğru yöneldi. Ne var ki öğleye kavuşan güneş ve dağ yamaçlarının sessizliğinde başlayan boğucu sıcak bezdirdi onu; vücudu çok önceden yorulmuştu zaten. Küçük bir vadinin gölgeğine uzandı ve uyuyakaldı, haşatı çıkmış teknil kemikleriyle kendinden geçti.

Uyandığında akşamdı; çölün üzerinde hilal parlıyordu, halk çevresinde oturmuş susuyordu. Çagatayev neler olduğunu hemen anımsayamadı ve aklını toparlamak için gözlerini yumdu tekrar. Büyük sıcak bir el dokundu yüzüne ve Çagatayev adını söyleyen tanıdık, güven dolu sesi işitti.

"Hanım!" dedi Nazar; sakinleşti, iyi hissetti kendini, kadının eli şefkatli ve sadeydi, Çagatayev düşte mi gerçekte mi olduğunu çözmeye çalışmıyor, yalnızca Hanım'ı düşünüyordu şimdi.

"Nazar!" dedi Hanım ve elini Çagatayev'in yüzünden çekti.

Nazar gülümseyen Hanım'ı gördü; yerde, başucunda oturmuş, özenle saçlarına dokunuyordu şimdi. Hanım'ın yanında, Çagatayev'in ayakucuna doğru Tagan, İhtiyar Vanka, Molla Çerkezov, Allah ve Kara-Çorma oturmaktaydı. Dikkatle Nazar'ın yüzüne bakıyorlardı, hepsi de sağ ve salimdi. Çagatayev onlara inanamayarak doğruldu, elini uzattı, her birine teker teker dokundu. Arkalarında Çagatayev'in tanımadığı insanlar oturuyordu: beş erkek, dört kadın ve Aydın'ın yaşıtı bir kız.

"Merhaba Nazar," dedi Molla Çerkezov.

"Görüyor musun ki beni?" diye sordu ona Çagatayev.

"Biraz görüyorum," diye yanıtladı Çerkezov, "çoktandır görmeye çabalıyordum ama eskiden yiyecek yoktu, ruhumuz sancırdı, gözü nereden bulacaktım? Şimdi o gözlerimi ovuyor, öpüyor, sisin içinden görüyorum ışığı..."

"Kim öpüyor gözlerini?" diye sordu Nazar.

"Hanım," dedi Molla. "Karım o benim, Nukus'tan aldım onu, oraya Hive'den gelmiş, bir başına yaşıyordu pazaryerinde... Uyu sen, Aydım sakın uyandırmayın demişti."

"Uyandım artık," dedi Çagatayev; yere, insanların ortasına oturdu ve her şeyin düzeldiğini anladı.

Az sonra kil evlerden Aydım çıkageldi koşarak ve Nazar'ın uyandığını öğrenince herkese gidip Nazar için hazırladığı pilavdan yemelerini söyledi.

Hanım Molla Çerkezov'u elinden tutarak Çagatayev'in peşinden gitti, Nazar'ı Aydım götürüyordu elinden tutmuş. Çagatayev evlerinin yanında geceleyen koyun sürüsünü gördü, yüzden biraz fazlaydı sayıları; duvarla çevrili bir avluda üç eşek, üstüne üstlük iki de deve duruyordu. Bu küçük halk bu kadar malı nasıl edinmişti böyle? Çagatayev buradan ayrılırken galiba toplam üç koyunla bir koçları yok muydu?

Nazar dört evi de gezdi; içleri temizdi, duvarları beyaza boyanmıştı, odalardan birindeki yün yığınlarını ve burada Can halkıyla yaşamaya gelen kadınların elleriyle dokudukları iki küçük halıyı fark etti.

Aydım'm halka bayram sofrası kurduğu evin tabanında yıkanmış hasırlar seriliydi, kil güğümlerde Üst Yurt'un yükseklerdeki uzak vadilerinden toplanmış taze otlar duruyordu, büyük kil tabaklarda halkın tümüne bol bol yetecek kadar pilav vardı. Bu pilavın etrafında Çagatayev'in tanımadığı beş yaşlı başlı, neredeyse ihtiyar Türkmen, yedi de kadın oturuyordu, uyuyan Nazar'm başında bekleyenler buna dahil değildi. Nazar bütün kabilesini ve buradaki ortak yaşama katılmaya gelmiş tüm yeni akrabaları selamladı. Aydım ona pilavı ilk olarak tatmasını bu-

yurdu, ardından hep birlikte kıymetini ve önemini iyi bildikleri yemeği acele etmeden yemeye koyuldular.

Halk bütün gece oturup dostluğun ve kavuşmanın tadını çıkararak sohbet etti. İnsanların daire halinde oturdukları zeminin orta yerinde bir lamba yanıyordu; ara sıra içlerinden biri koyunlara, eşeklere, develere bakıp geri dönüyordu. Aydın'ın yaşıtı, annesine yaslanıp uyumuştı, Aydın da başını Nazar'ın dizlerine koymuş uyuyordu; mutlu Hanım kestiriyor, aslında Çagatayev'in yanında uyumak isteyişinden ötürü utanıyordu. Üst Yurt ses vermiyordu, hilal çoktan batmıştı çöl ufkunda; kum ve dağlardaki tüm yalnız hayvanlar uyuyor, zaman zaman ahırdaki eşekler anırıyordu sadece.

"O kış neden gittiniz yanımızdan?" diye sordu Nazar, KaraÇorma ve Molla Çerkezov'a.

Berikiler tuhaf bir düşünce yüzünden bocalarmış gibi kaşlarını çattı, İhtiyar Vanka onların yerine yanıt verdi:

"Âlemde çoktandır bir şey yoktur zannediyorduk biz... Yalnız kaldık sandıydık, ne diye yaşayacaktık ki o zaman?"

"Kontrol etmek için gittik," dedi Allah. "Diğer insanların nerede olduğunu merak ettik."

Çagatayev onları anladı ve bunun şimdi hayata inandıkları ve artık ölmeyecekleri anlamına mı geldiğini sordu.

"Ölmenin faydası yok," dedi Çerkezov. "Tek bir kere ölmek zorunlu ve faydalı diye düşünebilirsin. Ama bir kere ölmek kendi mutluluğunu anlamayı sağlamaz – kimsenin de iki kere ölme şansı yok. Ölmek zevkli bir şey değil yani."

"Peki bu koyunlar, develer nereden çıktı, bunca bol malı nereden aldınız?" diye sordu ardından Çagatayev.

"Koyunları kazandık," dedi Tagan ve ardından her biri başından geçenleri anlatmaya koyuldu.

Dünyanın gerçekliğine ve şahaneliğine kanaat getirip, kadınlarla birlikte olup, çeşitli yiyecekler yedikten sonra Tagan ve Allah da Can halkının diğer fertleri gibi işlerine gelen yerlerde ça-

lışmaya başlamıştı. İhtiyar Vanka birahanelerde, çayhanelerde, pazaryerlerinde ve Rus düğünlerinde pek güzel oynadığı için paralar kazanmıştı; Allah Çarcev gerilerindeki şose yolun yapımında taş kırmış; Molla Çerkezov Nukus'ta yün yıkamıştı. Eski hayatlarından kalma alışkanlıkla az yemişlerdi –şehirlerdeki fakir fukara onlara tüccar gibi geliyordu, kıyafetleri dökülmüyordu çünkü üstlerinden– ve her birinin parası birikmeye başlamıştı. Herkes bir şeyler satın almıştı: kimi koyun, kimi eşek, kimi hem ondan hem bundan. Kimi de evlenmiş ve yavaş yavaş evlerine, Üst Yurt'a doğru yola düzülmüştü, çünkü yaşamının mümkün olduğunu görmüşlerdi; yeni köyleri ne kadar uzak ve ıssız olursa olsun neticede onların malı, onların eviydi burası... Çölde, çatlamış topraklarda, unutulmuş doğal göletlerde, rutubetli çukurluklarda soyu tükenen aile ve kabilelerin ürkek kalıntıları yaşıyordu hâlâ. Can insanları koyunlarını ve eşeklerini sürer, karılarını ellerinden tutup götürürken bu meçhul insanlara rastlamışlardı yolda. Allah yanında tam altı can getirmişti köye. Tagan ve İhtiyar Vanka kimseyi çağırmamıştı ama unutilan insanlar kendiliklerinden düşmüştü peşlerine, kurtulup yaşamak için.

"İşte şimdi bizimle eşit şekilde yaşıyorlar," dedi İhtiyar Vanka yabancı insanları göstererek. "Yaşasınlar, fazla insandan fakir olunmaz..."

"Doğrudur, zengin olacaksınız siz," dedi Çagatayev.

"Düzenimizi kurarsak oluruz da," diyerek onayladı İhtiyar Vanka. "Ölü gibi yaşamasını becerdik, adam gibi yaşamak zor gelmez artık."

"Sıkıcı bile," dedi Allah.

"Şimdilik iyi olmaya bakalım, en ilginç şey budur," diye yanıtladı Çagatayev. "Acı ve keder daha çalar kapımızı nasıl olsa, fakat acımız eskisi gibi zavallı olmasın artık, başka türlü oluversin. Acımız kertenkelenin, kaplumbağanın acısına benziyordu."

"Doğru bu!" dedi birden o zamana kadar ses çıkarmadan uyuklayan Hanım.

"Siz hangi kabiledensiniz?" diye sordu Çagatayev, herkesten büyük görünen yaşlı bir Türkmen'e.

"Canlardanız biz," diye yanıtladı ihtiyar ve sözlerinden anlaşıldı ki tüm küçük kabileler, aileler ve çölün, Amuderya'nın, Üst Yurt'un insansız yerlerinde barınıp yavaş yavaş ölen insan grupları kendilerine aynı adı veriyordu: Can. Bu onlara bir zamanlar zengin beylerin taktığı lakaptı çünkü can ruh demektir*, mahvolan fukaralarınsa ruhtan, yani hissetme ve eziyet çekme kabiliyetinden başka şeysi olmazdı. Demek ki "can" kelimesi zenginlerin yoksullarla dalga geçmesi anlamına geliyordu. Beyler canın çaresizlikten ibaret olduğunu düşünüyordu, oysa ölümleri de candan olmuştu; kendi canları, kendi hissetme, eziyet çekme, akıl yürütme ve mücadele etme yetenekleri sınırlıydı, yoksulların servetiydi bunlar hep.

Halk uyukluyordu artık. Hanım tatlı uykusunda kocasına, Molla Çerkezov'a yaslanıp ağzını hafifçe araladı. Çagatayev başı dizlerinde uyuyan Aydım'ı rahatsız etmemek için olduğu yere dikkatlice uzanıp mutluluk ve uykunun huzuru içinde gözlerini yumdu.

20

Nazar Çagatayev yaz sonuna kadar Üst Yurt'ta halkının yanında kaldı. O zamana kadar köyde üç yeni kil ev daha yapıldı ve dört kadın kocalarından hamile kalıp çocuk taşır oldu. Kasım ayında İhtiyar Vanka ve Kara-Çorma Hive'den döndü; onları oraya otuz koyunluk bir sürünün başına katıp Çagatayev göndermişti, devlete yün ve et teslim edip ellerine geçen parayla un, pirinç, tuz,

* Can ve ruh anlamına gelen *duşa* sözü aynı zamanda "köle" manasında da kullanılır – Gogol'ün *Ölü Canlar*'ında olduğu gibi. –ç.n.

gazyacı ve başka maddeler, ayrıca yeni giysiler alsınlar diye. Böylece bütün kış, sürünün içinde yeni bir koyun neslinin erinleşeceği gelecek yaza dek yetecek kadar malzemeleri olacaktı.

Kasım sonunda Çagatayev halkıyla vedalaştı. İnsanlara onun yerine halkın başı olarak Hanım'ı seçmelerini tavsiye etti, her ne kadar karnında Molla Çerkezov'un beş aylık çocuğunu taşıyor olsa da; zaten o doğurana kadar Çagatayev belki de Moskova'dan Üst Yurt'a dönmüş olurdu. Halk biraz düşünüp kabul etti: Kadının çoğu kez erkekten iyi olur, insana anne babadan daha kıymetli yahut daha tatlı gelirdi.

Çagatayev Aydımlar kızını da yanında götürüyordu. Onu Moskova'da okula yazdıracağına söz vermişti, Aydımlar eğitimli bir genç kız olduğunda eve, Üst Yurt'a gelecek ve kendisini beklemeye ömrü yeten herkese doğru bir hayat sürmenin yolunu öğretecekti.

Bir sabah Nazar ve Aydımlar yanlarına biraz yolluk alıp Üst Yurt sirtlarından aşağı indiler. Tüm Can halkı onları yolcu etmeye çıktı. Sarıkamış çukurluğuna doğru inerken Çagatayev arkasına baktı; halk halen dağın yamacında duruyor, onu izliyordu.

"Aydımlar, kalanlara bak," dedi Nazar. "Vedalaş!"

"Nasıl bir gün dönmeyecek miyim eve, o zaman görürüm onları," diye yanıtladı Aydımlar ve uzakta kalan küçük insanlara dönüp bakmadı.

Üç koyun ve bir koç peşlerinden yarım gün boyunca yürüdüler kendiliklerinden, sonra geride kalıp ıssız yerlerde kayboldular.

Çagatayev'le Aydımlar Hive'den Çarcev'e kadar bir yük otomobiliyle gittiler, Çarcev'den de trenle Taşkent'e doğru yola çıktılar. Çagatayev Taşkent'te çalışmalarını ilgili rapor vermek üzere iki gün kaldı. Parti Merkez Komitesi'nde Çagatayev'e göçmen Can kabilesini Amuderya deltasında ölümden kurtarma çalışmaları için teşekkür ettiler ve insanların bundan böyle kendi geniş yollarını kendilerinin bulacağını, Üst Yurt'un küçük koyağıyla yetinmeyeceğini söylediler. Mutluluğun boyutları büyüktür her zaman, bütün bir sosyalizme eşittir.

Aydım istasyonun yanındaki çayhanede kalıyor, Çagatayev'in yokluğunda korkusundan dışarı çıkmıyordu. İkinci günün akşamı Çagatayev Aydım'ı elinden tuttu, birlikte Moskova trenine binmeye gittiler. Çagatayev, kendisini hatırlayıp hatırlamadığını bilmediği Ksenya'ya istasyondan bir telgraf gönderdi. Aydım Nazar'a şaşkınlık içinde bakıyordu: Tıraş olmuştu ve sakalı bıyığı yokken çöl, su, dağ demeden yanında gezen kişiye benzemiyordu artık. Elleriyle onun Taşkent'teyken giydiği yeni takım elbisesine dokundu ve Nazar ne de zengin diye düşündü. Fakat Çagatayev ona da yeni bir Özbek kıyafeti almıştı, vağonda üstünü başını bir güzel değiştirdi, hırpalanmış entarisiniyse neden bilmez cebine saklayıverdi.

Trendeki ilk geceleri boyunca Çagatayev neredeyse hiç ayrılmadan koridorun penceresinin önünde dikildi durdu, çobanların seyrek, uzak ateşlerini fark ederek çöl ve bozkırı izledi. Aydım sıranın üzerinde uyuyordu. Çagatayev arada bir onun yorganını düzeltiyor, çocukça ayırdığı kol ve bacaklarını kavuşturuyor, uykusunda gündüzün izlenimlerini acıyla anımsayarak bir şeyler mırıldandığında başını okşuyordu.

Moskova istasyonunda Çagatayev'i Ksenya karşıladı: Ayrıldıklarından beri büyümüş, değişmiş, gerçek bir kadın olmuştu. Büyük gri yakalı bir palto giymiş, siyah bir şapka takmıştı: Moskova'da kış sürüyordu. Çagatayev'i yolcu kalabalığının içinde görünce farklı renklerdeki gözleri ağlayıverdi. Koşarak yanına geldi, arkadaki insanların hareketini engelleyerek sarıldı Çagatayev'e. Ksenya Çagatayev'in yanında, uzak bir halka özgü uzun, renkli elbisesi içinde küçük bir kızın durduğunu ve eliyle Çagatayev'in ceketinin ucuna tutunduğunu hemen fark etmedi. İkisi de paltosuzdular, bu yüzden Aydım'la tanışan Ksenya paltosunu açıp onu kucağına aldı, vücudunu göğsüne yasladı. Ksenya Aydım'dan iki kat büyüktü ama yine de zorlanmaktan kıpkırmızı oldu. İstasyon meydanında Ksenya taksi tuttu çünkü Nazar ve küçük kız üşüyordu.

"Nereye gideceğiz peki?" diye sordu Çagatayev Ksenya'ya; Moskova'da gidebileceği bir yer yoktu.

"Anneme," diye yanıtladı Ksenya. "Onun odasını ayırttım sizin için."

Otomobilde giderlerken Ksenya bir şeyden utanırmış gibi yüzü kızarak oturuyordu; alınan zevkten ötürü hayatın ayıp bir iş gibi görüldüğü gençliktendi belki de bu hali.

Otomobil durdu. Ksenya Çagatayev'e anahtarı verdi ve ertesi gün ona misafirliğe gelmelerini rica etti.

"Ama adresim değişti," dedi. "Ayrı kalıyorum, yalnızım, telgrafınızı babaannem göndermişti bana..."

Ona adresini yazdığı bloknot sayfasını uzattı ve vedalaştılar. Çagatayev tanıdık yeni eve girdi, Aydım elini tutuyordu. Hiç bagajları yoktu.

Çagatayev soyunmadan Vera'nın ufak tefek eşyalarıyla döşenmiş büyük odadaki karyolaya oturdu, sonra başını yorgana yasladı; Vera'nın eski, ebedi kokusu duruyordu hâlâ yatakta. Çagatayev bu kokuyu içine çekti, düşündü ve sızdı. Aydım ayaklarını toplayıp pencere eşiğine sığışmış, oradan koca Moskova'ya bakıyordu.

Ertesi sabah Çagatayev Aydım'la birlikte mağazaları gezdi, kıza Avrupalı bluz ve etekler, ayrıca iki palto aldı: biri kendine, diğeri ona. Aydım yeni elbiseleri giyer giymez değişti: Çagatayev bu kızın bir dilber olduğunu gördü.

Akşamleyin Ksenya'ya misafirliğe gittiler. Uzaktı gittikleri yer, Zamoskvoreçye'nin içlerinde. Tramvaydan inince Çagatayev'le Aydım epeyce yürüdüler ve nihayet kâğıtta adı geçen Turba Teknik Okulu'nun öğrenci yurdunu buldular. Anlaşılan Ksenya bu okulda okuyordu.

Yurtta birçok kız gibi Ksenya'nın da ayrı bir odası vardı. Çagatayev kapıyı çaldığında, odalar arasındaki bölmeler ve koridor duvarının kendisi pek ince olduğundan aynı anda üç kız sesi birden "Girin" dedi, seslerden biri Ksenya'ya aitti.

Kapıyı açtı Ksenya ve baş edemediği heyecan duygusundan ötürü yüzüne gereğinden fazla allık yayılıverdi hemen. Masanın üzerinde önceden hazırlanıp örtüyle kapatılmış ürkek ikramlar duruyordu. Ksenya misafirleri oturttu, atıştırmalıkların üzerindeki örtüyü kaldırdı ve yemeklerinden yemeleri için ısrar etmeye koyuldu derhal, bir yandan da çatal, kaşık ve bıçakları yere düşürüp duruyordu; o da yetmezmiş gibi yağlı bir şişeye, galiba gazyağı şişesine doldurulmuş kırmızı şaraba çarptı ve şarap boş yere döküldü gitti masanın üzerine. Ksenya koridora kaçtı, sonra tuvalete saklanarak ıstırap veren acınası utanç duygusu içinde ağladı. Aydım o yokken ortalığa çekidüzen verdi, hatta masaya yayılan şarabı şişeye doldurup dörtte birini kurtarmayı başardı. Ksenya gözlerinin altında koyu renk halkalarla döndü ve yine de aldığı ve pişirdiği şeylerden yemelerini rica etti; başka ne diyebileceğini bilmiyordu. Kimi zaman canlı olduğu için neden utandığını, kendisini kadın gibi, insan gibi hissettiği, mutluluk ve keyif istediği için ne diye üzüldüğünü açıklayamıyordu: Yalnız kaldığında bile bunların bilincinden yüzünü elleriyle örtüyor, avuçlarının içinde kızarıyordu.

İkramları nezaketen yiyen Çagatayev ve Aydım ev sahibesiyile vedalaştı. Çagatayev birkaç gün sonra tekrar uğrama sözü verdi ona.

Ama daha önce görüştüler: Ertesi akşam Ksenya Çagatayev'e kendisi geldi. Büyük bir kadının küçük bir kıza yardım edeceği şekilde Aydım'a yardımcı olmak istiyordu. Ksenya onu hamama götürdü, hamamdan sonra da metroyla gezintiye çıktılar; döndüklerinde geç olmuştu.

Tatil gününde Ksenya sabahtan geldi ve yanında kendinin sığmadığı ama Aydım'a tam olacak çamaşırlardan birkaç parça getirdi. O gün üçü öğle yemeğini yemekhanede yediler, sonra geldiler, sinemaya gittiler, döndüklerinde akşam olmuştu bile. Aydım Ksenya'nın annesinin karyolasına kıvrıldı ve hemen uyudu. Çagatayev ve Ksenya uyuyan kızın karşısındaki küçük divanda

oturdular; konuşmadan Aydın'a bakıyorlardı: çocukluğun, acı ve kaygıların izlerinin hâlâ seçilebildiği yüzüne, yavaş yavaş olgunlaşarak bu çizgileri önemsiz ve silik kılan o daha üstün gücün aydınlık ifadesine. Çagatayev Ksenya'nın elini avucuna aldı ve kızın yüreğinin uzakta aceleyle, sanki ruhu yerinden fırlayıp onun, Çagatayev'in yardımına koşmayı arzularmış gibi çarptığını hissetti. Çagatayev yardımın ona ancak başka bir insandan gelebileceğine inanmıştı artık.

—

ANDREY PLATONOV

CAN

roman

"Biliyorum o halkı ben, orada doğmuştum," dedi Çagatayev.

"Bu yüzden gönderiyorlar ya seni oraya," diye açıkladı sekreter. "Ne denirdi o halka, hatırında mı?"

"Bir şey denmezdi," diye yanıtladı Çagatayev. "Ama kendi kendisine kısa bir ad vermişti."

"Nasıl bir ad?"

"Can. Ruh ya da tatlı hayat anlamında. O halkın, ruhundan ve kadınların, anaların ona bağısladığı tatlı hayatından başka hiçbir şeysi yoktu – halkı doğuran analardır çünkü."

Sekreter kaşlarını çattı ve kederlendi.

"Demek varı yoğu göğsündeki yüreğiymiş, o da çarptığı sürece..."

"Sırf yüreği," dedi Çagatayev onaylayarak, "bir tek yüreği; vücudunun dışında kalan hiçbir şeye sahip değildi. Zaten hayat da onun sayılmazdı, yaşadığını sanırdı sadece."

Gerek dili gerekse dünyaya bakış açısıyla sadece çağının değil tüm zamanların edebiyatında apayrı bir yere sahip olan Platonov'un bu kısa romanı, "İnsan ne için yaşar?" sorusu üzerine derin, sarsıcı ve özgün bir tefekkür niteliğinde. Hayata duyulan inancın dönüştürücü gücünün öyküsü Can; açlığın, yokluğun, unutulmuşluğun ve süregelen acının hissizleştirdiği bir halkın uyanışının öyküsü. En tanıdık konuyu bile ilk kez ele alınıyormuşçasına ilginç kılan ve tüm eserleri sadece insana değil, bir bütün olarak doğaya yönelik muazzam bir sevgi ve şefkatle ışıldayan Platonov'un Can'ı, edebiyatseverleri derinden etkileyecek güçlü bir roman.

Metis Edebiyat | Roman
ISBN-13: 978-975-342-775-3

Metis Yayınları
www.metiskitap.com

